

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

БОНДАРЕНКО Михайло Олександрович

УДК 351:338.2 + 346.2/346.7

ДИСЕРТАЦІЯ
СЕКТОРАЛЬНЕ САМОРЕГУЛЮВАННЯ В ІНСТИТУЦІЙНОМУ
МЕХАНІЗМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Спеціальність 281 – Публічне управління та адміністрування
Галузь знань 28 – Публічне управління та адміністрування

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідні джерела

_____ М.О. БОНДАРЕНКО

Науковий керівник: доктор наук з державного управління, професор
КОЛІСНІЧЕНКО НАТАЛЯ МИКОЛАЇВНА

ОДЕСА – 2025

АНОТАЦІЯ

Бондаренко М.О. Секторальне саморегулювання в інституційному механізмі публічного управління. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 281 – Публічне управління та адміністрування. Національний університет «Одеська політехніка, МОН України, Одеса, 2025.

Метою дисертаційного дослідження є концептуальне обґрунтування інституту секторального саморегулювання в системі врядування та формування моделі функціонування саморегулювальних організацій в інституційному середовищі публічного управління.

Відповідно до зазначеної мети в дисертації поставлені і розв'язані такі наукові завдання:

- дослідити філософські та теоретико-методологічні засади саморегулювання як явища у системі суспільних відносин;
- проаналізувати структуру саморегулювання як управлінського інституту та співвідношення його суб'єктів;
- визначити особливості та характеристики секторального саморегулювання в інституційному середовищі публічного управління;
- розглянути компаративні та ретроспективні засади функціонування інституцій саморегулювання;
- визначити сутність державної політики щодо секторального саморегулювання та інтерпретувати її спрямованість;
- вивчити практику функціонування секторального саморегулювання в Україні та виявити існуючі проблеми;
- розробити модель функціонування секторального саморегулювання в інституційному середовищі публічного управління та засади її нормативного закріплення.

Об'єкт дослідження – інститут саморегулювання як багаторівнева система організаційних, адміністративних і регуляторних механізмів, що забезпечує ефективне управління соціально-професійними та соціально-виробничими спільнотами без безпосереднього втручання органів публічної влади.

Предмет дослідження – публічно-управлінські відносини, що складаються в процесі функціонування секторального саморегулювання в інституційному середовищі публічного управління.

Наукова новизна одержаних результатів обумовлена тим, що в дисертаційній роботі обґрунтовані концептуальні підходи щодо інституту секторального саморегулювання в системі врядування та запропонована модель його функціонування. У результаті проведеного дослідження отримано нові наукові й практичні результати:

вперше

серед захищених в Україні дисертаційних досліджень за спеціальністю 281 «публічне управління та адміністрування» обґрунтовані концептуальні та прикладні засади секторального саморегулювання, що дозволило визначити чинники, переваги, умови, напрями залучення саморегулювних організацій до інституційного середовища публічного управління;

визначені цілі, завдання, зміст, спрямованість державної політики щодо розвитку секторального саморегулювання, як комплексу стратегічних завдань та цілеспрямованих заходів, що реалізуються інституціями державної влади щодо вироблення засад розвитку та посилення можливостей саморегулювних організацій галузевого характеру у системі публічного управління;

удосконалено

визначення управлінського характеру секторального саморегулювання, що функціонує на основі добровільного прийняття норм та правил, розроблених і впроваджених самими учасниками господарської діяльності і яке передбачає механізми контролю, санкцій та коригування поведінки членів саморегулювних організацій в межах конкретного сектору (галузі);

набули подальшого розвитку

визначення природи делегування повноважень інституціям секторального саморегулювання, як механізм розмежування повноважень між суб'єктами врядування та визначення компетенції, за яким орган публічної влади відповідно до закону та договору покладає на саморегулівну організацію обов'язок і надає їй на визначений або невизначений час право вирішувати питання, що первинно віднесені до компетенції зазначеного органу публічної влади.

Встановлено, що саморегулювання як управлінський інститут є багаторівневою системою, що поєднує формальні та неформальні механізми регуляції соціальної поведінки, підвищує соціальну відповідальність і сприяє самоконтролю в суспільстві. Саморегулювання реалізується через інституційну, функціональну, організаційну, нормативну складові та їх взаємодію. Інституційна структура саморегулювання включає різноманітні інституції – секторальне саморегулювання (саморегулівні організації), професійне самоврядування, корпоративні об'єднання, творчі та наукові організації, інституції співрегулювання. Саморегулювання як управлінський інститут виконує регулятивні (встановлення стандартів, норм і правил поведінки), контрольні (моніторинг дотримання правил та застосування санкцій); посередницькі (забезпечення взаємодії між учасниками ринку, професійними спільнотами та органами публічної влади); соціалізаційні (навчання та передача норм і цінностей новим учасникам); інноваційні (розвиток і вдосконалення регуляторних підходів відповідно до змін у суспільстві) функції. Організаційна структура саморегулювання включає органи інституцій саморегулювання, що здійснюють стратегічне управління, поточне керування, контроль та розв'язання конфліктів. Нормативна складова включає систему правил та стандартів, які регулюють поведінку учасників й які вироблені як органами публічної влади, так й інституціями саморегулювання. Елементи саморегулювання тісно взаємодіють один з одним: інституційні суб'єкти створюють та підтримують нормативну базу;

організаційні механізми забезпечують функціонування регулюючих структур; функціональна складова реалізує основні завдання саморегулювання.

Доведено, що секторальне самоврядування є сукупністю саморегулювальних організацій, що здійснюють регулювання певної галузі господарювання без прямого втручання органів публічної влади. До основних функцій секторального самоврядування належить регулятивна, контрольна, дисциплінарна, арбітражна, представницька, інформаційна та майнова. Цілями діяльності секторального самоврядування є розробка і встановлення правил провадження певної діяльності і контролю над дотриманням вимог цих правил; оптимізація регулюючого впливу у певному секторі з боку суб'єктів публічного управління; визначення умов здійснення саморегулювального виду діяльності; створення найпривабливіших правил поведінки з допомогою залучення до розробки самих професійних учасників; вирішення конфліктів правовими засобами без залучення державних структур із можливістю усунення з ринку несумлінних членів саморегулювальних організацій; підвищення гарантій для споживачів вироблених у секторі товарів (робіт, послуг) за рахунок надання членства сумлінним суб'єктам з покладанням на останніх додаткової відповідальності.

Обґрунтовано, що секторальне саморегулювання є гібридним конструктом за правовою природою й юридичним статусом, що сполучає приватні та публічні риси, а також завдяки своїй функціональній ролі в інституційному середовищі публічного управління. Секторальне саморегулювання є засобом організації та забезпечення сегментованих за сферами суспільних відносин та видів діяльності публічних інтересів. В якості суб'єктів публічного управління інституції саморегулювання є еманацією інтересів певної спільноти та процесів її самовпорядкування, що дозволяє їх залучати в межах деліберативної процедури до вироблення публічної політики у відповідній сфері. Ключовим чинником залучення саморегулювальних організацій до інституційного середовища публічного управління є їх наділення повноваженнями та делегування їм частини традиційних

повноважень органів публічної влади, зокрема функцій розробки та провадження норм та стандартів, контролю за їх виконанням тощо.

Визначена державна політика розвитку секторального саморегулювання є комплексом стратегічних завдань та цілеспрямованих заходів, що реалізуються інституціями державної влади з метою вироблення засад розвитку та посилення можливостей саморегулювних організацій у системі публічного управління соціально-економічними процесами. Її цілями є забезпечення ефективності регулятивних інструментів шляхом дерегуляції, розвитку громадянського суспільства, протидії корупції та європейської інтеграції. Об'єктом державної політики розвитку секторального саморегулювання є галузі господарювання, а механізмами реалізації нормативно-правовий, адміністративний, економічний, інформаційний. Враховуючи цикл публічної політики, державна політика розвитку секторального саморегулювання в Україні перебуває на стадії формування та експериментального впровадження.

Вивчена практика функціонування секторального саморегулювання в Україні та виявлені існуючі проблеми, на підставі чого розроблена модель функціонування секторального саморегулювання в інституційному середовищі публічного управління та засади її нормативного закріплення.

Ключові слова: адміністративний простір публічного управління, врядування, дерегуляція, державне регулювання, державно-приватне партнерство, децентралізація, інституціональні механізми врядування, механізми публічного управління, самоврядування, саморегулювні організації, саморегулювання.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Бондаренко М. Третейський розгляд як механізм діяльності саморегульованих організацій. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*: електрон. наук. фах. вид. Вип. 32. Одеса: Асоц. досл. держ. упр.; Одес. ін-т соц. технол., 2024. С. 24-35. URL: <https://doi.org/10.35432/tisb322024319270>
2. Бондаренко М., Наконечний А. Розвиток засад співрегулювання м'ясної галузі. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*: електрон. наук. фах. вид. Вип. 31. Одеса: Асоц. досл. держ. упр.; Одес. ін-т соц. технол., 2024. С. 180-183. URL: <https://doi.org/10.35432/tisb312024307452>
3. Бондаренко М.О. Вплив доктрини мережевого врядування на легітимізацію інституту саморегульованих організацій. *Актуальні проблеми державного управління*. 2024, №1 (64). С. 227-251. URL: <https://doi.org/10.26565/1684-8489-2024-1-15>
4. Бондаренко М., Наконечний А. Саморегулювання в реалізації продовольчої політики держави. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*: електрон. наук. фах. вид. Вип. 29. Одеса: Асоц. досл. держ. упр.; Одес. ін-т соц. технол., 2023. С. 152-154. URL: <https://doi.org/10.35432/tisb292023289485>
5. Bondarenko M. Institute of self-regulation in the public administration system of the meat processing industry. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*: електрон. наук. фах. вид. Вип. 28. Одеса: Асоц. досл. держ. упр.; Одес. ін-т соц. технол., 2022. С. 7-18. URL: <https://doi.org/10.35432/tisb282022285194>
6. Колісніченко Н.М., Бондаренко М.О. Моделі створення архітектури системи е-урядування: світовий досвід та українські реалії. *Теорія та практика державного управління*. ХарПІДУ НАДУ. №4 (71). 2020. 216 с. С. 186-195. URL: <https://www.tpdu.journal.kharkiv.ua/index.php/tpdu/article/view/253/230>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Bondarenko M. The process of self-regulation: essence and principles. *Сучасний менеджмент: моделі, стратегії, технології* : матеріали XXIV Всеукр. щоріч. студент. наук.-практ. конф. за міжнарод. участю. (27 квітня 2023 р. Одеса). Одеса: Одеська політехніка. 2023. С. 201-203. URL: <https://op.edu.ua/sites/default/files/publicFiles/studolympconf/zbirka-2023-04-27.pdf>
2. Бондаренко М., Наконечний А. Саморегулювання в реалізації продовольчої політики держави. *Забезпечення стійкості системи публічної влади та управління в умовах воєнного стану та відновлення України*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю. Одеса, 18 травня 2023. Одеса: НУ Одеська політехніка, 2023. С. 307-309. URL: https://op.edu.ua/sites/default/files/publicFiles/studolympconf/zabezpechennya_sti_ykosti_systemy_publichnoyi_vlady.pdf
3. Bondarenko M., Nakonechny A. The mechanisms of self-regulation in various sectors of the economy: the case of the food industry. *Theory and practice of public administration*. XXVII International Scientific-Practical Conference dedicated to the 30th anniversary of the national system of training, professional development and scientific research in the field of public administration. (Moldova, May 19, 2023). URL: <https://iap.gov.md/en/assistance-to-public-authorities/activity/conferences/102-conference-tpa-may-19-2023>
4. Бондаренко М., Наконечний А. Розвиток засад співрегулювання м'ясної галузі. *Забезпечення стійкості системи публічної влади та управління в умовах спеціальних адміністративно-правових режимів та відновлення України* : матеріали Міжнар. наук.наук.-практ. конф. (17 травня 2024 р. Одеса). Одеса: Одеська політехніка. 2024. С. 300-303. URL: https://op.edu.ua/sites/default/files/publicFiles/studolympconf/mizh_nauk_prak_ko_nf_17.05.2024.pdf

Bondarenko M. Sectoral self-regulation in the institutional mechanism of public administration. Manuscript-based qualification research paper.

The thesis for obtaining the degree of Doctor of Philosophy in specialty number 281 «Public Management and Administration». Odesa Polytechnic National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Odesa, 2025.

The purpose of the dissertation research is the conceptual justification of the institution of sectoral self-regulation in the governance system and the formation of a model of functioning of self-regulatory organizations in the institutional environment of public administration.

In accordance with the stated goal, the following scientific tasks are set and solved in the dissertation:

- to investigate the philosophical and theoretical and methodological principles of self-regulation as a phenomenon in the system of social relations;
- to analyze the structure of self-regulation as a management institution and the relationship of its subjects;
- to determine the features and characteristics of sectoral self-regulation in the institutional environment of public administration;
- to consider comparative and retrospective principles of functioning of self-regulatory institutions;
- to determine the essence of state policy on sectoral self-regulation and interpret its direction;
- to study the practice of functioning of sectoral self-regulation in Ukraine and identify existing problems;
- to develop a model of functioning of sectoral self-regulation in the institutional environment of public administration and the principles of its regulatory consolidation.

The object of the study is the institution of self-regulation as a multi-level system of organizational, administrative and regulatory mechanisms that ensure effective management of socio-professional and socio-production communities without direct intervention by public authorities.

The subject of the study is public-administrative relations that develop in the process of functioning of sectoral self-regulation in the institutional environment of public administration.

The scientific novelty of the results obtained is due to the fact that the dissertation substantiates conceptual approaches to the institution of sectoral self-regulation in the governance system and proposes a model of its functioning in public administration. As a result of the study, new scientific and practical results were obtained:

for the first time

among the dissertation studies defended in Ukraine in specialty 281 "public management and administration", the conceptual and applied principles of sectoral self-regulation were substantiated, which allowed determining the factors, advantages, conditions, and directions of involving self-regulatory organizations in the institutional environment of public administration;

the goals, objectives, content, and direction of state policy on the development of sectoral self-regulation are defined, as a set of strategic objectives and targeted measures implemented by state institutions to develop the principles for the development and strengthening of the capabilities of sectoral self-regulatory organizations in the public administration system.

It is improved

The definition of the managerial nature of sectoral self-regulation, which functions on the basis of the voluntary adoption of norms and rules developed and implemented by the participants in economic activity themselves and which provides for mechanisms for control, sanctions, and correction of the behavior of members of self-regulatory organizations within a specific sector (industry), has been improved.

It has been further developed

determining the nature of delegation of powers to sectoral self-regulatory institutions, as a mechanism for the separation of powers between government entities and the definition of competence, according to which a public authority, in accordance with the law and the contract, imposes a duty on a self-regulatory organization and grants

it the right, for a specified or indefinite period, to resolve issues that are initially attributed to the competence of the specified public authority.

It has been established that self-regulation as a management institution is a multi-level system that combines formal and informal mechanisms for regulating social behavior, increases social responsibility and promotes self-control in society. Self-regulation is implemented through institutional, functional, organizational, regulatory components and their interaction. The institutional structure of self-regulation includes various institutions - sectoral self-regulation (self-regulatory organizations), professional self-government, corporate associations, creative and scientific organizations, co-regulation institutions. Self-regulation as a management institution performs regulatory (establishing standards, norms and rules of behavior), control (monitoring compliance with rules and applying sanctions); intermediary (ensuring interaction between market participants, professional communities and public authorities); socialization (training and transfer of norms and values to new participants); innovative (development and improvement of regulatory approaches in accordance with changes in society) functions. The organizational structure of self-regulation includes the bodies of self-regulatory institutions that carry out strategic management, current management, control and conflict resolution. The normative component includes a system of rules and standards that regulate the behavior of participants and are developed by both public authorities and self-regulatory institutions. The elements of self-regulation closely interact with each other: institutional entities create and maintain the regulatory framework; organizational mechanisms ensure the functioning of regulatory structures; the functional component implements the main tasks of self-regulation.

It is proved that sectoral self-government is a set of self-regulatory organizations that regulate a certain branch of economy without direct intervention of public authorities. The main functions of sectoral self-government include regulatory, control, disciplinary, arbitration, representative, informational and property. The objectives of sectoral self-government are to develop and establish rules for conducting certain activities and control over compliance with the

requirements of these rules; optimization of regulatory influence in a certain sector by public administration entities; determination of conditions for carrying out self-regulatory activities; creation of the most attractive rules of conduct by involving the professional participants themselves in the development; resolution of conflicts by legal means without involving state structures with the possibility of removing unscrupulous members of self-regulatory organizations from the market; increasing guarantees for consumers of goods (works, services) produced in the sector by providing membership to conscientious entities with additional responsibility being placed on the latter.

It is substantiated that sectoral self-regulation is a hybrid construct characterized by legal nature and legal status, combining private and public features, as well as due to its functional role in the institutional environment of public administration. Sectoral self-regulation is a means of organizing and ensuring public interests segmented by spheres of social relations and types of activity. As subjects of public administration, self-regulation institutions are an emanation of the interests of a certain community and the processes of its self-regulation, which allows them to be involved within the deliberative procedure in the development of public policy in the relevant field. The key factor in involving self-regulatory organizations in the institutional environment of public administration is their empowerment and delegation to them of part of the traditional powers of public authorities, in particular the functions of developing and implementing norms and standards, control and monitoring their implementation, etc.

The state policy for the development of sectoral self-regulation is defined as a set of strategic objectives and targeted measures implemented by state institutions in order to develop the principles of development and strengthen the capabilities of self-regulatory organizations in the system of public management of socio-economic processes. Its goals are to ensure the effectiveness of regulatory instruments through deregulation, development of civil society, combating corruption and European integration. The object of the state policy for the development of sectoral self-regulation is the economic sectors, and the mechanisms of implementation are

regulatory, administrative, economic, and informational. Taking into account the public policy cycle, the state policy for the development of sectoral self-regulation in Ukraine is at the stage of formation and experimental implementation.

The practice of the functioning of sectoral self-regulation in Ukraine has been studied and existing problems have been identified, on the basis of which a model for the functioning of sectoral self-regulation in the institutional environment of public administration and the principles of its regulatory consolidation have been developed.

Keywords: state regulation, deregulation, self-government, decentralization, self-regulation, sectoral self-regulation, self-regulatory organizations, governance, institutional environment of public administration, public administration mechanisms.

LIST OF PUBLISHED PAPERS ON THE TOPIC OF THE DISSERTATION

Papers in which the main scientific results of the dissertation are published

1. Bondarenko M. Arbitration consideration as a mechanism of self-regulatory organizations. *Theoretical and applied issues of state-building*: electronic scientific. professional edition. Issue 32. Odesa: Assoc. Public Administration Researchers; Odessa Institute of Social Technology, 2024. P. 24-35. URL: <https://doi.org/10.35432/tisb322024319270>
2. Bondarenko M., Nakonechny A. Development of principles of co-regulation of the meat industry. *Theoretical and applied issues of state-building*: electronic scientific. professional edition. Issue 31. Odesa: Assoc. Public Administration Researchers; Odessa Institute of Social Technology, 2024. P. 180-183. URL: <https://doi.org/10.35432/tisb312024307452>
3. Bondarenko M.O. The influence of the doctrine of network governance on the legitimization of the institute of self-regulatory organizations. *Actual*

problems of public administration, 2024, No. 1 (64). P. 227-251. URL: <https://doi.org/10.26565/1684-8489-2024-1-15>

4. Bondarenko M., Nakonechny A. Self-regulation in the implementation of the state food policy. *Theoretical and applied issues of state-building: electronic scientific professional edition*. Issue 29. Odesa: Assoc. Public Administration Researchers; Odessa Institute of Social Technology, 2023. P. 152-154. URL: <https://doi.org/10.35432/tisb292023289485>

5. Bondarenko M. Institute of self-regulation in the public administration system of the meat processing industry. *Theoretical and applied issues of state building: electronic scientific. professional edition*. Issue 28. Odesa: Assoc. Public Administration Researchers; Odessa Institute of Social Technology, 2022. P. 7-18. URL: <https://doi.org/10.35432/tisb282022285194>

6. Kolisnichenko N.M., Bondarenko M.O. Models for creating an e-government system architecture: world experience and Ukrainian realities. *Theory and practice of public administration*. KharRIDU NADU. No. 4 (71). 2020. 216 p. P. 186-195. URL: <https://www.tpdu.journal.kharkiv.ua/index.php/tpdu/article/view/253/230>

Scientific works that confirm the approval of the dissertation materials

1. Bondarenko M. The process of self-regulation: essence and principles. *Modern management: models, strategies, technologies: materials of the XXIV All-Ukrainian annual student scientific-practical conference with international participation*. (April 27, 2023, Odesa). Odesa: Odesa Polytechnic Institute. 2023. P. 201-203. URL: <https://op.edu.ua/sites/default/files/publicFiles/studolympconf/zbirka-2023-04-27.pdf>

2. Bondarenko M., Nakonechny A. Self-regulation in the implementation of the state food policy. *Ensuring the stability of the public power and administration system in the conditions of martial law and restoration of Ukraine: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference with international participation*.

Odesa, May 18, 2023. Odesa: Odesa Polytechnic National University, 2023. P. 307-309. URL:

https://op.edu.ua/sites/default/files/publicFiles/studolympconf/zabezpechennya_stykosti_systemy_publichnoyi_vlady.pdf

3. Bondarenko M., Nakonechny A. The mechanisms of self-regulation in various sectors of the economy: the case of the food industry. *Theory and practice of public administration*. XXVII International Scientific-Practical Conference dedicated to the 30th anniversary of the national system of training, professional development and scientific research in the field of public administration. (Moldova, May 19, 2023). URL: <https://iap.gov.md/en/assistance-to-public-authorities/activity/conferences/102-conference-tpa-may-19-2023>

4. Bondarenko M., Nakonechny A. Development of principles of co-regulation of the meat industry. *Ensuring the stability of the system of public power and management in the conditions of special administrative and legal regimes and the restoration of Ukraine*: materials of the International Scientific-Practical Conference (May 17, 2024, Odesa). Odesa: Odesa Polytechnic Institute. 2024. P. 300-303. URL: https://op.edu.ua/sites/default/files/publicFiles/studolympconf/mizh_nauk_prak_konf_17.05.2024.pdf

ЗМІСТ

ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. САМОРЕГУЛЮВАННЯ ЯК ВЛАСТИВІСТЬ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТА ВРЯДУВАННЯ	27
1.1. Концепт «само-» та парадигма самоорганізації як теоретична основа дослідження саморегульованих процесів	27
1.2. Поняття та ознаки саморегулювання у соціальному та управлінському дискурсі	49
1.3. Саморегулювання в контексті теорій й концепцій публічного управління	66
Висновки до розділу 1	101
РОЗДІЛ 2. САМОРЕГУЛІВНІ ОРГАНІЗАЦІЇ У МЕХАНІЗМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ	104
2.1. Саморегулівні організації в інституційному середовищі публічного управління	104
2.2. Ретроспективні засади розвитку саморегулівних організацій	131
2.3. Компаративні чинники секторального саморегулювання	144
Висновки до розділу 2	165
РОЗДІЛ 3. СЕКТОРАЛЬНЕ САМОРЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ СИСТЕМНИХ РЕФОРМ	167
3.1. Державна політика щодо розвитку секторального саморегулювання	167
3.2. Функціонування організацій секторального саморегулювання у системі врядування	220
3.3. Перспективна структурно-функціональна модель інституту саморегулювання у системі публічного управління України	248
Висновки до розділу 3	279
ВИСНОВКИ	281
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	289
ДОДАТОК А Список публікацій за темою дисертації	324
ДОДАТОК Б-Д Довідки про впровадження	326

ВСТУП

Актуальність дослідження. Державно-політичні документи, що визначали спрямованість реформування публічного управління в Україні, починаючи з Концепції адміністративної реформи в Україні 1998 року й завершуючи Стратегією реформування державного управління України на 2022-2025 роки, неодмінно орієнтувалися на розбудову ефективних публічних інституцій та дерегуляцію господарської діяльності. Передача ряду управлінських функцій держави та місцевого самоврядування до інститутів громадянського суспільства також є одним із завдань Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки. Державна антикорупційна програма на 2023-2025 роки виходить з того, що надмірне та необґрунтоване регуляторне навантаження на бізнес обумовлює високий рівень корупції. Нарешті Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом передбачає досягнення одного з копенгагенських критеріїв вступу до ЄС, пов'язаного зі стабільністю та ефективністю інституціонального середовища врядування.

Після багатьох спроб знайти ефективний баланс між централізацією та децентралізацією, державним регулюванням економічних процесів та вільним ринком, на концептуальному рівні прийшло усвідомлення того, що ані держава, ані механізм попиту та пропозиції самі по собі не спроможні повною мірою виконати функцію ефективного розвитку економічних відносин. Тому не випадково, що в науковій літературі все частіше обґрунтовується необхідність існування третьої сили, яка допоможе державі, по-перше, зафіксувати лише ті правила гри, які дійсно потрібні економіці та, по-друге, підтримати дотримання цих правил в найбільш ефективний спосіб. Мова йде насамперед про саморегулювання, яке здійснюється без втручання органів публічної влади та передбачає встановлення самими суб'єктами господарської діяльності певних правил їх поведінки.

Концепція реформування інституту саморегулювання в Україні, що була прийнята у 2018 р. зазначає, що на сьогодні відсутні єдині підходи до саморегулювання, відсутній системний і комплексний порядок утворення та діяльності саморегулювних організацій, не визначено мети та цілей здійснення саморегулювання. Сучасний досвід саморегулювання в Україні, що заснований перш за все на запозиченні закордонних практик, характеризується обмеженістю секторів економіки, де законодавчо визнана можливість саморегулювання. Але навіть за наявності правової можливості приклади функціонування саморегулювних організацій є поодинокими та характеризуються численними проблемами.

Обставини російсько-української війни посилюють важливість інституту саморегулювання, змушують державу концентрувати ресурси на обороні, міжнародній дипломатії та забезпеченні основних потреб громадян. Делегування частини регуляторних функцій саморегулювним організаціям дозволяє державі зосередитися на стратегічних питаннях, водночас підтримуючи ефективність економічних процесів. Після війни Україні також доведеться вирішувати питання масштабної відбудови країни і саморегулювні організації можуть стати інструментом ефективного регулювання та контролю у таких сферах, як будівництво (відновлення інфраструктури), медицина (постачання ліків та реабілітація), безпека (ІТ-безпека) тощо.

Проблематиці саморегулювання присвячена велика частка зарубіжної літератури, враховуючи ту роль, яку виконує саморегулювання в розвинених країнах Заходу. Вітчизняні наукові праці також приділяють певну увагу інституту саморегулювання. Представлені у наробку вітчизняної науки дослідження присвячені в основному питанням саморегулювання у сфері права – дослідження Гаяне Бабаджанян [9], Олександра Говоруна [48], Олени Гончаренко [57], Олени Левчишиної [115], Любові Паренте [153], Наталії Філатової [287]. З'являються поодинокі дослідження, які присвячені можливостям саморегулювання в окремих секторах економіки, зокрема будівництві (Надія Белецька [16], Інна Курашова [112]), інтернет-секторі

(Владислав Ващак [28]), ринку цінних паперів (Юліан Серажим [260]), фармації (Остап Панькевич [150]).

Природа відносин саморегулювання відрізняється від традиційного публічного управління, вимагає поглибленого теоретичного дослідження місця саморегулювання в цілому й секторального (галузевого) саморегулювання, зокрема в інституційному середовищі публічного управління. Однак відповідні дослідження за спеціальністю та галуззю знань «Публічне управління та адміністрування» фактично відсутні. Єдиним виключенням є дослідження Олени Медведчук, що присвячене механізмам саморегулювання у будівництві [128]. Відтак, у науці публічного управління залишається невивченими питання теоретико-методологічного та прикладного характеру, що пов'язані із секторальним саморегулюванням. Зазначене посилює актуальність вибору предмету та напрямів дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконувалося в межах науково-дослідної теми кафедри соціально-гуманітарних наук Національного університету «Одеська політехніка» «Публічне управління соціальним та гуманітарним розвитком України у посткризовому світі» (Реєстраційний №0122U002142), в якому автор в якості виконавця опрацьовував концептуальні та практичні підходи щодо саморегулювних організацій на регіональному рівні та в секторі освіти.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є концептуальне обґрунтування інституту секторального саморегулювання в системі врядування та формування моделі функціонування саморегулювних організацій в інституційному середовищі публічного управління.

Відповідно до зазначеної мети в дисертації поставлені і розв'язані такі наукові завдання:

- дослідити філософські та теоретико-методологічні засади саморегулювання як явища у системі суспільних відносин;
- проаналізувати структуру саморегулювання як управлінського інституту та співвідношення його суб'єктів;

- визначити особливості та характеристики секторального саморегулювання в інституційному середовищі публічного управління;
- розглянути компаративні та ретроспективні засади функціонування інституцій саморегулювання;
- визначити сутність державної політики щодо секторального саморегулювання та інтерпретувати її спрямованість;
- вивчити практику функціонування секторального саморегулювання в Україні та виявити існуючі проблеми;
- розробити модель функціонування секторального саморегулювання в інституційному середовищі публічного управління та засади її нормативного закріплення.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що якщо інституції секторального самоврядування через механізми наділення та делегування повноважень можуть здійснювати функції регулювання соціально-економічних відносин та здійснювати контроль за дотриманням встановлених норм та стандартів у визначених галузях економіки, представляти інтереси соціально-виробничих спільнот в процесі вироблення публічної політики, то вони можуть вважатися частиною інституційного середовища публічного управління та адміністрування.

Об’єкт дослідження – інститут саморегулювання як багаторівнева система організаційних, адміністративних і регуляторних механізмів, що забезпечує ефективне управління соціально-професійними та соціально-виробничими спільнотами без безпосереднього втручання органів публічної влади.

Предмет дослідження – публічно-управлінські відносини, що складаються в процесі функціонування секторального саморегулювання в інституційному середовищі публічного управління.

Методологія дослідження. Дослідження секторального саморегулювання відбувалося на засадах комплексного міждисциплінарного підходу, що є притаманним науковій галузі «Публічне управління та адміністрування». Дисертація ґрунтувалася на засадах:

системного підходу, який дозволив розглянути секторальне саморегулювання як складову частину публічного управління, що взаємодіє з публічними та громадськими інститутами, проаналізувати секторальне саморегулювання як структурований механізм, що складається з суб'єктів, норм і процедур, визначити взаємозв'язки між органами публічної влади та саморегулювальними організаціями;

інституціонального підходу, який орієнтував на вивчення інституційних механізмів та нормативного регулювання секторального саморегулювання у сфері публічного управління та дозволив проаналізувати формальні (закони, підзаконні акти) та неформальні (традиції, етичні норми) правила секторального саморегулювання, а також вивчити механізми взаємодії держави та саморегулювальних організацій;

правового підходу, що дозволив проаналізувати нормативно-правове регулювання саморегулювальних організацій, визначати їх правовий статус, компетенцію та відповідальність;

адміністративного підходу, завдяки якому вивчався механізм делегування публічних функцій саморегулювальним організаціям та аналізувалася ефективність публічного адміністрування через саморегулювання;

економічного підходу, що дав змогу оцінити ефективність секторального саморегулювання з точки зору аналізу витрат і вигод саморегулювальних механізмів, визначити економічну доцільність секторального саморегулювання порівняно з публічними інституціями;

соціологічного підходу, який мав прояв через вивчення суспільного сприйняття секторального саморегулювання, дав змогу оцінити рівень довіри до саморегулювальних організацій, визначити вплив саморегулювання на громадянське суспільство.

контекстуального підходу, який дозволив вивчити діяльність саморегулювальних організацій у конкретній ситуації, зокрема контексту широкомасштабного вторгнення;

На основі визначених підходів в дисертації використовувалися ряд наукових методів, у тому числі:

для опрацювання публікацій щодо секторального саморегулювання – методи бібліографічного аналізу (відбір релевантної літератури через наукові бази даних, аналіз цитованості); метод контент-аналізу (для виокремлення основних термінів та понять, а також визначення трендів розвитку досліджень); метод дискурс-аналізу (для вивчення текстів з точки зору контексту та прихованих смислів); метод критичного аналізу (для оцінки достовірності, логічності та обґрунтованості викладеного у літературі матеріалу);

для дослідження теоретичних основ саморегулювання – методи епістемологічного та герменевтичного аналізу з метою встановлення обґрунтованості та достовірності теорій саморегулювання, а також тлумачення концепцій, визначень, розкриття їхнього змісту та логіки;

для оцінки сильних і слабких сторін, можливостей і загроз секторального саморегулювання – метод SWOT-аналізу;

для визначення ролі саморегулювних організацій у забезпеченні регулювання певного сектору – метод структурно-функціонального аналізу;

для дослідження взаємодії органів публічної влади та саморегулювних організацій у конкретному секторі – метод інституційного аналізу;

для аналізу нормативно-правових актів, що регулюють секторальне саморегулювання – формально-юридичний метод;

для дослідження рівня довіри громадськості та бізнесу до саморегулювання, виявлення існуючих проблем – метод інтерв'ю та експертного опитування;

для збору та аналізу фактичних даних про ефективність роботи саморегулювних організацій – метод моніторингу та спостереження;

для детального розгляду успішних та невдалих прикладів секторального саморегулювання – метод кейс-стаді;

для дослідження міжнародного досвіду функціонування саморегульованих організацій в різних країнах – метод компаративного аналізу;

для дослідження генези та розвитку секторального саморегулювання у минулому – ретроспективний, історико-перспективний методи, а також метод періодизації;

для розподілу множини саморегульованих організацій на класифікаційні групи у відповідності із ознаками подібності та відмінності – метод класифікації на засадах ієрархічного та фасетного способів;

для виявлення внутрішніх закономірностей, функціональних ролей елементів саморегулювання, а не за зовнішніми ознаками – метод типологізації;

для прогнозування розвитку секторального саморегулювання та формування її абстрактної моделі – метод моделювання.

Емпіричною основою дослідження були нормативно-правові акти, документи саморегульованих організацій, державні реєстри офіційно зареєстрованих саморегульованих організацій, їхніх учасників та напрямів діяльності; звіти органів публічної влади; статистичні та аналітичні дані щодо організацій саморегулювання; кейси успішних і неуспішних саморегульованих ініціатив у різних секторах; експертні оцінки.

Наукова новизна одержаних результатів обумовлена тим, що в дисертаційній роботі обґрунтовані концептуальні підходи щодо інституту секторального саморегулювання в системі врядування та запропонована модель його функціонування у публічному управлінні. У результаті проведеного дослідження отримано нові наукові й практичні результати:

вперше

серед захищених в Україні дисертаційних досліджень за спеціальністю 281 «публічне управління та адміністрування» обґрунтовані концептуальні та прикладні засади секторального саморегулювання, що дозволило визначити чинники, переваги, умови, напрями залучення саморегульованих організацій до інституційного середовища публічного управління;

визначені цілі, завдання, зміст, спрямованість державної політики щодо розвитку секторального саморегулювання, як комплексу стратегічних завдань та цілеспрямованих заходів, що реалізуються інституціями державної влади щодо вироблення засад розвитку та посилення можливостей саморегулювних організацій галузевого характеру у системі публічного управління.

Удосконалено

визначення управлінського характеру секторального саморегулювання, що функціонує на основі добровільного прийняття норм та правил, розроблених і впроваджених самими учасниками господарської діяльності і яке передбачає механізми контролю, санкцій та коригування поведінки членів саморегулювних організацій в межах конкретного сектору (галузі).

Набули подальшого розвитку

визначення природи делегування повноважень інституціям секторального саморегулювання, як механізм розмежування повноважень між суб'єктами врядування та визначення компетенції, за яким орган публічної влади відповідно до закону та договору покладає на саморегулювну організацію обов'язок і надає їй на визначений або невизначений час право вирішувати питання, що первинно віднесені до компетенції зазначеного органу публічної влади.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблені концептуальні та практичні положення, які в сукупності дають змогу підвищити ефективність секторального саморегулювання в інституційному середовищі публічного управління. Впровадження результатів дисертаційного дослідження в практику діяльності органів публічної влади та громадських організацій підтверджено: Асоціацією дослідників державного управління (довідка про впровадження від 03.04.2025), Асоціацією виробничих та переробних підприємств м'ясної галузі «М'ЯСО УКРАЇНИ» (довідка про впровадження від 25.03.2025), Центром підвищення кваліфікації кадрів НУ «Одеська політехніка» (довідка про впровадження від 18.04.2025).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота виконана автором самостійно, всі наукові результати та науково-практичні рекомендації отримані на базі особистих досліджень, у т.ч. у складі тимчасових творчих колективів *ad hoc*. В опублікованих разом із Андрієм Наконечним двох статтях щодо розвитку засад саморегулювання у м'ясній галузі та продовольчому комплексі, автором дисертації визначені теоретичні засади секторального саморегулювання, а співавтор розглядав можливості запровадження саморегулювання у конкретних галузях. В опублікованій разом із Наталією Колісніченко статті щодо напрямів е-урядування, автором дисертації опрацьовані засади створення саморегулювних організацій в сфері інтернету.

Апробація результатів дисертації. Дисертацію виконано на кафедрі соціально-гуманітарних наук Національного університету «Одеська політехніка» та обговорено на публічній презентації серед фахівців Навчально-наукового інституту публічної служби та управління. Основні положення дослідження висвітлено в доповідях на науково-практичних конференціях і семінарах, а саме:

Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю «Забезпечення стійкості системи публічної влади та управління в умовах воєнного стану та відновлення України» (Одеса, 18 травня 2023);

XXVII міжнародній науково-практичній конференції «Теорія та практика публічного управління» (Кишинів, 19 травня 2023 р.);

XXIV Всеукраїнської щорічної студентської науково-практичної конференції за міжнародною участю «Сучасний менеджмент: моделі, стратегії, технології» (Одеса, 27 квітня 2023 р.);

Міжнародній науково-практичній конференції «Забезпечення стійкості системи публічної влади та управління в умовах спеціальних адміністративно-правових режимів та відновлення України» (Одеса, 17 травня 2024 р.).

Матеріали дисертації були також апробовані на методологічному семінарі кафедри соціально-гуманітарних наук Національного університету «Одеська політехніка»

Публікації. За темою дослідження опубліковано 10 наукових праць, у тому числі 6 статей – у наукових фахових виданнях України, 4 – у матеріалах науково-комунікативних заходів.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Повний обсяг дисертаційної роботи становить 327 сторінок, з яких 272 сторінки основного тексту. У роботі наведено 11 рисунків та 20 таблиць, 4 додатки. Список використаних джерел та літератури містить 337 найменувань.

РОЗДІЛ 1

САМОРЕГУЛЮВАННЯ ЯК ВЛАСТИВІСТЬ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТА ВРЯДУВАННЯ

У розділі досліджується феномен саморегулювання як ключова властивість суспільного розвитку та врядування. Аналізується концепт «само» у парадигмі самоорганізації, що охоплює категорії самоврядування, самодостатності, самозбереження тощо. Проаналізований синергетичний та інші наукові підходи, теорії, концепції, що розкривають механізми виникнення та підтримання структур у саморегулюючих системах. Визначаються етапи та рівні самоорганізації, зв'язок саморегулювання з регулятивними механізмами, а також роль інформаційних потоків у підтриманні системного порядку та розвитку інститутів самоорганізації.

1.1. Концепт «само-» та парадигма самоорганізації як теоретична основа дослідження саморегулювальних процесів

Вихідними аксіоматичними засобами будь-якого дослідження виступають поняття. Поняття – це думка, яка відбиває в узагальненій формі предмети і явища дійсності, а також зв'язки поміж ними шляхом фіксації загальних і специфічних ознак, якими виступають властивості предметів і явищ та відношення поміж ними.

Ключовою категорією нашого дослідження є «саморегулювання». Однак для її адекватного розуміння необхідно розглянути загальний концепт «само-» у врядуванні, дескрипторами якого є поняття «самоорганізація», «самоврядування», «самодостатність», «самовизначення», «самозбереження», «самоусвідомлення», «самодіяльність» тощо. Як зазначає *Наталія Гавкалова*, «відмінність концепту публічного управління від інших управлінських концептів полягає в тому, що воно базується на «само»: самодіагностиці проблеми, самовизначенні проблеми, самоформулюванні, самопропозиції

вирішення проблеми, самовизначенні кращого варіанту політики, самовизначенні кошторису, самоприйнятті плану дій, самоконтролі, самооцінці, а відповідно передбачає включення архетипів демократії. Базове «само» передбачає посилення децентралізації й відповідну демократизацію управління на рівні регіону та місцевого самоврядування. Зокрема, принцип «само» на місцевому рівні інтерпретується як самофінансування, самооподаткування, самозабезпечення, самовирішення, самоконтроль» [39, с. 17].

Узагальнюючи процеси самоорганізації системи, що відбуваються в ході її функціонування й розвитку, *Олена Овечкіна* привертає увагу на те, що самоорганізація системи здійснюється в ході її функціонування, коли вона одночасно самовпорядковується, створюючи адаптаційний потенціал, й самовідтворюється, використовуючи адаптаційні можливості. Спираючись на праці *Леоніда Мельника* та *Любов Бевзенко* вона визначає самоорганізацію як важливішу властивість системи за рахунок своїх внутрішніх чинників забезпечувати впорядкованість окремих елементів (частин), що включає:

а) самозабезпечення як «квазіенергетичного» напрямку самоорганізації систем (здатності задовольняти свої потреби у енергопотоках із зовнішнього середовища (матеріалах, капіталу, праці, грошових коштах тощо), обумовлених діяльністю самої системи);

б) самовідтворення – здатності системи відтворювати сутнісні начала (матеріальне, інформаційне та синергетичне, за термінологією прихильників триалектики), що формують дану систему, протидіючи процесу ентропійного саморуйнування, й виконуючи такі функції:

1) самоконструювання, або самомоделювання (формування самої системою просторово-часової моделі функціонування (моделі взаємозв'язків між окремими частинами системи);

2) самореструктуризацію (самозміну структури, що утворюється);

3) самовиготовлення й самозборку (продукування необхідних компонентів системи за рахунок внутрішніх ресурсів та складання власної структури);

4) самообмеження (блокування небажаних траєкторій руху системи у процесі самовідтворення способами, що закладені в системі апріорі, або сформувалися під впливом внутрішніх та/чи зовнішніх змін) [146] (рис. 1.1.).

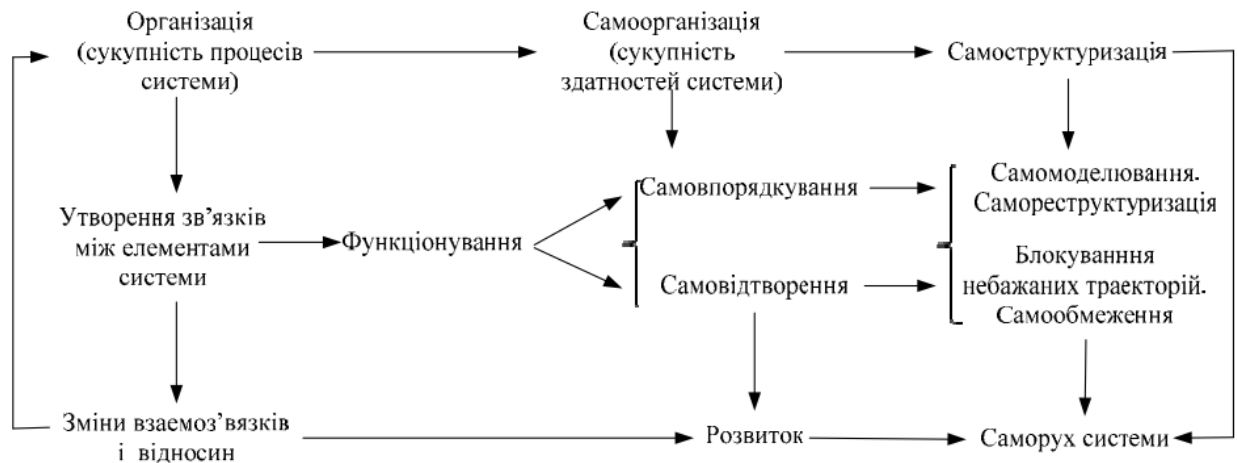

Рисунок 1.1. Етапи і рівні самоорганізації й структуризації системи як складного об'єкту (Джерело [146])

Як бачимо, самоорганізація виступає загальною передумовою всіх самодіяльних процесів, у тому числі саморегулювання. У широкому розумінні «самоорганізація» це здатність системи самостійно підтримувати, відтворювати чи вдосконалювати рівень своєї організації при зміні зовнішніх і внутрішніх умов її існування з урахуванням минулого досвіду, що спрямована на збереження її цілісності, підвищення стійкості, забезпечення нормального функціонування або розвитку тощо» [289, с. 596].

Самоорганізація обумовлює не лише всі інші явища «само-», але й є основою т.зв. синергетичної парадигми публічного управління. У зв'язку із зазначеним абрисно окреслимо основні засади синергетики.

Як відомо, сам термін «синергетика» походить від давньогрецького «sinergia»: sin означає «з'єднання», «спільне існування», а коріння ergen – «роботу», «зусилля», тобто цей термін можна трактувати як сприяння,

співпраця. Це визначення виражає суть феномену самоорганізації – кооперативний та узгоджений характер дії розрізнених елементів, які спонтанно організуються у стійкі впорядковані структури.

У сучасній науковій літературі трапляються різні визначення синергетики. Так Герман Хакен (*Hermann Haken*), наголошуючи на специфіці синергетики, зазначає, що основну увагу вона приділяє когерентному, узгодженому стану процесів самоорганізації у складних системах різної природи. Вона вивчає будь-які системи, що самоорганізуються й які складаються з багатьох підсистем (електрони, атоми, молекули, клітини, нейрони, органи, складні багатоклітинні організми, люди, спільноти людей) [322, р. 9]. Вольфганг Вайдліх (*Wolfgang Weidlich*) пише: «Синергетика може бути визначена як наука про макроскопічні колективні явища в просторі та часі, які відбуваються в якійсь замкнутій чи відкритій системі з кооперативною взаємодією між її частинами» [24, с. 176].

У цих та інших визначеннях є деякі нюанси, що стосуються обсягу понять «синергетика» і «теорія самоорганізації». Необхідно враховувати, що поняття синергетики ширше поняття теорії самоорганізації, оскільки синергетика включила до свого змісту основні елементи теорії дисипативних структур, теорії хаосу, теорії катастроф, теорії аутопоезису тощо. Об'єднуючим чинником цих наукових теорій стало те, що в них розробляються принципи еволюції та самоорганізації складних систем. З загальнонаукової точки зору, синергетика займається розглядом проблеми самоорганізації буття. Тому нами для зручності ці поняття будуть використовуватися як синоніми. Отже, синергетику (теорію самоорганізації) правомірно розглядати як теорію, що розкриває загальні механізми самоорганізації, закономірності становлення, функціонування та руйнування організованих структур у складних відкритих нерівноважних системах різної природи, у тому числі публічних та управлінських.

Як й будь-яка інша теорія, синергетика має власний категоріальний апарат, що включає такі основні поняття, як «атрактор», «біфуркація»,

«детермінований хаос», «дисипативна структура», «кооперативність та когерентність», «коеволюція», «нелінійність», «незворотність», «відкритість», «самоорганізація», «складність», «флуктуація» та низка інших.

Під атрactorами (притягувачами) у синергетиці розуміються відносно стійкі макростани, які є наслідком процесів еволюції через згасання, зникнення проміжних або перехідних явищ [3, с. 47]. Точка біфуркації визначається як точка розгалуження шляхів еволюції системи, а флуктуація як випадкове відхилення величин, що характеризують системи від їхнього середнього значення [66, с. 135]. Нелінійність у межах синергетики означає багатоваріантність шляхів еволюції системи.

Однак центральною категорією синергетичної теорії є категорія «самоорганізація», тобто зміна системи під впливом внутрішніх чинників і механізмів, позбавлених цілеспрямованих засад. Якщо конкретизувати дане визначення, то під самоорганізацією потрібно розуміти процеси виникнення макроскопічно впорядкованих просторово-часових структур у складних нелінійних системах, що знаходяться у віддалених від рівноваги станах, поблизу точок біфуркації, де поведінка системи стає нестійкою. Це означає, що в даних точках система під впливом незначних флуктуацій може різко змінити свій стан. Такий перехід часто сприймається як виникнення порядку з хаосу [291, с. 82]. Можливість спонтанного виникнення порядку з хаосу – найважливіший момент процесу самоорганізації системи.

До найважливіших принципів теорії самоорганізації *Герман Хакен* відносить такі:

- системи складаються з кількох або багатьох однакових чи різнорідних частин, які перебувають у взаємодії одна з одною;
- ці системи є нелінійними;
- при розгляді систем йдеться про відкриті системи, далекі від рівноваги;
- ці системи схильні до внутрішніх і зовнішніх коливань;
- системи можуть стати нестабільними;
- в системі відбуваються якісні зміни;

- у цих системах виявляються нові емерджентні якості;
- виникають просторові, часові, просторово-часові або функціональні структури;
- структури можуть бути впорядкованими або хаотичними [322, р. 20-22].

Отже, по-перше, процес самоорганізації може відбуватися лише у відкритих системах. «Відкритою є система, яка здатна до обміну енергією, матерією, інформацією з оточенням таким чином, що потоки, які входять до системи та виходять з неї можуть змістити її із стану рівноваги і утримувати далеко від нього» [274, с. 96]. Інформаційна складова розглядається як передумова та детермінуючий фактор процесу самоорганізації. Інформацію слід розуміти як антипод ентропії, а сам інформаційний процес виглядає наступним чином: у відкриту систему разом із речовинно-енергетичним потоком проникає інформація, що є властивістю впорядкованості цього потоку. Вона оцінюється в механізмі управління і виникає програма дії у відповідь. Через вихідний потік частина інформації розчиняється за межами системи, а інша частина через канал зворотного зв'язку знову повертається в систему. У результаті система адекватно реагує на зміни довкілля, що важливо для її самостабілізації. Таким чином, системи, що мають інформаційні канали прямого та зворотного зв'язку, мають можливість організовувати себе та свої відносини із зовнішнім середовищем, протистояти дезінтегруючим факторам, зберігаючи гомеостазис [158, с. 83].

Відкритість системи – необхідна, але недостатня умова для її самоорганізації: не всяка відкрита система є такою, що самоорганізується, будує нові структури. На погляд *Любов Бевзенко*, все залежить від співвідношення двох протилежних засад: джерела, що нарощує неоднорідності в суцільному середовищі і розсіювання, що розмиває неоднорідність витоку. Чинник, що створює неоднорідності, може являтися дією нелінійних зворотних зв'язків у складній системі, бути фактором самовпливу, самозростання або самопослаблення процесів у складній системі.

Наприклад, швидке зростання в економіці «капіталу на капітал», коли отриманий прибуток вкладається у виробництво, а не йде на споживання. Фактор, що розмиває неоднорідності – це аналог дисипації (розсіювання, втрати), дифузії різного характеру (поширення інфекційних захворювань, міграція населення, передача знань та інше) [13].

У співвідношенні цих засад (джерела та витоку) можливі такі варіанти:

а) утворююче начало (джерело енергії, речовини, інформації) і розсіювач – врівноважуються. Така система буде відкритою, рівноважною та стаціонарною, але вона не буде самоорганізовуватися;

б) розсіюче начало у відкритій системі може переважати, переборювати роботу джерела, розмивати всі неоднорідності, що створені ним. У такому режимі нові структури не можуть виникнути;

в) з іншого боку, за повної відсутності витоку (дисипації), організація нової структури спонтанно виникнути теж не може;

г) самоорганізація матиме місце у такій відкритій системі, де джерело енергії, матерії, інформації перевищує витік (дисипацію).

На погляд *Валентини Згурської* «у соціальних системах, де самоорганізація розвивається на основі взаємодії індивідів, «можна виділити дві форми самоорганізації:

1) порядок виникає як результат взаємодії, що відбувається без наміру створити порядок;

2) упорядкованість є результатом свідомих дій членів системи щодо регулювання взаємодії між собою.

Як правило, самоорганізація стосується першої форми – природного, спонтанного створення порядку, що згодом набуває більш визначених форм, однак чітко розмежувати ці дві форми практично неможливо» [85, с. 360].

У цих процесах важливо зрозуміти значення дисипації як необхідного елемента саморозвитку. Дисипацію в середовищі з нелінійним джерелом, як влучно помітив один із розробників теорії самоорганізації *Ілля Пригожин*, можна порівняти з різцем, яким скульптор поступово, але цілеспрямовано

відсікає все зайве від кам'яної брили. Якщо розсіювання розглядати як макроскопічний прояв хаосу, то хаос на мікрорівні – це чинник не руйнації, а, навпаки, сила, яка виводить на тенденцію самоструктурування нелінійного середовища.

По-друге, система, що самоорганізується повинна бути кооперативною і когерентною. Кооперативність передбачає розчленованість системи на велику кількість підсистем або елементів і зв'язків, що виникають при цьому [3, с. 156]. Але колективна поведінка елементів не гарантує виникнення самоорганізації системи. Кооперативність елементів має бути когерентною. Під когерентністю слід розуміти узгоджений характер взаємодії підсистем або елементів, які поведуться як єдине ціле і структуруються так, ніби, наприклад, кожен фахівець, що входить до макросистеми, був «обізнаний» про стан системи в цілому [35, с. 180].

Суть феномену когерентності за всієї його складності досить чітко описаний *Іллею Пригожином* та *Ізабель Стенгерс (Isabelle Stengers)* у книзі «Порядок із хаосу». У ній розглядається система, яка перебуває у стійкому становищі. Якщо система перебуває у рівновазі, її елементи поведуться незалежно один від одного, «кожен з них ігнорує інші». Маючи на увазі таку пасивну поведінку частин, автори назвали їх гіпнонами, тобто такими, що перебувають у гіпнотично-сплячому становищі. «Кожна з них може бути як завгодно складною, але не «помічати» присутність інших. Перехід у стан нерівновагі пробуджує гіпнони і встановлюється когерентний зв'язок, зовсім далекий від їхньої поведінки в рівноважних умовах» [330, р. 240]. Тобто частки перестають бути незалежними. Між ними виникають кореляції та, відповідно, когерентно-узгоджені дії. У результаті виникає те, що *Ілля Пригожин* називає дисипативною структурою – структурою, яка виникає спонтанно у відкритих нерівноважних системах. І однією з найдивовижніших властивостей цієї структури є її підвищена «чутливість» до зовнішніх впливів. Зміни у оточенні виявляються чинником генерації і чинником відбору різних структурних змін. Система такого типу входить у процес структурогенезу чи

самоорганізації. Прикметно, що вона має якісно нові властивості, які не можна передбачити заздалегідь: їх не можна вивести з властивостей її складових частин, як властивості конкретної організації не виводяться з властивостей її співробітників, або як не можна передбачити поведінку натовпу, знаючи все про кожного його члена. Саме «спільна дія» або «резонанс» функціонування елементів дисипативних структур є тим феноменом, який характеризує процеси самоорганізації.

У суспільних відносинах кооперативність займає особливе місце. Прояв кооперативності у суспільній організації – це завжди певний компроміс: будь-яке об'єднання людей у систему вимагає відмовитися від чогось індивідуального заради досягнення певних спільних цілей. Саме з цієї причини тут завжди має місце суперечливість між цілим, тобто системою та її складовими, нетотожність їх цілей та інтересів. Враховуючи, що «ступінь самоорганізації підвищується, коли поведінка стає більш колективною» [161, с. 16], то кооперативність, мабуть, відіграватиме все зростаюче значення в процесах врядування.

По-третє, синергетика розглядає випадковість як початок, основу виникнення нових структур, процесу розвитку. *Ілля Пригожин* назвав цей принцип «порядок через флуктуацію». Флуктуації (обурення) можна розділити на «два великі класи: клас флуктуацій, створюваних довкіллям, і клас флуктуацій, відтворюваних самою системою» (цит. за: [264, с. 407]).

Флуктуації постійно зустрічаються у системах. Якщо в рівноважних системах вони послаблюються і пригнічуються, то в нерівноважних, навпаки, посилюються і тим самим розхитують колишній порядок і засновану на ньому структуру. Тобто флуктуації в теорії самоорганізації – пусковий механізм процесів. Через порушення порядку система стає нестійкою і починає еволюціонувати у бік «спонтанної» самоорганізації. Еволюція починається, коли критична флуктуація штовхає дуже нерівноважну систему ще далі від рівноваги. Новий порядок виникає при різкій зміні фази нестійкості. Якщо система швидше еволюціонує, ніж дееволюціонує, то, принаймні, одна з безліч

флуктуацій піддається «нуклеації» (швидко поширюється і охоплює всю систему). Якщо така «нуклеація» має місце, то вся система загалом підходить до так званої точки біфуркації чи розгалуження [105, с. 194]. Система, що самоорганізується начебто «вагається» перед вибором одного з кількох шляхів еволюції. Як влучно зазначають *Ілля Пригожин* та *Ізабель Стенгерс* «перехід через біфуркацію такий самий випадковий процес, як кидання монети» [330, р. 237]. Яку з можливих структур «обере» система, яким шляхом піде її подальший розвиток – все залежить від випадкових факторів, що заздалегідь передбачити не можна.

Однак, незважаючи на непередбачуваність флуктуацій, набір можливих траєкторій (шляхів еволюції системи) є визначеним та обмеженим. Звичайно, якщо працює випадковість, то мають місце блукання, але не будь-які, а в рамках цілком визначеного, детермінованого поля можливостей. «Випадкові флуктуації непередбачуваним чином змінюють траєкторії систем, але самі траєкторії тяжіють до певних структур-атракторів і внаслідок цього переводять систему, яка є нестабільною щодо найдрібніших флуктуацій, у новий стабільний стан» [291, с. 219]. Після того, як імовірнісний відбір реалізувався, і система стала на певний шлях розвитку, випадок втрачає силу. До чергової точки біфуркації система функціонуватиме на детерміністичних засадах.

Отже, процес самоорганізації характеризується переходом від нестійкості до стійкості при конструктивній ролі випадковості і пов'язаний з наявністю як стохастичних, так і детерміністичних елементів. Якщо випадкові чинники сприяють виникненню нової структури, детерміністичні – сприяють збереженню її стійкості.

По-четверте, синергетика стверджує, що світ розвивається за нелінійними законами. У математичному сенсі нелінійність означитиме певний вид математичних рівнянь, що містять шукані величини в ступенях більше одиниці або коефіцієнти, що залежать від властивостей середовища. Нелінійні рівняння можуть мати кілька (більше одного) якісно різних рішень.

Звідси впливає зміст нелінійності: множині рішень нелінійного рівняння відповідає безліч шляхів еволюції системи, що описується цими рівняннями. Ідея нелінійності включає багатоваріантність, альтернативність вибору шляхів еволюції та її незворотність.

Принцип нелінійності є фундаментальною основою синергетичної парадигми, оскільки веде до глибоких світоглядних та методологічних наслідків. Синергетика виходить із того, що складна нелінійна система має безліч шляхів розвитку, тобто шлях розвитку не зумовлений, не є єдиним. Вони існують об'єктивно, визначаються внутрішніми характеристиками самої системи. Тому суб'єкт має право вибору оптимального для нього шляху розвитку. З іншого боку, шляхів еволюції може бути багато, проте їх кількість не є безкінечною, а суворо визначена. Відтак, у цій нелінійній системі далеко не всі напрями розвитку можна реалізувати. Звідси впливає, що знання обмежень того, що в принципі не можна здійснити у цій системі, знання свого роду еволюційних принципів заборони – це сама по собі дуже цінна інформація. Вочевидь, при зміні середовища має змінюватися і спектр можливих у ній структур-атракторів, і навіть форми і характер об'єднання простих структур у складну систему. У новому середовищі можуть відкриватися нові шляхи еволюції.

Для того, щоб вийти на бажаний атрактор еволюції суб'єкту необхідно знати, що має бути порушено, який тип структур і що не можна у принципі здійснити у цій нелінійній системі. Тим самим суб'єкт здатний розрахувати, змоделювати цей сценарій розгортання подій і скоротити час виходу системи на атрактор, майбутню форму організації. Крім того, він може вплинути і на темпи еволюції (швидкість розвитку процесів у середовищі).

Важливо, що завдяки нелінійності еволюція набуває рис незворотного процесу. «Нелінійні системи зазнають впливу випадкових, малих впливів, що породжуються нерівноважністю, нестабільністю й мають вираз у накопиченні флуктуацій, біфуркаціях, фазових і мимовільних переходах» [264, с. 296]. Нелінійні процеси неможливо надійно прогнозувати, бо розвиток відбувається

через випадковість вибору шляху розвитку на момент біфуркації, а сама випадковість не повторюється знову.

По-п'яте, необхідною умовою процесу самоорганізації є достатня складність системи. Знову таки *Ілля Пригожин* та *Ізабель Стенгерс* дійшли висновку, що саме високий рівень складності дає можливість матерії організовувати себе. За порогом достатньої складності матерія стає активною: вона породжує незворотні процеси, а незворотні процеси організують матерію [330, р. 237]. Інакше кажучи, відійшовши від рівноваги складні відкриті системи набувають потенції до «творчої еволюції» – самоорганізації.

Таким чином, відкритість і кооперативність системи, розвиток через флуктуацію, нелінійність і складність є основними принципами синергетики. Тільки за їх наявності система здатна до самоорганізації.

У найзагальнішому вигляді процес самоорганізації можна представити у наступний спосіб: самоорганізація починається лише у відкритій системі, що обмінюється з навколишнім середовищем енергією, матерією, інформацією; у міру збільшення притоку енергії, матерії, інформації зростає нерівновага системи, що призводить до нестійкості її колишньої структури. Це викликає порушення взаємодії та взаємозв'язку елементів системи. Флуктуації, що мають місце в нерівноважній системі, посилюються і сприяють «розхитуванню» колишньої стійкості; у певний момент, досягнувши критичної точки (точки біфуркації), у системі спостерігається кооперативна та когерентна поведінка елементів системи, які рухалися до цього хаотично. Поміж ними виникають кореляції, що призводить до нового характеру взаємодії елементів системи; за «кооперативним ефектом» настає руйнація старих і поява нових динамічних структур системи, які якісно змінюють її характер.

Узагальнюючи самоорганізаційні чинники *Сергій Попов* доходить до висновку, що: «а) самоорганізація є процес виникнення нової системи, яка виникає і знову відтворюється із частин (елементів) системи (переходів у новий стан); б) трансформація висхідних утворень відбувається у момент їх

крайньої нестійкості і високої чуттєвості до будь-яких впливів, у тому числі щонайменших; в) з стану нестійкості є декілька варіантів виходу (біфуркація), які знаходить сама система без будь-якого програмування ззовні; г) знов створена (трансформована) система має більш високий рівень складності та активності» [158, с. 83].

Важливим методологічним наслідком синергетики стало виникнення нового погляду на проблему ефективного управління розвитком самоорганізованих систем. Синергетика відкрила нові принципи та методи нелінійного управління складними системами:

по-перше, складноорганізованим системам не можна нав'язувати шляхи їх розвитку. За таких умов не треба ані «перетискати», ані відступати, бо перетискання, як і відмова від впливу, можуть штовхнути систему з одного хаотичного стану в інший. З цієї точки зору, управління втрачає характер сліпого втручання методом спроб і помилок проти власних тенденцій системи, і будується на основі знання того, що взагалі можливо в даних умовах. Керований, а точніше спрямований розвиток, починає ґрунтуватися на поєднанні втручання на засадах розуміння внутрішніх тенденцій систем, що еволюціонує;

по-друге, синергетика доводить, що саме через хаос здійснюється зв'язок різних рівнів організації буття. В моменти нестійкості малі відхилення, флуктуації можуть розростатися в макроструктури. Звідси випливає висновок, що дії, вчинки окремого суб'єкту зовсім не є безплідними. Як підкреслюють *Ілля Пригожин* та *Ізабель Стенгерс* «...індивідуальна активність зовсім не приречена на безглуздість» [330, р. 386]. В особливих станах нестійкості соціального середовища дія кожного окремого суб'єкта здатна впливати на макросоціальні процеси. Однак, індивідуальна свобода прийняття рішень обмежується колективними ефектами, що властиві складним системам, які не піддаються контролю та не передбачені на досить великому проміжку часу. Це вимагає розробки нових моделей колективної поведінки, що враховують різні ступені індивідуальних здібностей та розуміння того, що відбувається.

Врахування всього висловленого може допомогти у створенні відповідних умов, що дозволяють досягти бажаного розвитку подій та виключити небажаний;

по-третє, для складних систем є кілька альтернативних шляхів розвитку. Ситуація біфуркації шляхів еволюції пов'язана з невизначеністю та можливістю вибору. Здійснюючи вибір подальшого шляху, суб'єкт орієнтується на один з власних, визначених внутрішніми властивостями середовища шляхів еволюції й разом із цим на свої ціннісні переваги. Він обирає найбільш сприятливий для себе шлях, який, одночасно, є лише одним із можливих для реалізації у цьому середовищі (системі). Відсутність єдиного еволюційного шляху, відсутність жорсткої зумовленості дозволяє розглядати синергетику як оптимістичний спосіб оволодіння нелінійною ситуацією;

по-четверте, синергетична концепція відкриває нові принципи конструювання складного з частин. Побудова складних структур, що розвиваються, не зводиться лише до простого додавання до них, так саме як ціле не дорівнюється сумі частин. Воно не більше і не менше суми частин, воно якісно інше. Розуміння загальних принципів організації цілого має велике значення для вироблення належних підходів до побудови складних соціальних та управлінських цілісностей;

по-п'яте, синергетика виробляє певні правила управління складними системами. Виявляється, що головне – не сила, а правильна «архітектура» впливу на систему (середовище). Знаючи механізми самоорганізації, можна свідомо запровадити у середовище відповідну флуктуацію і цим направити розвиток не куди завгодно, а відповідно до потенційних можливостей об'єкту, оскільки об'єкт не є пасивним, інертним матеріалом, а володіє власною «свободою». Потрібні малі, але правильно організовані, резонансні дії, щоб система еволюціонувала у потрібному напрямку. Головна проблема полягає в тому, як керувати, не керуючи, як малим резонансним впливом підштовхнути систему на один із власних та сприятливих для суб'єкта шляхів еволюції, як забезпечити самоврядний та такий, що самопідтримується розвиток. Завдання

полягає у виявленні деяких об'єктивних еволюційних правил заборони та методів раціонального, ефективного управління складноорганізованими системами;

по-шосте, синергетика відкриває такі принципи нелінійного синтезу, як:

а) наявність різних, але не будь-яких способів об'єднання структур в одну складну структуру;

б) наявність правильної «конфігурації» об'єднання простого у складне (наявність певного ступеня перекриття більш простих структур, що входять у складну структуру, певного «почуття міри» та інше);

в) об'єднання структур як різних темпомирів (тобто структур як цілісних утворень, що розвиваються у різному темпі, які мають різну швидкість розвитку);

г) можливість – за правильної «зміни» об'єднання – значної економії матеріальних і духовних витрат і прискорення еволюції цілого [291, с. 219].

Розглянемо, як синергетичні закономірності діють у соціальних системах в цілому та у врядуванні зокрема.

Як зазначає *Наталія Кочубей*, відкритість соціуму реалізується за допомогою трьох видів потоків «соціального метаболізму»: 1) природні джерела матерії та енергії (біологічні, мінеральні, енергетичні тощо); 2) потоки товарів, капіталу, інформації під час обміну з іншими соціумами; 3) дисипативні потоки. Якщо перша група потоків меншою мірою піддається регулюванню у короткий проміжок часу і залежить від природних умов, рівня науково-технічного прогресу, то друга група є більш рухливою та залежною від економічного стану та політичної свідомості. Тому потоки другого виду є каналами регулювання швидкого відгуку. Значення дисипативних потоків часто недооцінюють, хоча вони грають одну з основних ролей у механізмах самоорганізації суспільства [105, с. 185-186].

Механізм позитивного зворотного зв'язку у феномені відкритості соціуму за допомогою потоків довкілля підвищує міру складності, невизначеності, стохастичності системи. Інтенсифікація «соціального

метаболізму» призводить до зростання різноманітності елементів системи, до розширення індивідуальних та групових інтересів та дій, що потенційно містять у собі форми пристосування до різних варіантів майбутнього. Різноманітність дає можливість швидко реагувати і адаптуватися до зовнішніх умов, що змінюються, тобто забезпечує гнучкість системи і стійкість до багатоваріантного майбутнього. Звідси випливає, що частина хаосу, внутрішньої невизначеності є конструктивним чинником у процесах самоорганізації соціального середовища. Посилення соціального хаосу є лише підготовкою до народження нової структури нового порядку [105, с. 210].

З іншого боку, якщо у соціумі має місце порядок, однаковість, то, згідно з синергетичними закономірностями, така система починає штучно обмежувати свої контакти із зовнішнім оточенням, щоб зберегти рівновагу. Включається в дію механізм негативного зворотного зв'язку, що обумовлює дисипативне охолодження, застій та крайній стан – деградацію соціальної системи [105, с. 215]. Як влучно зазначає *Наталія Кочубей*, етап замкнутості соціуму також є необхідним для еволюції, як і відкритості. Це пояснюється тим, що він виконує функцію стабілізації, упорядкування системи. Тому для самоорганізації будь-якої соціальної системи необхідна наявність двох тенденцій взаємодії з середовищем: відкритості та замкнутості, хаосу та порядку. Їх співвідношення залежить від умов, до яких повинен адаптуватися соціум. Звісно, «...ці уявлення різко розходяться з баченням хаосу у масовій та повсякденній свідомості, де хаос постає як антитеза порядку. Наука знімає цю опозицію і акцентує увагу не лише на взаємопроникненні і відносності порядку і хаосу, а й пропонує шлях до бачення останнього у тому напрямі досліджень, яке зараз називають іноді уявленнями про «антихаос» [105, с. 232].

Отже, синергетичний підхід показує, що самоорганізація соціальних систем можлива лише за її відкритого характеру. Причому інформаційний обмін набуває головного значення. Переробка, інтеграція різноманітної інформації ведуть до нових форм організації та впорядкованості. Нестача та

неповнота інформації приводять соціум до застою чи деградації. Як зазначає *Віктор Зімогляд* «самоорганізація є обов'язковою ознакою (передумовою) будь-якої об'єктивно необхідної, закономірної у своїй появі соціальної системи. А самоорганізованою є система, яка забезпечує самореалізацію (розвиток) шляхом послідовного утворення елементів, внутрішньо притаманних даній системі. Така система внутрішньо (структурно) урівноважена, автономна і стійка. Її зміцнення та розвиток відбуваються за рахунок власних можливостей» [87, с. 249].

Класичним прикладом синергетичної моделі може бути ринок як економічний феномен. Як відомо, основою функціонування ринку є рівновага між попитом та пропозицією (спонтанний порядок). Ринковий механізм є стійким, поки підтримується існуючий порядок. Якщо ж рівновага порушується, настає стадія неврівноваженості, за умов якої випадкові відхилення не компенсуються, а, навпаки, посилюються. Коли флуктуації досягають критичного значення, відбувається біфуркація, що призводить до нового спонтанного порядку, який є результатом нелінійної взаємодії виробників та покупців (продавців та покупців). Порядок називається спонтанним, оскільки виникає ненавмисно і його походження найменше можна пояснити у термінах детермінізму. Це пов'язано з конструктивною роллю випадкових чинників у біфуркаційних механізмах, головною особливістю яких є невизначеність майбутнього.

Однак особливість еволюційних процесів у суспільстві полягає в тому, що в них самоорганізація має доповнюватися організацією. Як влучно зауважує *Володимир Будвз* «концепт самоорганізації передбачає також необхідність порядку, організованості, певного алгоритму, а отже, і раціональності (принаймні елементів раціональності), яка є основою суспільного порядку» [22, с. 131]. Тому виникає потреба включення «керівних параметрів», механізмів регулювання процесів самоорганізації у соціальних системах.

Для усунення і корекції процесів, що відбуваються стихійно та самоорганізуються, створюються такі інститути суспільства як мораль, право, закон. При цьому постає проблема співвідношення самоорганізації та організації, самоврядування та управління. «Процеси самоорганізації та організації, - зазначає *Іван Черленяк*, - є циклічнорекурсивно взаємними: самоорганізація готує та формує новий рівень (якість) організації, - а феномени та механізми організації готують передумови та умови зародження, становлення та розгортання процесу самоорганізації. Так виникає безперервно відтворюваний ефект «зашнуровки» якості організованості системи» [294, с. 178].

На погляд *Миколи Туленкова* співвідношення понять організації і самоорганізації має загальний діалектичний чинник – упорядкування. «Якщо під організацією розуміти внутрішню упорядкованість, узгодженість частин структури цілого, то тут ми маємо справу з самоорганізацією соціальної системи. А якщо організація розглядається у її динамічному вимірі – як сукупність узгоджуваних процесів і дій, то маємо справу з організацією соціальної системи. При цьому стан упорядкованості або рух до цього стану може бути як результатом спонтанних (стохастичних) процесів, так і наслідком цілеспрямованих свідомих дій людей, коли маємо справу з управлінням соціальною системою» [283, с. 34].

Вирішуючи зазначену проблему *Олена Зайцева*, *Ольга Гарафонова*, *Наталія Ємець* вважають, що «організація – це свідомий керований процес, спрямований на об'єднання та впорядковану взаємодію елементів або частин у ціле, у результаті чого утворюється стійка регламентована система. Самоорганізація – це безперервний процес утворення життєстійкості організації, що володіє необхідною гнучкістю, має певний рівень автономії і властивості регулювати внутрішні збурювання та адаптуватися до зовнішнього середовища за рахунок дієвого узгодження самоорганізації в звичайних умовах і керівного впливу (спрямованої самоорганізації) в умовах кризи» [82, с. 261].

Таблиця 1.1.

Концептуальні відмінності організації та самоорганізації

Властивості	Організація	Самоорганізація
Причини виникнення процесів	виникають як результат попереднього плану, завжди є суб'єкт їх виникнення	процеси та відповідні їм структури виникають не заплановано
Напрямки розвитку	чітка послідовність етапів визначення цілей та їх реалізації	неможливість однозначного визначення цілей розвитку; приймається, що атрактор – аналог мети підприємства, як економічної системи
Структура	утворена послідовним з'єднанням компонентів, дія яких задана лінійно-часовою послідовністю; серед причинних зв'язків не існує циклів; завжди існує підсистема, що управляє; врівноважена впорядкованість	конфігурація структур залежить від інтегральних властивостей соціально-економічного середовища, в якому вони виникають; фрактальність, неоднорідність; розвинута система горизонтальних та обернених зв'язків; невірноважена впорядкованість
Основні системні характеристики	сила, енергія	ентропія, інформація
Поведінка: стадія утворення об'єктів із хаосу; стадія існування об'єктів у часі	обмеженість різноманітності поведінки частин системи; відбуваються динамічні процеси зменшення ступеня нерівноваги та вивільнення енергії; динамізм втрачається, об'єкт існує як статичний без зміни енергії	здатність виходити на новий рівень розвитку, перетворюючи структуру та зберігаючи певну стійкість; відбуваються динамічні процеси збільшення ступеня нерівноваги та поглинання енергії; існує як динамічний з витратами енергії, що пропорційні часу

Джерело [82, с. 261].

Отже, самоорганізація розуміється як особливий вид організації, зумовлений внутрішніми причинами, а організація соціальних систем має місце, коли на систему здійснюється впорядковувачий вплив. Якщо класична наука протиставляла ці засади, то в синергетиці самоорганізація та організація радше є взаємодоповнюючими, комплементарними чинниками, ніж виключають один одного. Усе питання полягає лише у тому, наскільки вони узгоджені між собою.

Синергетична теорія здійснює суттєвий вплив на сучасне розуміння публічного управління та його реформування. Як вважає *Віталій Солових* «під

впливом синергетичної методології в науці державного управління сьогодні формується нова державноуправлінська парадигма, яка надає пояснення різним процесам сучасного світу» [267, с. 8].

Іван Черленяк обґрунтовує синергетичний потенціал публічного управління «як сукупності наявних і латентних можливостей системи публічного управління, що можуть бути задіяні та використані в процесі енергоінформаційної взаємодії із суспільством з метою досягнення соціально значущих цілей і формування впливу на траєкторії цивілізаційного розвитку та суспільної еволюції шляхом гармонійного поєднання соціальної організації та самоорганізації» [293, с. 353]. На цій підставі він вважає, що публічне управління може існувати як соціальноуправлінська реальність лише у формі безперервно самовідтворюваного процесу самоорганізації соціально-політичного середовища, джерелом якого є взаємодія таких тріад: «індивід – громадянин – людина», «колектив – громада – соціум», «традиції – інституції – соціальна практика», «суспільство – держава – людина» [293, с. 351].

Привертають на увагу рецепції *Оксани Гук* щодо спрямованості публічного управління під впливом синергетичного підходу. На її погляд, головним принципом управління такою складною і відкритою системою як суспільство є не сила, не жорстка централізація влади, не тотальний контроль, а гнучкі, вірно зорганізовані, впливи на структуру системи, наближення її до рівня атрактора, який зможе утримувати систему в стані відносної рівноваги. У зв'язку із зазначеним, не слід допускати закостенілості та закритості системи, оскільки це призводить до її самознищення; не боятися робити помилки у виборі, але чітко їх аналізувати і не повторювати в майбутньому, гнучко шукати власний шлях розвитку у цьому відкритому світі. В точках біфуркації суспільства вибір подальшого шляху розвитку напрямую залежатиме від рівня освіченості та відповідальності його членів загалом. Це вимагає зосередження основної уваги системи публічного управління на сфері освіти, науки, інформаційної політики та піднесення рівня духовної культури, яка постає квінтесенцією соціального організму. Для надання асистоматичної

стійкості суспільній системі без її закриття, основні зусилля в сфері публічного управління повинні бути спрямовані на вироблення сталої системи цінностей, що відповідає історичним національним традиціям та вимогам сьогодення, гарантує верховенство права, захист свобод людини та залучення широких верств до системи управління і, своєю чергою, сприяє формуванню громадської активності та відповідальності кожного за рівень життя у цій системі [64, с. 28].

Узагальнюючі існуючі дослідження (див., напр.: [35; 92; 155; 162]) можна дійти до висновку, що теорія самоорганізації має значний вплив на сучасне публічне управління, надаючи ідеї та інструменти для підвищення його ефективності, результативності та адаптивності.

По-перше, мова йде про нове розуміння складності. Публічне управління має справу зі складними системами, що включають різні взаємопов'язані компоненти, такі як урядові установи, політика, нормативні акти та соціальні фактори. Зміни в одній частині системи можуть призвести до несподіваних наслідків в інших частинах. Теорія синергії допомагає зрозуміти взаємозв'язок і взаємозалежність у цих системах, що веде до кращого прийняття рішень і формулювання політики, а також до розробки більш цілісних та ефективних стратегій..

По-друге, треба враховувати холістичні засади врядування. Синергетична теорія підкреслює важливість розгляду системи в цілому, а не зосередження лише на окремих частинах. У публічному управлінні це означає прийняття цілісного підходу до врядування, коли політика та втручання в соціокультурні та економічні процеси мають бути спрямовані на одночасне вирішення кількох вимірів проблеми, що призводить до більш комплексних рішень.

По-третє, ефект синергії передбачає колаборацію. Це означатиме налагодження співпраці між різними зацікавленими сторонами для досягнення спільних цілей, партнерство між урядовими установами, неурядовими організаціями, суб'єктами приватного сектору та громадськими

групами для використання їхніх сильних сторін і ресурсів для колективного вирішення проблем і надання послуг.

По-четверте, синергетичний підхід заохочує дослідження нових ідей та інноваційних підходів, використовуючи потенціал синергії, який виникає в результаті поєднання різноманітних точок зору, досвіду та ресурсів. У публічному управлінні це призводить, зокрема, до розробки інноваційної політики, програм і моделей надання послуг, які краще відповідають мінливим потребам суспільства.

По-п'яте, як зазначалося теорія синергетики ґрунтується на розумінні динамічної природу систем, що розвивається, і підкреслює важливість адаптивності та стійкості. Від так сучасне публічне управління має сприяти адаптивним структурам управління та процесам, які можуть швидко реагувати на нові виклики, невизначеності та мінливі обставини, таким чином підвищуючи здатність системи навчатися, впроваджувати інновації та розвиватися з часом. Це, зокрема, включатиме до себе розробку гнучких стратегій та механізмів, які дозволяють не лише адаптуватися, але й швидко еволюціонізувати.

По-сьоме, суттєве посилення принципів самоорганізації та децентралізації. Вже неодноразово доведено, що системи врядування значною мірою можуть розвиватися самоорганізованим чином без централізованого управління. Синергетичний підхід сприяє створенню умов для самоорганізації всередині урядових структур, що дозволяє більш гнучко та ефективно реагувати на зміни довкілля. Це також передбачає прийняття більш децентралізованих підходів до управління, де рішення приймаються ближче до місця проблеми, що також сприяє більш гнучкому та адаптивному управлінню.

По-восьме, синергетика звертає особливу увагу на зміни станів системи, які можуть призвести до різких змін у поведінці чи структурі. Розуміння цих змін у публічному управлінні дозволяє прогнозувати можливі кризи, зміни або

навіть хаотичні явища та розробляти стратегії їх запобігання, управління кризами та хаосом, а також відновлення системи у посткризовий період.

Нарешті, синергетика зосереджена на оптимізації використання ресурсів і максимізації ефективності систем шляхом виявлення та використання синергетичних взаємодій і механізмів зворотного зв'язку. У публічному управлінні це передбачає спрощення бюрократичних процесів, усунення надмірностей і сприяння прийняттю рішень на основі фактів для досягнення кращих результатів, особливо за наявності обмежених ресурсів.

1.2. Поняття та ознаки саморегулювання у соціальному та управлінському дискурсі

Головним поняттям нашого дослідження є «саморегулювання», що іманентно впливає з поняття самоорганізація та пов'язано із останнім як частина та ціле. Однак у попередній частині дослідження поняття «саморегулювання» ми тримали у запасниках, в цьому ж параграфі проаналізуємо його детально.

Почнемо з етимології цього слова. У Великому тлумачному словнику української мови під «саморегулюванням» та похідних від нього явищ (саморегулівний, саморегульований, саморегулювальний, саморегулюючий) розуміється регулювання, що здійснюється в організмі внутрішніми силами, без стороннього втручання, впливу [29, с. 1291]. У свою чергу, коріння «регулювати» походить від латинського «regulare» і означає: по-перше, підкорення певному порядку, правилу, упорядковування; по-друге, встановлення вірної, необхідної для роботи взаємодії частин механізму, приладу, апарату і т.п.; по-третє, робити будь-що для отримання потрібних показників, потрібного ступеню чого-небудь [29, с. 1207]. «Регулятор» також означає: по-перше, пристрій (сукупність пристроїв), за допомогою якого підтримується постійною чи змінюється за заданим законом деяка фізична величина, що характеризує технічний процес чи положення об'єкту

регулювання у просторі; по-друге, те, що регулює, направляє розвиток чогонебудь [29, с. 1207].

За аналогією з однокорінними поняттями «регулювання» вірогідніше всього може означати процес упорядкування, підтримку стабільності та взаємодії частин цілого, а «саморегулювання» у цьому випадку можна розглядати як внутрішній тотожний регулюванню процес, тобто як сукупність подій, станів змін, що має певну цілісність і направленість розвитку об'єкту в його взаємозв'язках та взаємопереходах від попереднього до наступного.

В Енциклопедії державного управління є стаття, що пояснює сутність соціального регулювання як одного із видів (способів) соціального управління, спрямованого на розвиток та вдосконалення соціальних відносин. В ній зазначається, що «форма й методи соціального регулювання зумовлюються специфікою його об'єкта і суб'єкта, характером суспільних відносин. Всебічне врахування інтересів різних соціальних, професійних, демографічних та інших груп, мотивів і цілей діяльності людей, динаміки їх потреб – необхідна умова наукового регулювання соціальних процесів» [74, с. 405].

Головна функція соціального регулювання – це відтворення й підтримка об'єктивно зумовленої системи відносин між соціальними групами і всередині цих груп, а також відносин «суспільство – група – особа». На відміну від біологічних систем, які функціонують практично в системі сталих зв'язків і залежностей, суспільство та його підструктури щораз переходять від одних умов функціонування до інших. «Звідси необхідність орієнтації суб'єкта соціального регулювання ... на постійне оновлення соціальних ситуацій, в яких живуть люди, на передбачення соціальних наслідків економічних, науково-технічних, демографічних процесів, запобігання негативним результатам» [74, 406-407].

Таким чином, під терміном «саморегулювання» ми розуміємо процес упорядкування в організації за рахунок самоорганізаційних можливостей, тобто тих атрибутивних властивостей, що притаманні самій організації як

спільноті людей. По-іншому, саморегулювання, яке розпадається на численні підпроцеси, ми розглядаємо як процес, що самоупорядковується за рахунок членів самої організації.

Основою визначень саморегулювання у всіх дослідженнях залишається те, що саморегулювання – це властивість і функція збереження цілісності системи, її пристосованість (адаптація) до оточення. Існуюча ж відмінність у поясненні явища саморегулювання полягає у різному тлумаченні співвідношення саморегулювання та споріднених з ним явищ регулювання та керування.

Більшість вітчизняних дослідників при побудові повної картини функціонування та розвитку саморегульованих систем ототожнюють саморегулювання з поняттям «регулювання», уточнюючи лише те, що саморегулювання неможливе на рівні зовнішньої регуляції, а можливе лише на рівнях внутрішньої та змішаної регуляції, тобто є аналогом регулювання при розгляді системи з середини [119, с. 44]. При цьому регулювання визначають як процеси упорядкування процесу або процесів у системі для збереження її функціонування та розвитку, а поняття «саморегулювання» пояснюється через аналіз соціальної регуляції у її відповідності з більш частковими процесами, що є складовими загального регуляційного процесу [111, с. 42].

Така подібність внутрішнього та змішаного регулювання з саморегулюванням дає можливість говорити про тотожні механізми їх дії, такі як прямий та зворотній зв'язки, їх тотожні форми існування в різних системах – регулювання (саморегулювання) на загальному рівні, а також врядування (самоврядування) та керівництво – на внутрішньому рівні розвитку організації. При цьому як форма регулювання (саморегулювання) розглядається управління, що існує лише в соціальних системах, і дає можливість визначитися з напрямками цілеспрямованого регулювання, притаманного цій системі.

Своє бачення саморегулювання у руслі теорії самоорганізації (синергетики) пропонує *Сергій Попов*, який вважає, що саморегулювання є першим контуром зворотного зв'язку механізму управління. Воно забезпечує цілісність живої субстанції, її стійке функціонування в умовах впливу зовнішнього середовища [160, с. 204].

Розглядає саморегулювання як частину самоорганізованої системи і *Володимир Бех*. Він визначає саморегулювання як «доцільне функціонування живих систем різних рівнів організації та складності». На його думку, «саморегулювання є одним з рівнів регулювання активності таких систем, який виражає специфіку реалізуючих її психічних засобів відображення і моделювання дійсності, у тому числі рефлексії суб'єкту» [271, 18-19].

Думки, що саморегулювання є властивістю самоорганізованої системи, притримується і *Наталією Крохмаль*, яка вважає, що «поняття саморегулювання характеризує функціонування об'єкту як системи, великої кількості певним чином організованих елементів, що взаємодіють, з точки зору цієї взаємодії» [110, с. 56]. Категорія «саморегулювання», на її думку, підкреслює ту обставину, що розвиток соціального організму протікає сам по собі, без втручання суб'єкту, незалежно від нього. Тому, механізми саморегулювання, що діють у системі мають, на думку *Наталії Крохмаль*, як загальні з механізмами самоорганізації закономірності, притаманні системі в цілому, так і особливі механізми дії, властиві лише певній сфері життя суспільства, які не завжди співпадають з закономірностями самоорганізації.

Так, найбільш загальні механізми самоорганізації, що функціонують як стихійні саморегулятивні механізми, можуть перетворюватися на спрямовані механізми, що проявляється в такій закономірності як багатоваріантність та поліальтернативність в функціонуванні системи. Ця закономірність дає можливість створювати відповідні соціальні інститути, що відображають функціонування в соціальному процесі різних норм, в першу чергу соціальних, і які формуються в процесі саморегулювання [110, с. 59].

Однак, такий шлях розвитку соціальних інститутів в процесі саморегулювання не є єдиним. Треба враховувати також те, що сформований соціальний інститут може створити істотно нове утворення (або стан) системи, і це може призвести до зміни власне цього ж інституту. Поліальтернативність та багатоваріантність як закономірність самоорганізації не завжди призводить до створення соціальних інститутів, але завжди є характеристиками функції саморегулювання.

Отже, теорія самоорганізації дозволяє розглянути саморегулювання як функцію або властивість самоорганізованих систем. Ця властивість (функція) тотожна регулюванню і характеризує здатність системи до змін під дією зовнішніх та внутрішніх впливів і являє собою процеси упорядкування змін, що дає можливість стабілізувати саморегульовану систему після нововведень. Саморегулювання (регулювання) проходить через механізми прямого та зворотнього зв'язку, а також проявляється в певних формах – самоуправління, врядування тощо.

Розглядаючи функції саморегульованих систем, сучасні вчені спираються зокрема на теорію функціоналізму. Ще у XIX ст., у дослідженнях одного з її засновників – Герберта Спенсера (*Herbert Spencer*), розглядалися складові частини суспільства, їх зростаюча взаємозалежність, яка породжує необхідність створення «регулюючої системи», що контролювала б дії цих частин і забезпечувала їх координацію. «В державі, як і в живому тілі, неминуче виникає регулююча система... При формуванні більш міцного співтовариства... з'являються вищі центри регулювання і підлеглі центри, вищі центри починають розширюватися і ускладнююватися» (цит. за: [135, с. 146]).

На думку *Герберта Спенсера*, на ранньому етапі соціальної еволюції регулювання необхідне по відношенню до навколишнього середовища, коли відбувається спонтанне пристосування складових частин однієї до одної. У подальшій еволюції спонтанність регулювання замінюється системами

самоврядування, що здійснюють внутрішню регуляцію і соціальний контроль, які, в свою чергу, складають основу для поділу суспільства на типи.

Виділяючи типи суспільств: прості, складні, подвійної складності, потрібної складності, *Герберт Спенсер* одночасно поділяє їх за розвиненістю політичної сфери. Так прості типи суспільства поділяються на ті, що мають керівника, ті, у яких керівник з'являється епізодично, ті, у яких нестабільне керівництво, і ті, які мають стабільне керівництво. Суспільства на основі різних ступенів складності класифікуються, крім цього також за типом внутрішньої регуляції, коли при злагоді існує відносно слабка та розпливчата система внутрішньої регуляції, а при військових відносинах виникає примусовий та централізований контроль. Таким чином, у теорії *Герберта Спенсера* регулювання виступає як функція системи, що необхідна для еволюції суспільства, а з подальшим його розвитком перетворюється на систему самоврядування, тобто розглядається як частина певної цілісності.

У XX ст. інший представник функціоналізму *Толкотт Парсонс (Talcott Parsons)* виділяв у соціальній системі інтегративні та регулятивні процеси, що носять компенсаторський характер, оскільки відновлюють стабільність системи після потрясінь та змін [270]. Як висновок з вищевикладеного впливає те, що роботи *Толкотта Парсонса* підштовхують нас до вивчення функціональних залежностей, які мають бути притаманні системі саморегулювання соціальних відносин.

Отже, представники теорії функціоналізму виділяють у суспільних відносинах регулятивні процеси, які забезпечують координацію та контроль системи по відношенню до навколишнього оточення та окремих частин соціальної цілісності.

Таким чином, проаналізувавши наведене вище, можна зробити висновок про розмаїття у визначенні поняття «саморегулювання». У суспільних науках вона визначається: 1) як підсистема соціальної системи, що відповідає за взаємодію неоднорідних елементів, які функціонують і розвиваються; 2) як властивість (функція) складної самоорганізованої системи, що відповідає за

здатність системи реагувати на певні зовнішні та внутрішні зміни, а також упорядковувати при цьому всі процеси всередині системи для її оптимального функціонування та еволюції.

Напрямок, який послідовно вивчає упорядкування соціальних процесів є теорія управління та її підгалузь – публічне управління. Саме тут розглядають саморегулювання та регулювання як окремі компоненти єдиної системи. Найбільш дослідженим процесом, зрозуміло, є регулювання як ключовий компонент управління, у вивченні якого можна виділити три підходи: наукового управління (менеджмент), кібернетики та близької до неї синергетики.

Менеджмент у всіх своїх проявах розглядає управління як мистецтво вирішення різного роду завдань, які виникають в організації. Саме такої позиції дотримується більшість учених при розгляді наукового управління [131, с. 18]. У загальному вигляді, управління є тут певним типом взаємодії, що існує між двома суб'єктами, один з яких предстає саме як суб'єкт управління, а інший – як об'єкт управління. При цьому управління відіграє координаційну роль, яка формує й приводить в дію ресурси даної організації для досягнення поставлених цілей.

Усі вчення цього підходу можна розділити на «одномірні» та «синтетичні». Перші з них спочатку були спрямовані на пошук шляхів підвищення продуктивності праці, ефективності вирішення виробничих питань (наприклад, теорія «наукового управління» Фредеріка Тейлора (*Frederick Taylor*) про механістичне розуміння людини, її місця в організації й сутності її діяльності). Згодом в «одномірних» теоріях змінюється розуміння управління. Його характерною рисою стає вивчення відносин між людьми, можливість впливати на них на основі саморегуляції для досягнення ефективних результатів управління. Засновником цієї теорії був Джордж Мейо (*George Mayo*), який розглядав людину як соціальну істоту, робота якої залежала від соціальних умов, в яких знаходилася людина та від відносин між самими людьми у процесі виробництва.

Це поклало початок розвитку так званих біхевіористських теорій менеджменту, які розглядали управління й роль людини у ньому через призму не лише економічних, але й соціальних інтересів, через лідерство, а не посаду, через «піраміду потреб» – Мері Фоллет (*Mary Follett*), Абрагам Маслоу (*Abraham Maslow*). Їм протистояли теорії, які базувалися на принципі: людиною потрібно управляти. Це теорія «X» і «Y» Дугласа Мак-Грегора (*Douglas McGregor*), яка базується на американському досвіді управління і характеризується ефективністю управління без виявлення ініціативи та слабо використовуваним інтелектуальним потенціалом людини, та теорія «Z» Вільяма Оучі (*William Ouchi*), яку він розробив на основі японського досвіду управління, і яка є доповненням теорії Дугласа Мак-Грегора. Вільям Оучі формулює основні правила управління людьми, спираючись на які можна досягти ефективного управління: групове прийняття рішень, індивідуальна відповідальність, довгострокове наймання кадрів, повільна оцінка кадрів та їх помірне просування, невизначений, неформальний контроль чіткими й формалізованими методами, неспеціалізована кар'єра, всебічна турбота про робітників.

Серед «одномірних» вчень в менеджменті особливу увагу привертають теорії адміністрування Анрі Файоля (*Henri Fayol*), який уперше описав такий вид діяльності як управління, що притаманна організації, яка розглядається як єдиний організм. Він виділяє п'ять обов'язкових функцій управління: планування, функцію організації, розпорядження, координацію, контроль. Також ним виділяється чотирнадцять принципів управління: 1) розподіл праці; 2) влада; 3) дисципліна; 4) єдність розпорядження; 5) єдність керівництва; 6) підпорядкування індивідуальних інтересів загальним інтересам; 7) нагородження персоналу; 8) централізація; 9) ланцюг взаємодії; 10) порядок; 11) рівність; 12) стабільність персоналу; 13) ініціатива; 14) корпоративний дух.

Інше вчення – теорія Макса Вебера (*Max Weber*) про бюрократичну систему, яка повинна забезпечувати швидкість, точність, порядок, певність, безперервність і передбачуваність управління.

Діаметрально протилежним поглядом є «синтетичні» концепції, які розглядають управління як багатопланове, комплексне явище, що змінюється, і має багато зв'язків із зовнішнім та внутрішнім оточенням організації. Ці вчення засновані на системному підході до організації, на її багатомірності, на факторах, що впливають прямо та опосередковано на її функціонування. Їхньою особливістю також є те, що вони виходять із так званого системного ефекту, котрий проявляється в тому, що ціле завжди якісно відмінне від частин, що його складають.

У 50-х рр. XX ст. Пітер Друкер (*Peter Drucker*) розробив концепцію управління за цілями, основним положенням якої була думка про те, що управління повинне починатися з виробки цілей, потім переходити до формування функцій, системи взаємодії й процесу.

Серед «синтетичних» теорій про управління помітне місце займають ситуаційні теорії. Їх суть полягає в тому, що результати одних і тих самих управлінських дій у різних умовах можуть відрізнятися один від одного. Але в них обов'язково виділяють чотири особливості: по-перше, управління повинно здійснюватися на аналізі ситуації з точки зору вимог цієї ситуації до організації; по-друге, потрібно виробити відповідний підхід до здійснення управління, який би найбільш адекватно відповідав вимогам, що висувують до організації ситуації; по-третє, управління повинно створювати потенціал і необхідну гнучкість для переходу до управлінського стилю, що відповідає ситуації; по-четверте, управління повинно провести відповідні зміни, що дозволяють пристосуватися до ситуації.

У 80-х рр. XX ст. популярності серед системних концепцій набула теорія McKinsey 7S. Ключовими моментами її є Structure (Структура), Strategy (Стратегія), Systems (Системи), Shared values (Загальні цінності), Style (Стиль), Skills (Навики і вміння), Staff (Персонал).

Отже, хоча теорії менеджменту і розглядають управління організацією, однак вони одночасно виражають сутність процесу управління взагалі, що

полягає у виникненні потреб, їх задоволення через постановку цілей та моделювання ситуації по вибору шляхів їх вирішення.

В основі другого напрямку лежить «кібернетичний» підхід, який орієнтує дослідження на виявлення й аналіз зворотних зв'язків і каналів управління у об'єктів, що вивчаються. Зворотній зв'язок – це складова частина керуючої системи. Під зворотнім зв'язком розуміють таку підсистему системи управління, яка здатна вносити зміни у програму досягнення мети управління в залежності від змін у непередбаченому зовнішньому оточенні. Зворотній зв'язок, що був орієнтований одразу ж на досягнення кінцевої мети, не є рефлексивним – він зв'язує реакцію системи із зовнішнім впливом складних алгоритмів [159].

Система при цьому діє за принципом вибору, наданні наказів, отримання інформації про виконання. Виділяють також механізми, що визначають зміни відповідності, які є реакцією на зовнішній вплив. Ці механізми бувають двоякі: механізми на основі негативного зворотного зв'язку, які діють для підтримки стабільності системи, тобто вони компенсують зовнішній вплив, та механізми на основі позитивного зворотного зв'язку, що погіршують стабільність системи. Серед прибічників цього підходу можна назвати Норберта Вінера (*Norbert Wiener*), Джона Неймана (*John Neumann*) та інших дослідників.

Інший, синергетичний, підхід був у цілому представлений у параграфі 1.1. Як зазначалося, *Ілля Пригожин* та *Ізабель Стенгерс* розглядають соціальні системи, в яких управління зводиться до вирішення задач з підвищення здатності цих систем до самоорганізації, тобто до підтримки стабільності системи. Саме ця група поєднує в собі найбільш широкі визначення управління, які включають також поняття зворотного зв'язку. Як підкреслює *Сергій Попов*, зауваження про наявність зворотного зв'язку у процесах саморегулювання надто важливе, щоб системно висвітлити саме властивість соціальних систем до «само»-відтворення, організації та регуляції [159].

Узагальнюючи всі представлені вище підходи до вивчення саморегулювання та пов'язаних з ним регулюванням та управлінням, можна

зробити висновок, що саморегулювання – це тотожний регулюванню процес, що полягає в здатності системи реагувати на зовнішні впливи через спонтанні процеси в середині системи, а управління – це форма регулювання, що полягає в свідомих, цілеспрямованих формах пристосування до зовнішніх та внутрішніх умов існування соціальної спільноти.

Наявність у суспільних відносинах такої властивості як саморегулювання дає можливість системі існувати далі завдяки змінам під дією впливів, які спостерігаються у системі, в її структурі, функціях, кордонах, у відносинах підсистем, в оточенні, тобто у всіх компонентах системи. Саме поступове накопичення змін всередині системи є «приводом» до якісних перетворень у ній, які в кінцевому результаті призводять до змін самої системи, коли інтенсивність процесів змін (руху) елементів досягає критичного рівня і руйнує статичну структуру, і система в своєму розвитку різко «відскакує» назад за шкалою впорядкованості, але при цьому переходить на більш високий рівень за шкалою активності. Якщо ж система втрачає здатність до регулювання (саморегулювання) або зміни, які відбуваються в ній, неможливо контролювати, то така система гине.

Як вже було зазначено вище, властивість саморегулювання притаманна соціальним відносинам в організації. Власне організація і може бути системою лише тоді, коли в її структурі з'являються саморегулювальні процеси. Завдяки їм вона здатна зберігати цілісною свою структуру й спрямованість свого руху як зворотного, так і незворотного. Як зазначає *Наталія Крохмаль*, процес переходу елементів в організації є в результаті зміни трьох параметрів. Перший це субстратний – параметр якісного і (або) кількісного складу цих елементів; другий – процесуальний, що виражається у складі і (або) інтенсивності його процесів (у тому числі руху його елементів); третій – структурний, що визначає характеристики упорядкованості (співвідносин) його елементів і (або) процесів, що його складають. З цього випливає мета саморегулювання – виконання стабілізуючої, інтегруючої й еволюціонізуючої (відтворюючої) функції [109, с. 150].

Отже, про існування саморегулювання в організації потрібно говорити лише тоді, коли зміни яких-небудь параметрів системи, що розглядається, тим чи іншим способом, впорядковуються (у просторі або часі). При цьому приставка «само-» означає, що процес регулювання направлений на самого себе або, у зворотному викладі – показує, що організація може сама себе упорядковувати тобто здійснювати автоматично і без сторонньої допомоги.

Таким чином, саморегулювання можна визначити як сукупність впорядкованих відносно один одного в просторі та циклованих у часі процесів стихійної або свідомої локалізації змін, що відтворюють здатність системи до еволюції у результаті дії зовнішніх та внутрішніх впливів.

У соціальних відносинах процеси саморегулювання впорядковуються у вигляді системи саморегулювання. Сутністю системи саморегулювання є її внутрішній зміст, що виражається в єдності всіх багатоманітних і суперечливих форм її буття. Зміст системи саморегулювання виступаючи її визначальною стороною, являє собою єдність всіх її складових елементів, властивостей, внутрішніх процесів, зв'язків, протиріч і тенденцій. У свою чергу, форма системи саморегулювання є способом її існування і вираження змісту її різних модифікацій. Форма системи саморегулювання є одночасно внутрішньою організацією змісту, що проявляється у формуванні структури системи саморегулювання.

Фіксуючи багатоманіття модифікацій змісту системи саморегулювання, способи її існування і прояву, форма також має власну структуру. Взаємодія змісту і форми системи саморегулювання в процесі її розвитку обов'язково включає вплив різних компонентів змісту на форму з урахуванням їх об'єктивної субординації. При цьому зміст у такому взаємозв'язку представляє провідну, визначальну сторону системи саморегулювання, а форма – ту її сторону, що модифікується, змінюється в залежності від зміни змісту і конкретних умов його існування.

В свою чергу, форма системи саморегулювання має відносну самостійність і здійснює активний зворотній вплив на зміст системи: форма,

що відповідає змісту, прискорює його розвиток, тоді як форма, що перестала відповідати змісту, який змінився, гальмує подальший його розвиток. У такому випадку може виникнути конфлікт та суперечність між змістом та формою системи саморегулювання, що, в кінцевому рахунку, вирішується знищенням старої і появою нової форми, яка відповідає змісту, що змінився.

Початок формування системи саморегулювання на погляд *Наталії Крохмаль* відноситься до т.зв. амерного типу саморегулятивних систем, тобто систем, у яких частини рівні між собою (не мають поділу на підпорядковані та керуючі підсистеми) і набуває свого повного змісту в димерній системі, тобто у системі, де функціонують дві підсистеми – керуюча підсистема та керована підсистема. При цьому її формування проходить також на основі загальних організаційних принципів, що дає можливість визначити форму існування системи. По мірі свого розвитку система саморегулювання ускладнюється, з'являються компоненти системи, тобто комбінації однорідних елементів суб'єктивного і об'єктивного походження в певне самостійне утворення, здатне забезпечити реалізацію специфічної функції у більш високому цілому [110, с. 57]. Під елементом розуміється найдрібніша частка системи. Між елементами системи формується стійкий спосіб їх зв'язку, що визначається як структура системи саморегулювання. Кожен елемент та компонент системи має лише йому притаманні функції, що визначаються як те, що повинен зробити компонент або елемент для того, щоб система зберегла цілісність і життєдіяльність.

Взаємодія елементів та компонентів системи саморегулювання проявляється через поняття «зв'язку» – взаємообумовленості існування явищ, що розділені в просторі та (або) в часі. На сьогодні існує багато класифікацій зв'язків. Зокрема до таких можна віднести зв'язки структурування, взаємодії, конфлікту, породження, перетворення, функціонування, розвитку, управління і корекції.

Саморегулівна система, як і будь-яка інша система має власні механізмами самоупорядкування процесів, які функціонують на основі

відтворенні тих чи інших аспектів структури системи (відношення між його компонентами), а також у відтворенні її відносин з іншими системами. Ці механізми діють на основі речовинно-енергетичних та інформаційних впливів.

Іншим типом механізмів, що притаманні системі саморегулювання є механізми, що визначають зміни стану системи, і є реакцією на зовнішні впливи, якими і визначаються. Це механізми зворотного зв'язку. Вони бувають двоякі: «негативні» зворотні зв'язки, які підтримують гомеостазис, тобто ті, що компенсують зовнішні впливи, і «позитивні» зворотні зв'язки, які погіршують стабільність системи [160, с. 144].

Першим типом механізму саморегуляції є явища самоупорядкування процесів при взаємодії з «негативним» зв'язком (балансом), тобто ті, що супроводжуються втратою (віддачею) частини енергії (чи речовинно-енергетичних ресурсів) та інформації. Ці процеси частково взаємопогашаються і просторово локалізуються відносно один одного. Це призводить до локального упорядкування процесів і при відриві від динаміки виступає як поєднання елементів даної системи і, тим самим, як утворення елементів наступного, більш високого рівня організації матерії. Механізм взаєморегулювання через зіткнення, взаємогальмування процесів, який призводить до локалізації процесів відносно один одного, при певних умовах трансформується в найпростіший механізм упорядкованої регулювання димерної системи. У всій сукупності неупорядковано-взаємодіючих процесів їх інтенсивність падає (при негативному енергетичному балансі системи й оточуючого середовища), частота локальних упорядкувань зростає, а створені при цьому стійкі найпростіші вихідні елементи, навіть, якщо їх лише два, істотно змінюють характер подальших взаємодій. Поєднання групи елементів з новоствореними елементами стає вже значною мірою асиметричним: регулятивний вплив групи елементів на «одиницю» стає помітно сильнішим, а зростання асиметрії речовинно-енергетичних та інформаційних ресурсів по мірі зростання накопичень елементів стає менш випадковим і більш

направленим. Це призводить до розвитку системи, формування її нових елементів, ускладнення її структури [110, с. 60].

Іншим типом механізму саморегуляції є зворотній процес, що посилює вплив результату процесу (вже створених сполук) на його подальший перебіг – в системі починає діяти «позитивний» зворотній зв'язок (баланс). При цьому механізм саморегуляції балансу системи починає руйнуватися, що в кінцевому рахунку може призвести до її знищення.

Таким чином, на основі зворотного зв'язку складаються нові форми системи саморегулювання, тобто нові форми її існування та вираження її змісту. Ці форми «відхиляються» і безперервно перевіряються на «виживання» іншими механізмами системи саморегулювання, при яких основним джерелом нових форм її самовідтворення є «помилки копіювання» (мутації).

Функціонування системи саморегулювання на рівні організацій детермінується двома чинниками: підставою та умовами. Підстава є змістом системи саморегулювання, що, в свою чергу, детермінується умовами, тобто певними формами.

Поступове ускладнення системи саморегулювання призводить до створення більш складних механізмів реагування на зовнішні та внутрішні впливи, завдяки яким відбувається підтримка стабільного функціонування та розвитку організації через передачу інформації. Саме ці механізми «чуйно» реагують на найменші впливи ззовні та на взаємовпливи в самій системі і допомагають здійснити перехід організації до нової якості на горизонтальному рівні, що вказує на формування нових механізмів саморегулювання між регулюючою та регульованою системами. Під час переходу на новий горизонтальний рівень утворюється певний тип взаємодії регулюючої та регульованої систем, що складає сутність форми системи саморегулювання.

Якщо ж організація переходить на новий рівень структурованості по вертикалі, то процеси саморегулювання створюють якісно новий вид упорядкування елементів даної системи, що призводить до формування якісно

нового типу регуляторів в процесах саморегулювання. Так формуються якісно різні рівні саморегулювання, що виникають поступово, і кожний з яких має складнішу систему регуляторів. На основі цих рівнів формуються три моделі систем саморегуляції. Вони включає в себе – амерну, димерну та тримерну. Це одна й та ж система саморегулювання, яка проходить три ступені морфологічного визрівання. Їх головні характеристики полягають на погляд *Наталії Крохмаль* у наступному [110, с. 64].

Найпростіший тип саморегулятивної системи – амерний (від грец.: а – без + meros – частина), для якого характерний збіг процесів, що упорядковуються, здійснює регулятивний вплив на інші процеси й одночасно відчуває регулятивний вплив із їхнього боку. Ця саморегулятивна система не має якісних протилежних частин чи підсистем. По відношенню до кожного з процесів системи ця форма саморегуляції є загальною. З точки зору відношення кожного процесу зі всіма іншими вона є взаємною. Для цієї форми характерним є те, що складний механізм саморегулювання стихійно складається на основі відносин кооперації в неоднорідних, нерівноважних системах, де продукти одних процесів є ресурсами для інших і навпаки.

Таким чином, утворюється видозмінений стан саморегулювальної системи, при якому відтворення будь-якого елементу системи означає, що на початку (на «вході») і в кінці (на «виході») кожного циклу цього процесу даний елемент виявляється в одному і тому ж стані. А так як інші види елементів при цьому перетворюються, то така саморегулятивна система являє собою димерний тип саморегулятивних систем, тобто складається з двох частин. Система при цьому ділиться на дві підсистеми – регулюючу та регульовану.

Роздвоєна саморегулятивна система з'являється кожного разу, коли якісно різні процеси здійснюються через дію одних і тих же, але різних елементів, тобто через процесну й субстратну структуру системи, які збігаються, а їх протилежність, відповідно, знімається. Виникає об'єктивна необхідність в іншому поділі єдності на протилежності. Формою реалізації цього стає роздвоєння протилежних моментів єдності процесу

саморегулювання на активний (той, що визначає) і пасивний (той, що визначається), що приводить до появи відносин координації. Але роздвоєння на такі протилежності означає упорядкування процесів не лише за принципом координації, а і за принципом субординації. Цей принцип є динамічною формою саморегулювних систем.

Найпростішою формою субординації є роздвоєння процесів, що визначають, і, процесів, які визначаються, між різними елементами системи; що означає поділ останніх не просто на регулюючі та регульовані, а поділ, при якому перші починають віддавати команди іншим, а інші починають віддавати першим ресурси. Формується протиріччя між регулюючою та регульованою підсистемами, завдяки чому система набуває «вертикального» виміру.

Третім типом саморегулювних систем є система, що поділяється на три підсистеми: регулюючу, регульовану та регулюючу-регульовану. Звідси і її назва – тримерний (трьохчастинний) тип саморегулювних систем. В залежності від пропорцій між її компонентами ця форма може мати істотно різні і навіть протилежні модифікації. Наприклад, в одній із систем більше елементів є регульованими, а меншість – регулюючими, в інших системах може бути навпаки.

До умов складання певних форм та рівнів системи саморегулювання можна віднести, зокрема:

оточення, що, з одного боку, окреслює рамки існування системи у вигляді певної форми саморегулювання, а з іншого боку, взаємодіючи з нею і впливаючи на неї більшою або меншою мірою змінює її;

ментальність організації як специфічний спосіб світосприйняття, що властивий певним колективам людей;

попередні стани організації, вплив яких визначається «залишками» елементів, зв'язків та структури, на основі яких створюється нова форма саморегулювання.

Отже, окресливши методологічні основи саморегулювання та визначивши зміст основних понять, можна зробити наступний висновок.

Явище саморегулювання має два напрямки вивчення. З одного боку, саморегулювання є сукупністю впорядкованих відносно один одного в просторі та циклізованих у часі процесів стихійної або свідомої локалізації змін соціальної системи, що відтворюють здатність системи до еволюції у результаті дії зовнішніх та внутрішніх впливів. З іншого боку, саморегулювання виступає системою, що утворює комплекс, цілісність якого забезпечується сукупністю зв'язків і відношень між групами елементів, об'єднаних розгорнутими в просторі і часі структурами. При цьому елемент розуміється як компонент, що не може ділитися далі, а структура є відносно стійким способом зв'язку елементів системи. Система саморегулювання притаманна системі у стані біфуркації, тобто у стані вибору можливих шляхів свого подальшого розвитку й може при найменших відхиленнях (флуктуаціях) змінити свій подальший розвиток.

1.3. Саморегулювання в контексті теорій концепцій врядування та регулювання економічних відносин

Теоретичні рамки нашої роботи були б неповними, якби ми б не розглянули загальні концепції врядування та теорії регулювання суспільних відносин, що вплинули на появу феномену саморегулювання.

Розпочнемо з теорії управлінських мереж (Management Network Theory), яка є однією із ключових для розуміння феномену саморегулювання. Зазначений підхід, що у загальних рисах сформувався до 90-х рр. XX ст., заснований на уявленні про мережеві взаємозв'язки та відносини між різними учасниками в управлінському процесі. Однак можна погодитися з твердженням Тані Бьорцель (*Tanja Börzel*), що на сьогоднішній день існує «вавилонське різноманіття» концепцій управлінських мереж та прикладів їх застосування. А крім того, – між вченими й досі не знайдено порозуміння стосовно того, чим є управлінські мережі – метафорою, підходом, методом, аналітичним інструментом чи теорією» [315, р. 254]? Тим не менш, Бері

Велман (*Barry Wellman*) знаходить у різних підходах до мережевого аналізу деякі спільні риси:

- поведінка акторів інтерпретується у сенсі залежності від структурних позиції у мережі, ніж у термінах внутрішніх сил суб'єктів;
- аналітичний фокус спрямований на дослідження відносин між акторами;
- основний аналіз зосереджується на тому, як зразки відносин між різними членами мережі впливають на їх поведінку (тобто одночасно розглядаються не тільки окремі взаємодії, а саме їх сукупність);
- загальна структура розуміється як мережа мереж, яка може бути або не бути поділеною на окремі частини [336, р.166].

Теорія управлінських мереж фокусується на тому, як управління здійснюється через комбінацію формальних та неформальних зв'язків між урядовими структурами, бізнес-організаціями, неурядовими організаціями та іншими учасниками. Як зазначає Таня Бьорцель (*Tanja Börzel*) мережа «є певним набором відносно стабільних взаємовідносин, які за своєю природою є неієрархічними та взаємозалежними, що й пов'язують розмаїття акторів, які поділяють спільні інтереси щодо політики та обмінюються ресурсами щоб просунути відповідні інтереси, виходячи з того, що кооперація є найкращим засобом досягнення спільних завдань» [316, р. 254].

У загальному вигляді мережева теорія зводиться до кількох тез – управлінських гасл:

«Сила у мережі» (тобто робиться наголос на важливості мережевих зв'язків та колективної діяльності);

«Важливо не те, хто Ви є, а хто у вас у мережі» (отже, відносини та мережеві зв'язки можуть бути критично важливими для досягнення успіху, перевищуючи індивідуальні якості);

«Мережа – це вигідно» (відображає переваги мережного підходу в контексті взаємодії та спільного використання ресурсів);

«В мережі важливо хто є її лідер» (тобто управління в мережевому контексті потребує певних лідерських якостей, таких як здатність до співробітництва та створення довірчих відносин);

«Мережа – це не тільки й не стільки структура, як процес» (підкреслюється динамічність та еволюція мережевих стосунків у темпоральному вимірі);

«Силу мережі можна виміряти не кількістю, а якістю взаємодії» (отже фокус на якість взаємодії та відносин у мережі є важливим аспектом управління мережею).

Теорія управлінських мереж, а ширше – мережевий підхід виходить з того, що організації розглядаються як мережі взаємозалежних акторів, а не ієрархічних структур. При цьому важливими є не лише формальні лінії, а й неформальні зв'язки та відносини. Саме мережевий зв'язок забезпечує ефективний обмін інформацією між учасниками управління. Це може включати вертикальні зв'язки і горизонтальні зв'язки. Створення мережевих зв'язків також сприяє співпраці та взаємодії між різними частинами організації. Це може покращити координацію, вирішення проблем та загальну ефективність.

Управлінські мережі припускають децентралізоване прийняття рішень та гнучку структуру. За таких умов рішення приймаються на основі взаємодії та узгодження між учасниками мережі. Це багато в чому сприяє гнучкості та здатності адаптуватися до умов, що змінюються. Організації, які використовують мережевий підхід, можуть легше реагувати на виклики середовища та оперативне вносити зміни.

Управлінські мережі також характеризуються кількома центрами впливу, і, як підсумок, рішення приймаються внаслідок взаємодії між цими центрами. Це цілком відрізняється від традиційних ієрархічних структур, адже ухвалення рішень розподілено між різними учасниками мережі. Це також включає колективні процеси, консенсус і участь усіх зацікавлених сторін у формуванні стратегії та цілей. Як зазначає *Олександр Молодцов* «основний

методологічний потенціал сітьового підходу полягає в інтерпретації влади як такої, що має поліцентричну а не моноцентричну природу. У сітьовому суспільстві політична та економічна влада вже не є монополією інститутів держави. У понятті політичної сіті фіксується зв'язок різних (державних і недержавних) суб'єктів суспільної діяльності з політикою держави, що формується спільно з іншими суб'єктами відповідної сфери діяльності за сітьовим принципом» [136, с. 47].

Теорія управлінських мереж приділяє увагу розвитку та підтримці відносин між членами мережі. Довіра, взаємодія та обмін інформацією вважаються ключовими компонентами успішного мережевого управління. При цьому неформальні відносини і зв'язки між учасниками можуть грати вирішальну роль процесі прийняття рішень.

Нарешті, важливим елементом теорії мереж є наголос на спільній діяльності та спільному використанні ресурсів. У мережевих структурах учасники мережі співпрацюють та спільно вирішують проблеми, здійснюючи спільну діяльність. Від так замість вертикальних зв'язків, притаманних ієрархічним структурам, управлінські мережі орієнтовані горизонтальні зв'язки між учасниками.

Особливу увагу прибічники мережевого підходу приділяють управлінню мережею. Це стосується, насамперед, процесів, структур і механізмів, які забезпечують координацію, прийняття рішень і співпрацю в мережі взаємопов'язаних організацій. Управління мережею характеризується своєю децентралізованою та спільною природою, на відміну від традиційних ієрархічних моделей. Ключові особливості керування мережею включають:

а) повноваження щодо прийняття рішень розподіляються між різними вузлами або об'єктами в мережі. Це забезпечує більшу гнучкість і адаптивність до різноманітних потреб і обставин;

б) управління мережею наголошує на співпраці та співробітництві між різними зацікавленими сторонами. Цей спільний підхід є необхідним для вирішення складних питань, які вимагають внеску та досвіду з різних джерел;

в) структури управління мережею створюються таким чином, щоб бути більш адаптивними та оперативними, ніж традиційні ієрархічні моделі;

г) вирішальне значення для управління мережею має ефективне спілкування та обмін інформацією. Перш за все прозоре та відкрите спілкування сприяє зміцненню довіри між учасниками.

Основна перевага мережевих структур перед традиційними ієрархічними зв'язками полягає у виникненні раніше недоступних комунікативних можливостей. Це призводить до того, що між мережевими акторами встановлюється рівний статус, а також не утворюється жодних структурних перешкод, що практично виключено у рамках ієрархічних комунікативних структур.

Незважаючи на те, що мережева теорія широко представлена у бізнес-управлінні, в контексті нашого дослідження ми основну увагу приділяємо мережам з публічної політики, до яких залучаються різні учасники, такі як урядові установи, неурядові організації, суб'єкти господарювання та інші зацікавлені сторони, які працюють разом для вирішення складних завдань публічної політики. Девід Ноук (*David Knoke*) та Джеймс Куклінські (*James Kuklinski*) стверджує, що у кожній сфері публічного управління створюється певна мережева структура, або «домен». Внутрішня структура політико-управлінського домену складається з чотирьох основних складових: політико-управлінських акторів, політичних інтересів, політичних відносин та спільних дій. До акторів належать виключно організовані угруповання, а не окремі індивіди, зокрема неурядові та урядові організації [324, р. 31]. Ці мережі мають на меті об'єднати різноманітний досвід, ресурси та перспективи для розробки, впровадження та оцінки державної політики більш ефективно, ніж це можуть дозволити традиційні ієрархічні підходи. «Долучаючись до мережі, - зазначає *Константин Іванченко*, - учасник отримує доступ до її ресурсів – «мережевого капіталу». Особливість мережевого капіталу полягає у виникненні синергетичного ефекту як результату консолідації іміджу, ділових репутацій,

інформаційного, когнітивного та експертного, фінансового та матеріального потенціалів учасників мережі» [88, с. 25].

На погляд *Олександра Молодцова* «сіть може бути утворена в різних галузях державної політики – промисловій, аграрній, освітній політиках тощо. Політична сіть як родове поняття представляє собою: по-перше, структуру управління публічними справами, яка поєднує державу та громадянське суспільство; по-друге, вона є сукупністю різноманітних акторів соціальної дії – державних, громадських та бізнес-організацій і закладів, які мають певний спільний (корпоративний) інтерес у конкретній сфері суспільної діяльності; по-третє, вони вступають у взаємодію на добровільних засадах; по-четверте, формою їх взаємодії є виробка угод та контрактів для взаємозацікавленого обміну ресурсами, якими володіють її учасники; по-п'яте, учасники сіті мають рівні права у підготовці рішень; по-шосте, сіть є структурою, що складається з набору контрактів, які виконуються на основі формальних та неформальних правил комунікації; по-сьоме, сіть є відносно сталим та впорядкованим механізмом зв'язку між інститутом влади і соціальним середовищем, сукупністю каналів, через які здійснюється обмін ресурсами» [136, с. 77].

Девід Марш (*David Marsh*) та Мартін Сміт (*Martin Smith*) вважають, що політико-управлінські мережі мають наступні властивості:

по-перше, вони мають досить обмежене членство й усвідомлено не припускають включення до неї інших зовнішніх учасників;

по-друге, вони часто взаємодіють завдяки розділення певних спільних цінностей;

по-третє, вони обмінюються різноманітними ресурсами при регулюючій ролі лідерів;

по-четверте, вони підтримують потрібний баланс влади поміж основними акторами [326, р. 12].

Мережі публічної політики передбачають співпрацю між різноманітними зацікавленими сторонами й саме ця різноманітність забезпечує комплексний підхід до розробки та впровадження політики в

певній сфері. В межах мережі публічної політики зацікавлені сторони обмінюються даними, результатами досліджень і думками, щоб сприяти прийняттю рішень на основі доказів. Через це мережі публічної політики сприяють інноваціям, об'єднуючи різні погляди та досвід. Це може призвести до креативних рішень і політичних інновацій, які можуть бути недоступні в межах одного організаційного чи урядового контексту. Динамічний характер викликів державної політики вимагає гнучкості та адаптивності, тому мережі публічної політики створюються для своєчасного й ефективного реагування на обставини, що змінюються, на нові проблеми та нову інформацію.

Враховуючи різноманітність зацікавлених сторін і потенційні конфлікти інтересів, ефективні мережі публічної політики створюють механізми для вирішення суперечок, управління конфліктами та пошуку консенсусу з питань політики. Це частково забезпечується залученням широкої громадськості до процесу формування політики, що передбачає отримання інформації від громадян, проведення публічних консультацій та забезпечення прозорості у прийнятті рішень.

Як й інші мережі, мережі публічної політики мають спеціальні структури управління, які окреслюють процеси прийняття рішень, ролі, обов'язки та механізми підзвітності. *Артур Єгіозар'ян*, посилаючись на Кейт Прован (*Keith Provan*) та Патріка Кеніса (*Patrick Kenis*) [331] зазначає, що існують три типи управління мережами:

- 1) мережеве самоуправління (англ. Participant-Governed Networks) – управління здійснюють учасники мережі;
- 2) централізоване управління мережами (англ. Lead Organization–Governed Networks) – управління здійснюється головною організацією мережі;
- 3) адміністративне управління мережами (англ. Network Administrative Organization) – управління мережами здійснюється спеціально створеною адміністративною структурою [75, с. 121].

Світлана Ситник підкреслює, що управлінські мережі потребують поетапного створення:

«- перший етап передбачає створення регулюючих систем, в яких державні структури будуть відігравати ключову роль; трансформування бюрократичного апарату у гнучкий механізм з високим рівнем підзвітності; впровадження системи електронного уряду;

- другий етап передбачає формування лояльності до тих організацій, які долучаються до виконання державної місії, означення потенційних способів фінансування некомерційного сектору;

- третій етап включає формування системи інформаційно-комунікаційного забезпечення, яка передбачає збір інформації з мінімальними фінансовими витратами, широке її розповсюдження в режимі on-line;

- четвертий етап – це передача суб'єктам мережі права приймати рішення у вирішенні тих чи інших задач» [265].

Як уявляється, мережевий підхід передбачає також механізми мережевої самоорганізації та саморегулювання. Очевидно, що мережеве співтовариство є складним структурним утворенням, що складається із певних акторів. Основною умовою формування мережевих зв'язків є комунікація між членами спільноти. Від так мережеві спільноти мають ряд властивостей, що дозволяють говорити про те, що вони являють собою структури, що самоорганізуються:

- мережеві спільноти утворюються із сукупності окремих об'єктів як єдиного якісно нового формування;

- у мережевих спільнотах ступінь організації структури підтримується на певному рівні, незважаючи на внутрішні і зовнішні умови, що змінюються;

- мережеві спільноти, у межах забезпечення свого функціонування, здатні на саморозвиток існуючої організації з урахуванням накопиченого раніше досвіду;

- у мережевій спільноті немає єдиного керуючого центру, тобто вона є багатоядерною структурою.

Механізми мережевої самоорганізації можна визначити як сукупність взаємодій акторів мережі, які ініціюють самостійне функціонування та

розвиток мережевих структур у соціальному, економічному, політичному тощо просторі.

Отже, мережеве співтовариство є структурою, що самоорганізується, а від так й саморегулюється. Для мережевих угруповань не є характерною наявність єдиного централізованого керуючого вузла. Тобто той чи інший сегмент мережі набуває провідного значення у певному контексті і може повністю його втратити в інших умовах. Залежно від обставин, різні вузли мережі беруть на себе самоорганізуючу функцію і стають ядром мережі. У мережевому співтоваристві встановлюються горизонтальні зв'язки. Внаслідок життєдіяльності спільноти ті чи інші її учасники можуть досягати певних неформальних та нерегламентованих привілеїв, або ж навпаки, набувати недоброзичливого ставлення серед інших членів мережі, однак початкова рівноправність зберігається. Мережеві актори зберігають свої властивості щодо реальних та віртуальних мережевих спільнот.

Однак окрім елементів самоорганізації мережа не виключає й чинники організації. Так, *Світлана Ситник* доходить до висновку, що найбільшим відображенням принципів публічного управління є модель – мережевий уряд (Networked Government), який є ініціатором формування публічно-приватної мережі (Public-Private Networks) та здійснює управління мережею (Government by Network). До основних ознак мережевого уряду вона відносить здатність приймати інноваційні рішення та швидко встановлювати нові контакти, здійснювати селективний відбір учасників мережі; здатність до стратегічного мислення та гнучкість. Особливістю «публічно-приватної мережі є те, що вона, по-перше, формується, як правило, на договірній основі з приватними та некомерційними організаціями. По-друге, уряд завжди виступає ініціатором створення мережі. По-третє, уряд може бути обмеженим у фінансових можливостях, але повинен мати достатній вплив, щоб координувати та узгоджувати дії учасників мережі, повинен надавати послуги та сприяти створенню належних умов для виконання іншими суб'єктами завдань, відповідно до цілей публічної політики [265].

Отже, за думкою *Сергія Соловйова*, можна казати про мережецентричність у публічному управлінні. «Сутнісними характеристиками мережецентричності у публічному управлінні назвемо синхронізацію дій мережевих гравців; полісуб'єктність учасників мережі; спрямованість дій гравців на досягнення спільного результату; розвиненість інформаційно-технічної інфраструктури» [268, с. 86].

Слід погодитися з *Олександром Котуковим*, що в Україні українська потрібна легітимація діяльності політико-управлінських мереж. «Кроком до цього може стати ухвалення закону про лобіювання, розширення повноважень галузевих і міжгалузевих, а також громадських об'єднань з метою збільшення можливості різних асоціацій відстоювати свої інтереси в процесі взаємодії з органами державної влади і місцевого самоврядування» [103, с. 126].

Узагальнюючи здобутки мережевого підходу *В'ячеслав Сергєєв* зазначає, що політико-управлінські мережі набувають таких важливих властивостей і рис:

1) Політико-управлінські мережі залежать від складу і числа їх учасників. Склад членів не однаковий для всіх мереж, оскільки різні види мереж мають свої власні особливості. Подібним же чином, вплив груп варіюється відповідно до сутності мереж.

2) Політико-управлінські мережі – це континуум з властивою йому стабільністю, визначеністю і разом з тим мінливістю.

3) Політико-управлінські мережі характеризуються частотою, інтенсивністю взаємодії включених до них акторів, що багато в чому зумовлює зміст мереж. Для мереж притаманна безперервність – на відміну від ієрархій, мережа практично не може існувати дискретно; кожний учасник повинен постійно брати участь у мережі й доводити свою корисність.

4) Одна з найважливіших характеристик політико-управлінських мереж – рівень досягнутого консенсусу відносно чинних політичних курсів і «правил гри».

5) Політико-управлінські мережі – це відносини обміну і, перш за все, обміну ресурсами. Вони виникають на практиці, коли рішення якогось важливого завдання є можливим тільки в результаті взаємодії – обміну ресурсами, у тому числі й інтелектуальними, які знаходяться у розпорядженні учасників. Обмін стає можливий не під час реалізації контрактів або повноважень, а за умов розвитку довіри.

6) Політико-управлінські мережі – це інститути, засновані на домовленостях і переговорах.

7) Політико-управлінські мережі не залучають жодну групу до принесення своєї влади в жертву іншій. Сума влади, що є у того чи іншого політичного співтовариства, завжди позитивна.

8) Політико-управлінські мережі характеризуються поліцентричністю і зв'язністю учасників. Для політико-управлінських мереж притаманна сегментованість, коли одна частина мережі може взагалі не знати про існування іншої.

9) Мутагенність (адаптивність до зовнішнього і внутрішнього середовища) – найважливіша якість, яка вимагає нестійкості кожного окремого елементу системи, що навпаки підвищує її загальну стійкість (у сенсі виживання).

10) Політико-управлінські мережам притаманна здатність до самоорганізації [261, с. 82-84].

Отже, кидаючи виклик традиційним ієрархічним моделям управління та підкреслюючи важливість спільних і децентралізованих структур мережевий підхід суттєво вплинув на феномен саморегулювання. Як буде доведено пізніше залучення СРО у систему врядування є прикладом форми мережевого управління, де учасники певної галузі добровільно встановлюють для себе правила гри, що дозволяє створити більш гнучку та адаптивну нормативну базу. СРО також часто постають як платформи для обміну інформацією між учасниками галузі, що також передбачає мережевий підхід. Це допомагає створити колективне розуміння передового досвіду, стандартів і нових

викликів, сприяючи координації та взаємному навчанню. Мережевий підхід дозволяє створювати спільноти експертів у певних галузях у вигляді СРО, що передбачає створення регулятивних стандартів, які ґрунтуються на унікальних знаннях тих, хто безпосередньо задіяний у галузі. СРО будучи частиною мережевої моделі управління, можуть швидше адаптуватися до галузевих змін, технологічного прогресу та нових ризиків порівняно з традиційними бюрократичними регуляторними органами.

Мережевий підхід ґрунтується на визнанні ролі довіри та соціального капіталу в управлінні, а СРО, власне, часто покладаються на довіру між своїми членами, а також із зовнішніми зацікавленими сторонами, щоб забезпечити дотримання власних правил. Розбудова та підтримка довіри в мережі має вирішальне значення для ефективності саморегулювання. Мережевий підхід визнає, що регулятивні обов'язки можуть бути розподілені між різними учасниками й саме СРО можуть вирішувати конкретні галузеві нюанси та доповнювати державне регулювання, забезпечуючи більш детальну та адаптовану нормативну базу. Нарешті, мережевий підхід передбачає одноранговий моніторинг і механізми підзвітності, а члени СРО часто контролюють один одного за дотриманням встановлених правил.

Як цілком справедливо зазначає *В'ячеслав Козак*, мережевий підхід призвів до формування парадигми «good governance» [100]. Якщо брати у цілому, то поняття «governance» (врядування) належить до загального процесу прийняття і виконання рішень у будь-якій організації чи, навіть, у суспільстві в цілому. Як стверджує *Тетяна Сьоміна*, врядування охоплює структури, механізми, відносини та процеси, за допомогою яких об'єкти керуються та контролюються. Врядування можна застосовувати до різних контекстів, включаючи корпоративне управління, публічне управління та глобальне управління. Воно передбачає створення структур і процесів для забезпечення того, щоб організація або суспільство діяло ефективно, етично та відповідно до своїх цілей. Врядування включає такі елементи, як структури прийняття

рішень, політика (суспільний напрямок), правила та відносини між різними зацікавленими сторонами [279, с. 33].

Отже, «governance» є доволі нейтральним терміном, який за своєю суттю не передбачає якості чи ефективності існуючих процесів і структур, він просто описує спосіб прийняття та виконання рішень. Тим самим ми не погоджуємося із ототожненням «врядування» виключно із публічною сферою або із виключно демократичним політичним режимом, що іноді зустрічається у літературі. Однак на основі концепту «governance» сформувалася впливова парадигми «good governance», що в українському тезаурусі зазвичай перекладається як «належне врядування».

Належне врядування стосується принципів і практик, які сприяють ефективному, етичному, прозорому та підзвітному врядуванню. На погляд *Наталі Колісніченко* це якісна оцінка існуючих процесів і структур, яка наголошує на таких цінностях, як справедливість, участь, чуйність і верховенство права. Завдяки зазначеному, на відміну від нейтрального терміну «врядування», «належне врядування» є оціночним поняттям, адже воно оцінює якість врядування на основі конкретних критеріїв, які вважаються бажаними для сприяння добробуту територіальних громад, регіонів, держави у цілому, а також бізнесових структур [101, с. 100].

Парадигма «належного врядування» набула значної популярності та почала трактуватися як майже міжнародний стандарт. Такі організації, як ООН, Світовий банк, ЄС постійно у власних рішеннях підкреслюють важливість «належного врядування» для досягнення цілей сталого розвитку (див., напр. [334]).

Належне врядування часто розглядається як ідеальний стан або мета в рамках широкої концепції управління. Воно встановлює стандарт того, як має здійснюватися управління, щоб забезпечити позитивні результати, справедливість і захист прав. Якщо врядування трактується здебільше як процес, за допомогою якого приймаються та впроваджуються рішення, то «належне врядування» є результатом ефективної, етичної та прозорої

практики управління. Взаємозв'язок поміж ними полягає у тому, що якість процесів управління впливає на те, чи вважатиметься результат «добрим/належним». Прагнення до належного врядування також передбачає постійне вдосконалення структур і практики управління. Це викликає постійні зусилля щодо узгодження процесів прийняття рішень із принципами, які сприяють благополуччю та розвитку організації чи суспільства.

Загалом, парадигма «good governance» викликала багато досліджень у різних сферах врядування, у т.ч. на галузевому рівні та в межах окремих політик. Численні дослідження в цій царині можуть бути зведені до кількох підходів, кожен з яких підкреслює значення певної сторони «good governance».

Насамперед слід виділити нормативний підхід, який зосереджений на визначенні та просуванні набору фундаментальних принципів і цінностей, які складають належне врядування. Ці принципи включають підзвітність, прозорість, верховенство права, участь, справедливість і чуйність. Нормативний підхід підкреслює важливість правової бази, яка забезпечує чесність, справедливість і захист прав. Належне врядування тут щільно пов'язане з дотриманням верховенства права, де правові принципи застосовуються послідовно та прозоро (див., напр.: [30; 256]). Нормативний підхід, таким чином, встановлює ідеальний стандарт, за яким можна оцінювати практику управління.

Для публічного управління не менше значення має інституційний підхід, вирішальне значення в якому має вивчення структури та функціональності врядування. Він підкреслює важливість створення та підтримки ефективних інституцій із чіткими ролями та обов'язками (див., напр.: [297]). Інституційний підхід включає проблематику поділу влади, системи стримувань і противаг, а також створення незалежних регуляторних органів, до яких, безумовно, можуть належати СРО.

Процесно-орієнтований підхід у «good governance» зосереджується на процесах, за допомогою яких приймаються рішення та формулюється політика. Він розглядає такі фактори, як інклюзивність у прийнятті рішень,

участь громадськості та відкритість процесів прийняття рішень. Прозорий процес прийняття рішень за участю учасників розглядається як ключовий аспект належного врядування. На погляд *Наталі Дригулі*, саме громадська участь є ключовим елементом у складному механізмі належного врядування [73, с. 48].

Підхід, орієнтований на результат оцінює «good governance» на основі результатів і впливу політики та рішень. Належне врядування має призвести до позитивних результатів для добробуту громадян, економічного розвитку та соціального прогресу. Вимірювання результатів і впливу у цьому підході має важливе значення для оцінки успішності практики управління. Як влучно зазначає *Дмитро Єльчанінов* за умов належного врядування «державне управління залишає за собою підтримку лише таких зв'язків, з якими не спроможні впоратися суспільство. Усі інші зв'язки підтримують громадяни та організації. Це сприяє, по-перше, ефективному задоволенню поточного запиту зовнішнього середовища, по-друге, швидкому налаштуванню на новий функціональний запит та, по-третє, вибору такого зовнішнього середовища, в якому держава буде відчувати себе найбільш комфортно, тобто її властивості повністю відповідають запиту середовища» [76, с. 36].

Автори, що дотримуються поведінкового підходу зосереджується на поведінці осіб та установ, залучених до управління. Цей підхід наголошує на важливості етичної поведінки, чесності та відповідальності публічних службовців, адже особиста та інституційна етика сприяє загальній якості управління. «Гостро засуджуючи корупцію та інші негативні прояви державної влади, - зазначає *Наталія Грішина*, - суспільство в усі часи потребує відповідальної, справедливої, гуманної, здатної і готової чесно, гідно, сумлінно, законно виконувати свої завдання і функції, тобто доброчесної державної влади» [61, с. 76].

Визнання різноманітності культурних і контекстуальних факторів, що впливають на управління, покладено в основу культурного і контекстуального підходів. Відповідно до них, ефективні практики управління можуть

відрізнятися залежно від культурного, історичного та географічного контексту, а тому пристосування підходів до управління відповідно до місцевих умов є важливим. *Анатолій Береза* цілком справедливо у зв'язку із цим зазначає, що «розширення концепції належного урядування супроводжувалося еволюцією концепції децентралізації. Тепер вона доповнювалася вимогою не лише щодо передачі влади, повноважень та відповідальності в рамках адміністративної системи, але також поділу влади та ресурсів для здійснення публічної політики в рамках суспільства» [17, с. 307].

Нарешті, учасницький підхід виходить з того, що належне врядування розглядається як залучення громадян до процесів прийняття рішень. «Очевидно, що ефективне впровадження стандартів «належного врядування», участь громадськості у діяльності публічної влади, якість вироблених управлінських рішень у процесі взаємодії влади та громадськості залежать від стану розвитку громадянського суспільства, а також від сприяння його розвитку зі сторони органів влади. Розвиток громадянського суспільства виступає свого роду індикатором практичного вирішення низки соціально-політичних проблем, у тому числі реального забезпечення законних прав та інтересів людини», - зазначає у цьому зв'язку *Сергій Волинець* [33, с. 7].

Звичайно, ці підходи не виключають один одного, і всебічне розуміння належного врядування часто передбачає розгляд кількох точок зору одночасно. Крім того, наголос на конкретних підходах відрізняється залежно від контексту, культурних міркувань і конкретних цілей реформ управління. Проте, в українських дослідженнях із належного врядування часто-густо об'єднуються всі без виключення підходи, що призводить до розмивання цієї парадигми.

Аналіз досить багатой закордонної та вітчизняної літератури дозволяє сформулювати «матрицю належного управління» як структурований об'єкт, що оцінює та вимірює різні аспекти врядування відповідно до визначених принципів і критеріїв. Вона ж (матриця) є інструментом для оцінки

ефективності структур і процесів врядування. Хоча, звичайно, елементи матриці можуть відрізнятися залежно від контексту, але в узагальненому вигляді матрицю належного врядування можна представити у наступний спосіб (див. рис. 1.2.).

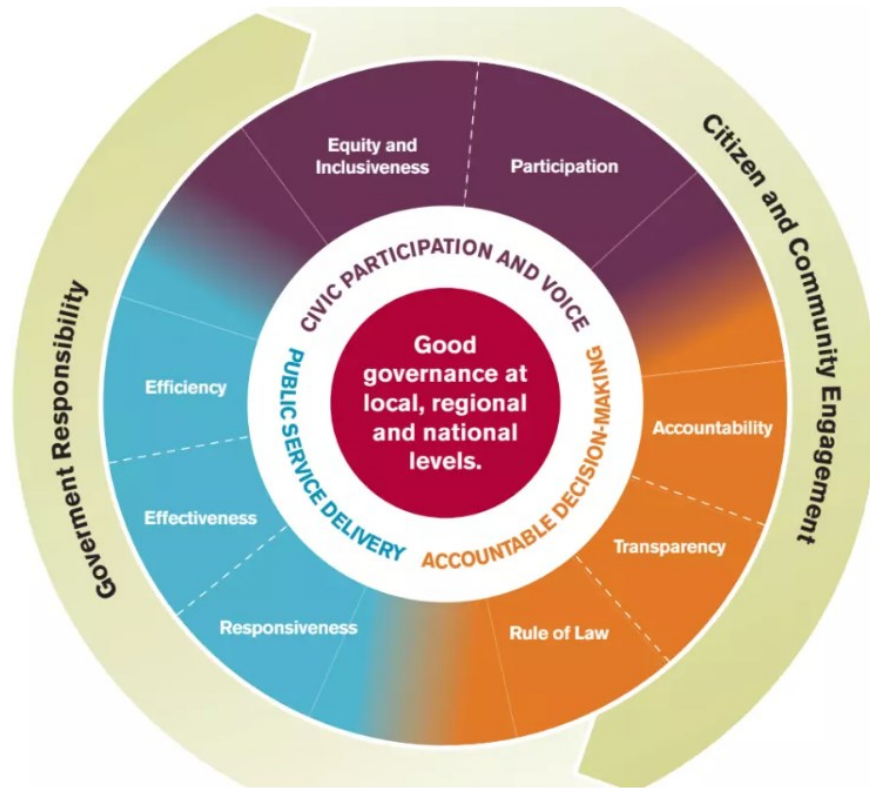

Рисунок 1.2. «Good governance» матриця (Джерело: [306])

Принцип 1: Відповідальність – інституції повинні нести відповідальність за свої рішення та дії. Це передбачає прозорість у прийнятті рішень, чіткий розподіл обов’язків та механізми оцінки ефективності.

Принцип 2: Прозорість – відкритість у всіх аспектах врядування. Інформація має бути доступною та відкритою для громадськості, а рішення мають прийматися чітко та зрозуміло. Прозорість зміцнює довіру та допомагає запобігти корупції.

Принцип 3: Верховенство права – законодавчі рамки мають бути узгодженими та однаково застосовуються до всіх фізичних та юридичних осіб.

Принцип 4. Участь – інклюзивні процеси прийняття рішень із залученням широкого кола зацікавлених сторін, включаючи громадян, підвищують легітимність управління.

Принцип 5: Чутливість – урядові та інші організації повинні реагувати на потреби та очікування громадськості. «Право бути почутим, - слушно зазначає *Анна Ємельянова*, - може бути реалізованим навіть враховуючи його нормативну незакріпленість» [78, с. 23].

Принцип 6: Орієнтація на консенсус – процеси прийняття рішень повинні прагнути досягати консенсусу між різними зацікавленими сторонами. Спільний підхід забезпечує врахування різноманітних точок зору, що веде до більш стійких і загально визнаних результатів. На думку *Віталія Ханстантинова* «формування культури толерантності в контексті належного врядування сприятиме переорієнтації суспільних відносин з антагоністичного на антагональний тип – таку систему взаємозв'язків, яка позбавлена жорсткої опозиційності і яка характеризується прагненням до взаємної адаптації й подолання відчуження при збереженні в кожного соціального суб'єкта властивих йому відмінних рис» [290, с. 282].

Принцип 7: Справедливість та інклюзивність – гарантування, що всі члени суспільства мають рівний доступ до можливостей, благ та послуг. Він спрямований на зменшення нерівності та посилення соціальної єдності.

Принцип 8: Ефективність та результативність – процеси та структури управління мають бути розроблені таким чином, щоб досягати результатів в ефективний спосіб.

Принцип 9: Стратегічне бачення – довгострокове бачення та стратегічне планування необхідні для належного врядування, щоб особи, які приймають рішення мали чітке розуміння цілей і дорожню карту для їх досягнення.

Принцип 10: Етична поведінка – публічні службовці та установи повинні дотримуватися високих етичних стандартів, сприяючи довірі та впевненості серед громадськості.

Принцип 11: Раціональне управління ресурсами – відповідальне та стале використання ресурсів, у тому числі фінансових, людських і природних, має вирішальне значення.

Принцип 12: Ефективне спілкування – відкрита та ефективна комунікація між урядом і громадськістю, а також між різними гілками влади.

Визначена матриця може цілком використовуватися як інструмент самооцінки, так й зовнішніми оцінювачами, щоб зробити висновки, наскільки практика врядування відповідає встановленим принципам. Конкретні показники та вагові коефіцієнти можна скоригувати на основі конкретного контексту та пріоритетів організації, що оцінюється. Проте, як цілком вірно зазначає *Юрій Телічкан* «реалізація принципів доброго врядування (good governance) залишається викликом як для органів державного управління та місцевого самоврядування, так і загалом для суспільно-політичного дискурсу сучасної України» [280, с. 77].

Як здається, поява феномену саморегулювання безпосередньо пов'язана з принципами належного врядування. Зазначений зв'язок ми вбачаємо в тому, що належне врядування наголошує на децентралізації та наданні автономії різним суб'єктам. СРО за своєю природою, як буде доведено у другому розділі, є незалежними галузевими організаціями, які діють із певним ступенем автономії. Крім того, підхід належного врядування заохочує активну участь зацікавлених сторін у процесах прийняття рішень. СРО, власно, й залучають учасників галузі та професіоналів, сприяючи співробітництву та спільному середовищу в регулюванні своїх секторів.

Принципи належного врядування також підкреслюють важливість ефективності та оперативності в структурах управління. СРО, будучи близькими до галузей, які вони представляють, швидше реагують на мінливі умови та проблеми, що виникають, забезпечуючи більш ефективне та ефективне регулювання. Чимале значення відіграє й те, що належне врядування, як й мережеве управління ґрунтується на довірі як фундаментальному компоненті. СРО, що складаються з галузевих експертів і

професіоналів, мають глибоке розуміння своїх відповідних секторів. Цей галузевий досвід сприяє зміцненню довіри між зацікавленими сторонами та зміцнює довіру до регуляторних процесів. Належне врядування також визнає потенційну роль різних суб'єктів у регуляторному середовищі, а СРО доповнюють державне регулювання, що забезпечує галузеву експертизу та оперативність. Це узгоджується з ідеєю, що поєднання регуляторних механізмів може сприяти ефективному управлінню.

Як зазначалося, підхід належного управління визнає важливість добровільного дотримання етичних стандартів і кодексів поведінки. СРО як правило встановлюють і забезпечують дотримання кодексів поведінки для своїх членів, сприяючи етичній поведінці та саморегулюванню в галузі. Нарешті, належне врядування заохочує вивчення передового досвіду. СРО у свою чергу, обмінюючись передовим досвідом у своїх галузях, сприяють ширшій культурі безперервного вдосконалення та професійного розвитку.

Парадигма «good governance» призвела до виникнення ряду концепцій врядування, серед яких в контексті нашої теми найбільш вагомими є «багаторівневе врядування» (Multilevel Governance) та, «врядування через співробітництво» (Collaborative governance).

«Врядування через співробітництво» або «співуправління» (Collaborative governance) передбачає спільні зусилля багатьох зацікавлених сторін, включаючи урядові установи, некомерційні організації, суб'єкти господарювання для вирішення складних питань і спільного прийняття рішень. Як зазначають Кріс Енсел (*Chris Ansel*) та Елісон Геш (*Alison Gash*) співуправління означитиме урядову домовленість, за якої одна або більше публічних інституцій безпосередньо залучає недержавних зацікавлених сторін до колективного процесу прийняття рішень, який є формальним, орієнтованим на досягнення консенсусу та супроводжується обговоренням і спрямованим на створення чи реалізацію публічної політики або управління публічними програмами чи активами» [309, р. 544]. Інші дослідники – Кірк Емерсон (*Emerson Kirk*), Тіна Набатчі (*Tina Nabatchi*), Стівен Балог (*Stephen Balogh*)

визначають «врядування через співробітництво» як процеси та структури управління публічною політикою, що залучають людей поза меж урядових органів, рівнів уряду та/або публічної, приватної та громадської сфер для виконання суспільної мети, яка інакше не могла б бути досягнута [320].

Цей підхід підкреслює інклюзивність, співпрацю та спільну відповідальність у процесі прийняття рішень. Співуправління заохочує активну участь різноманітних зацікавлених сторін, забезпечуючи врахування всіх відповідних точок зору. Прийняття рішень розподіляється між суб'єктами – учасниками управління, що забезпечує більш інклюзивний і комплексний підхід до вирішення проблем. Зацікавлені сторони діляться своїм досвідом, ресурсами та знаннями, щоб зробити свій внесок у процес прийняття рішень.

Для успішного співуправління вкрай важливим є прозоре та відкрите спілкування поміж зацікавленими сторонами. Мають бути встановлені регулярні канали зв'язку для полегшення обміну інформацією, ідеями та думками між зацікавленими сторонами. Одночасно співуправління передбачає також спільну відповідальність як за успіхи, так і за невдачі й зацікавлені сторони несуть взаємну відповідальність за результати колективних рішень і дій. Рамки співуправління зазвичай включають також механізми для вирішення конфліктів у конструктивний спосіб.

«Врядування через співробітництво» може набувати різних форм, кожна з яких адаптована до конкретного контексту, залучених зацікавлених сторін і характеру проблеми, що розглядається. Серед найбільш поширених форм представлені:

- багатосторонні партнерства (Multi-Stakeholder Partnerships – MSP), які залучають різноманітний набір зацікавлених сторін, таких як урядові установи, некомерційні організації, підприємства та громадські групи, які працюють разом для вирішення конкретної проблеми або досягнення спільної мети;
- різноманітні мережі та альянси співпраці, які об'єднують організації та окремих осіб зі спільними інтересами чи цілями. Ці мережі часто

полегшують обмін інформацією, здійснюють спільні проєкти та спільне використання ресурсів;

- публічне-приватне партнерство, яке передбачає співпрацю між публічними установами та приватним бізнесом для надання публічних послуг або інфраструктурних проєктів.

Концепція колаборативного управління різними способами вплинула на розвиток саморегулювання. Цей вплив можна спостерігати через те, що співуправління наголошує на співпраці між різними зацікавленими сторонами, включаючи учасників від певних галузей. Як можна буде побачити далі, СРО часто розвиваються в результаті спільних зусиль всередині галузі для саморегулювання. Цей спільний підхід дозволяє учасникам галузі колективно вирішувати проблеми, встановлювати стандарти та створювати механізми саморегулювання.

«Врядування через співробітництво» також просуває ідею спільної відповідальності серед зацікавлених сторін. У контексті СРО учасники галузі беруть на себе відповідальність за саморегулювання. Це спільне зобов'язання допомагає зміцнити довіру в галузі та може призвести до більш ефективних практик саморегулювання. Чимале значення відіграє той факт, що співуправління цінує різноманітний досвід і внесок відповідних зацікавлених сторін. А саме СРО використовують спеціалізовані знання та досвід професіоналів галузі для розробки правил і стандартів, які є практичними, реалістичними та відображають передовий досвід галузі.

Колаборативне управління за визначенням передбачає гнучкі та адаптивні процеси прийняття рішень. Саме СРО, як саморегулювні органи, більш швидко реагуватиме на зміни в галузевому середовищі без необхідності тривалих процесів державного регулювання. Ця адаптивність має вирішальне значення для вирішення нових проблем і розуміння існуючих процесів розвитку галузі. СРО зазвичай діють на добровільних засадах, членами яких є учасники галузі. Це узгоджується з добровільним і кооперативним характером

співврядування, коли зацікавлені сторони охоче збираються разом для вирішення спільних проблем і покращення загального здоров'я галузі.

Модель співуправління також наголошує на досягненні консенсусу та прийнятті рішень через діалог. СРО здебільше використовують саме подібні механізми, щоб гарантувати, що учасники галузі мають право голосу у формулюванні правил і стандартів, сприяючи почуттю колективної власності. В наслідок того, що співуправління заохочує залучення різних зацікавлених сторін, то можна зазначити, що до складу СРО, як правило, й входять представники різних сегментів галузі, що забезпечує врахування широкого спектру перспектив у процесі регулювання.

Чимале значення відіграє й той момент, що співуправління сприяє етичній поведінці та підзвітності. А саме СРО встановлюють кодекси поведінки та етичні стандарти для учасників галузі, сприяють створенню середовища саморегулювання, яке наголошує на відповідальній бізнес-практиці.

Також концепт співуправління наголошує, що традиційне державне регулювання може бути доповнене діяльністю неурядових організацій. Замість того, щоб покладатися виключно на державний нагляд, окремі галузі господарства можуть взяти на себе активну роль через СРО, які можуть бути більш чуйним і пристосованим до конкретних потреб галузевого сектора.

Інтеграція мережевого підходу та «врядування через співробітництво» призвели до виникнення концепції «багаторівневого врядування», яка визнає складну та взаємопов'язану природу врядування у світі, де повноваження та прийняття рішень розподілені між кількома рівнями, залучаючи не лише урядових суб'єктів, але й недержавні організації. Филип Шміттер (*Philippe Schmitter*) дає таке визначення багаторівневому врядуванню: це «угода щодо прийняття зобов'язуючих рішень, до якої залучаються безліч політично незалежних або взаємозалежних акторів – приватних і урядових – на різних рівнях територіальної організації щодо більш-менш безперервного обговорення/застосування й де не закріплюється виключна політична

компетенція за будь-яким з цих рівнів і де не встановлюється сувора ієрархія політичної влади» [329, р. 72].

Багаторівневе врядування пов'язано з різними вченими, однак ключовими фігурами, яких найбільш часто цитують у дискусіях про багаторівневе управління, є Лісбет Хуге (*Liesbet Hooghe*) та Гарі Маркс (*Gary Marks*). Вони співпрацювали в межах масштабних дослідженнях, пов'язаних з ЄС і зробили значний внесок у розвиток і популяризацію концепції багаторівневого управління. У своїх роботах Лісбет Хуге та Гарі Маркс стверджували, що структури управління характеризуються взаємодією та координацією різних рівнів влади, включаючи наднаціональний, національний, регіональний та місцевий рівні. Вони також запропонували ідею, згідно з якою врядування слід розуміти як систему, яка включає багато учасників на різних рівнях, а не просту ієрархію прийняття рішень.

Універсальна модель багаторівневого врядування представлена на рис. 1.3. Як можна побачити, ключовими її принципами є перш за все взаємодія поміж рівнями та секторами. Концепція наголошує на динамічній взаємодії та взаємозалежності між різними рівнями, починаючи з наднаціонального й закінчуючи локальним. Хоча багаторівневе врядування в основному зосереджується на регіональному та місцевому рівнях, воно також визнає важливість глобального взаємозв'язку, адже глобальні проблеми можуть вимагати спільних зусиль в управлінні поза національними кордонами. Це також включає координацію, співпрацю та комунікацію між різними секторами, такими як національні уряди, регіональні органи влади, органи місцевого самоврядування, недержавні організації. Також концепція багаторівневого врядування робить акцент на плюралізмі і різноманітності. Відтак різні рівні та сектори врядування можуть мати різні функції, ролі та обов'язки й така різноманітність сприяє більш ефективному та чутливому

управлінню.

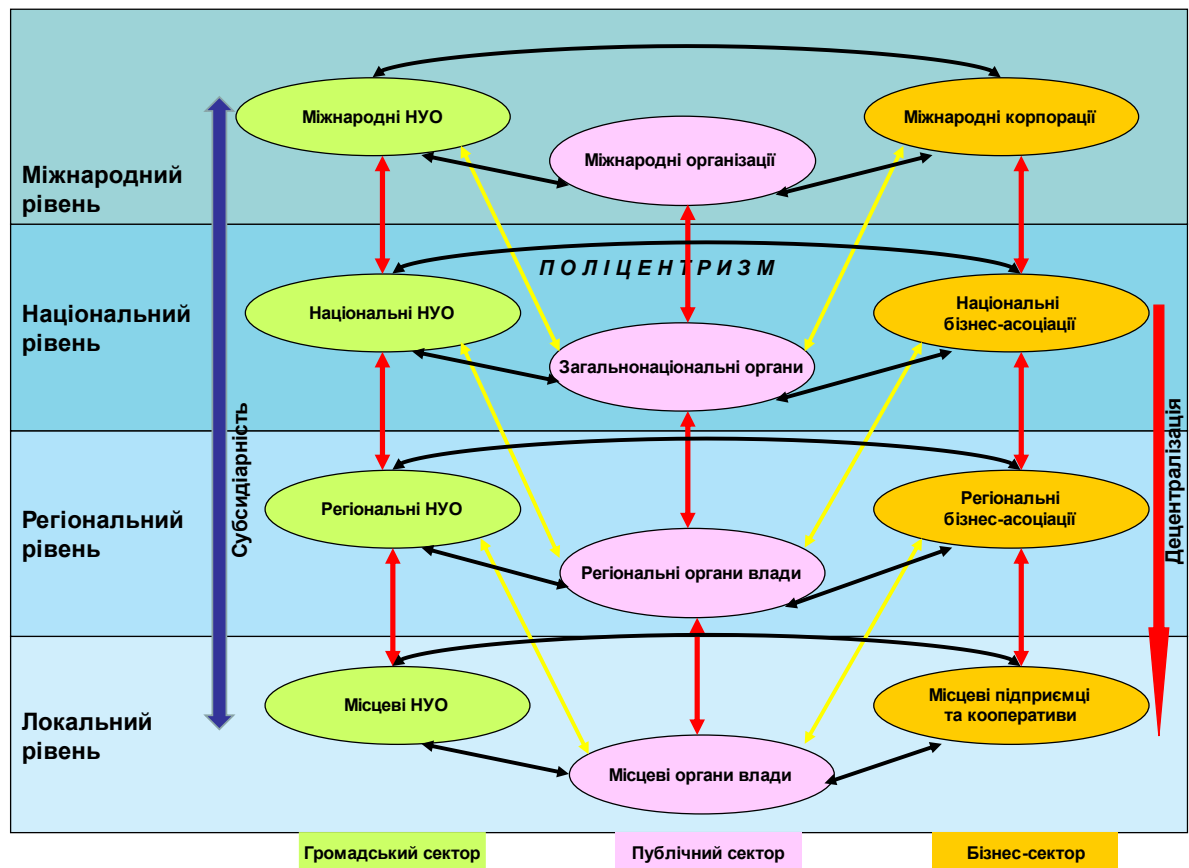

Рисунок 1.4. Модель багаторівневого врядування (Джерело: [86, с. 25])

Ідея багаторівневого управління, таким чином, ґрунтується перш за все на децентралізації повноважень. Децентралізація визнає розподіл повноважень між різними рівнями управління, включаючи наднаціональний, національний, регіональний і місцевий рівні. Вона також наголошує на важливості горизонтального розподілення функцій між суспільними секторами для більш ефективного та залежного від контексту прийняття рішень. Як слушно зазначає *В'ячеслав Роман* «децентралізація в правовій демократичній державі – це передача певного обсягу владних повноважень компетентними суб'єктами управлінського впливу іншим структурним одиницям, наділеним необхідними правами, обов'язками та ресурсами. Кінцевою метою такого перерозподілу управлінських функцій є можливість

прийняття різних оптимальних управлінських рішень на державному, регіональному та місцевому рівнях [258, с. 94]».

Одним із принципів багаторівневого управління є субсидіарність, яка передбачає, що рішення повинні прийматися на тому територіальному рівні (від наднаціонального до локального) та/або у тому секторі (урядовому, неурядовому, бізнесовому) у яких вони будуть найбільш ефективними. Аналізуючи принцип субсидіарності *Олена Мошак* стверджує, що існують дві його форми. Перша – інкапсуляція повноважень нижніх ланок управління від втручання верхніх. Ця форма допускає управлінські вертикалі, однак забороняє наскрізне керування згори до низу, тобто перебирання верхніми ланками повноважень нижніх. Повноваження, таким чином, розподіляються знизу до гори за залишковим принципом: верхнім ланкам передаються лише ті, які залишилися нерозподіленими після визначення повноважень нижніх. За другою формою верхні ланки отримують від нижніх обмежене коло функцій і діють, фактично, на одному з ними рівні [137, с. 61].

Як можна помітити, концепція багаторівневого врядування також відіграла значну роль у визнанні феномену саморегулювання. Цей вплив можна спостерігати у тому, що багаторівневе врядування наголошує на децентралізації та розподілі повноважень між різними рівнями. Такий підхід забезпечує більшу гнучкість регуляторних процесів. СРО, як недержавні актори, можуть діяти в рамках цієї децентралізованої системи та створювати механізми регулювання, адаптовані до конкретних галузей чи секторів. Багаторівневе врядування також заохочує співпрацю та партнерство між різними рівнями управління, включаючи державні та приватні організації. СРО часто виникають у результаті співпраці між зацікавленими сторонами певної галузі, урядовими органами та іншими суб'єктами. Вони забезпечують платформу для спільної роботи цих суб'єктів у створенні та забезпеченні дотримання галузевих стандартів. Чимале значення має й те, що багаторівневе врядування визнає різноманітність контекстів управління в країнах, регіонах, місцевих громадах і економічних секторах. СРО можуть ефективніше

адаптуватися до місцевих та галузевих умов порівняно з універсальними підходами до регулювання, які нав'язують централізовані органи влади. Ця адаптивність має вирішальне значення для вирішення конкретних потреб і викликів різних секторів. Нарешті багаторівневе врядування пропагує концепцію «реагуючого регулювання», яке передбачає поєднання різних регулятивних підходів, включаючи саморегулювання. СРО стають частиною ширшої екосистеми регулювання, сприяючи ефективності управління шляхом поєднання урядових і неурядових механізмів регулювання.

Як зазначає *Оксана Воробйова*, розвиток парадигми «good governance» та похідних від нього концептів та моделей, багато в чому відбувався у протистоянні із парадигмою нового публічного менеджменту – new public management (NPM) [34]. NPM – це адміністративна та управлінська філософія, яка виникла наприкінці XX ст. як відповідь на неефективність і недоліки традиційних моделей державного управління. Зазначена концепція набула популярності в 1980-х і 1990-х рр., особливо в західних країнах, і вплинула на реформи публічного сектора в усьому світі.

«Сутність нового публічного менеджменту, - зазначає *Юлія Ярова*, - полягає в адаптації успішних менеджерських технологій для цілей управління в суспільному секторі. За змістом – це сукупність підприємницьких тактик і стратегій, націлених на поліпшення публічної ефективності при мінімальних витратах. Серед атрибутів нового публічного менеджменту – раціоналізм, продуктивність, субсидіарність, маркетизація, орієнтація на клієнтів, на цілі, рентабельність, інновативність, командні технології» [305, с. 30].

Ключові особливості NPM зазвичай зводяться до 10 ознак (рис. 1.4.):

По-перше, менеджеризм, тобто орієнтація застосування практики та принципів управління приватного сектору до публічного сектора.

По-друге, децентралізація, що передбачає передачу повноважень і відповідальності нижчим рівням за урядовою вертикаллю або незалежним організаціям.

По-третє, ринкова орієнтація, яка включає запровадження елементів конкуренції, вибору та реформ у ринковому стилі для підвищення ефективності.

По-четверте, NPM приділяє значну увагу вимірюванню ефективності та підзвітності.

По-п'яте, орієнтація на клієнта, тобто розгляд громадян як замовників або клієнтів публічних послуг.

По-шосте, NPM заохочує гнучкість та інновації в управлінні публічним сектором.

По-сьоме, NPM сприяє передачі певних публічних послуг приватним організаціям або встановленню державно-приватного партнерства..

По-восьме, NPM зміщує фокус з бюрократичних процесів на результативність.

По-дев'яте, NPM має на меті скоротити витрати та підвищити ефективність у публічному секторі за рахунок впорядкування процедур, зменшення бюрократії та прийняття економічно ефективних методів приватного сектору.

По-десяте, NPM заохочує більш підприємницьке та орієнтоване на результат мислення в організаціях публічного сектору.

«Привнесення методів управління приватного бізнесу і сприймання діяльності держави як процесу надання послуг населенню, - зазначають *Ірина Шавкун* та *Яна Дибчинська*, - сприяло розгортанню досі нетипових для державного управління таких характерних ознак, як регіональний та муніципальний маркетинг (маркетинг землі, маркетинг житла, маркетинг територій господарської забудови, маркетинг інвестицій, туристичний маркетинг), інновативність, командні технології менеджменту, вимірювання досягнень, реінжиніринг бізнес-процесів в державних установах (періодичний перегляд функцій і сталих способів вирішення завдань), «нова звітність». Менеджеріальні методи спираються на принципи децентралізації і деконцентрації як делегування відповідальності незалежним агентам,

створення багато чисельних незалежних агентств і ослаблення ієрархічних зв'язків задля конкуренції в державному управлінні» [295, с. 198].

Незважаючи на те, що NPM зосереджується насамперед на реформах у державному секторі, його принципи та ідеї вплинули на загальні рамки публічного управління, включаючи явище саморегулювання. Зокрема принцип децентралізації узгоджується з самою ідеєю передачі регуляторних обов'язків незалежним галузевим структурам. Підхід NPM впливає на практику саморегулювання з наголосом на ринкові рішення і механізми добровільного дотримання, а не покладання виключно на приписи, що встановлені урядом. Також вочевидь, що принципи ефективності та результативності в публічному управлінні вплинули на ініціативи саморегулювання, заохочуючи організації до прийняття раціоналізованих та ефективних процесів для досягнення цілей регулювання без непотрібних бюрократичних тягарів. У контексті NPM, що наголошує на клієнтоорієнтованих підходах, у саморегулюванні це призводить до прийняття СРО стратегій залучення зацікавлених сторін та врахування інтересів регульованих суб'єктів та громадськості для розробки та впровадженні нормативних актів. NPM сприяє гнучкості та інноваціям у публічному управлінні, а СРО, будучи незалежними та галузевими структурами, можуть впроваджувати інновації у своїх регуляторних підходах. Така адаптивність дозволяє СРО швидко реагувати на зміни в галузі та застосовувати більш гнучкі механізми регулювання. СРО утворюються як незалежні організації, які залучають співпрацю між приватним сектором і галузевими асоціаціями для саморегулювання. Це узгоджується з принципом NPM щодо залучення зовнішнього досвіду та ресурсів через державно-приватне партнерство. Нарешті, СРО розглядаються як більш ефективна альтернатива традиційному державному регулюванню, оскільки вони використовують галузеві знання та ресурси для саморегулювання, потенційно зменшуючи навантаження на державні ресурси.

Дуже коротко визначемо деякі загальні підходи щодо регулювання економічних процесів та як вони впливають на визнання секторального саморегулювання. Якщо казати у цілому, то економічні теорії державного регулювання можуть бути розділені на три групи:

- теорії суспільного інтересу (public interest theories);
- теорії приватного інтересу (private interest theories);
- теорії суспільного вибору (public choice theories) [323].

Теорії суспільного інтересу виходять з того, що державне регулювання – це інструмент для досягнення більш ефективного розподілу ресурсів, аніж це можливо в умовах виключно ринкової координації. Регулювання може покращити розподіл ресурсів шляхом стимулювання, підтримки або імітації ринкової конкуренції. Саме такий підхід лежить в основі теорії економіки суспільного сектора, що викликало, зокрема появу моделі кейнсіанської економіки. Як зазначає *Людмила Васютинська* «головна ідея кейнсіанської теорії «регулюючого капіталізму» полягає в тому, що саморегулююча роль ринку є недосконалою для забезпечення зростання економіки, отже, виникає необхідність втручання держави у соціально-економічні процеси» [26, с. 33].

На перший погляд, модель активного втручання держави у економічні процеси негативно впливає на розвиток процесів саморегулювання. Проте співвідношення між державним регулюванням і процесами саморегулювання є більш складними. У контексті саморегулювання, коли економічні суб'єкти намагаються регулювати себе, державне регулювання відіграє вирішальну роль у формуванні, скерованості та нагляді за цими зусиллями.

Так, саме через державне регулювання забезпечується дозвіл для ініціатив саморегулювання. Державні органи затверджують статuti або офіційно визнають СРО, в яких визначаються їх сфера діяльності, повноваження та відповідальність. Органи державного регулювання також, як правило, здійснюють нагляд за діяльністю органів саморегулювання, щоб забезпечити дотримання встановлених законів, нормативних актів і

суспільних інтересів загалом. Цей нагляд може включати регулярні аудити, інспекції або перевірки для оцінки ефективності процесів саморегулювання.

Державні регулятори також можуть бути залученими до схвалення правил і стандартів, що розроблені суб'єктами саморегулювання. Це гарантує, що самовстановлені норми відповідають вимогам законодавства та знову-такі сприяють більш широким суспільним інтересам. Через це встановлюються рамки для забезпечення того, щоб діяльність із саморегулювання надавала перевагу суспільним інтересам над інтересами вузької галузі. Державний нагляд допомагає запобігти відхиленню органів саморегулювання від суспільних цінностей і правових стандартів. Якщо діяльність із саморегулювання не досягає поставлених цілей або якщо є сумніви щодо її ефективності, то державні регулятори можуть втрутитися у діяльність СРО. Це втручання може приймати форму коригувальних дій, штрафних санкцій або, у крайньому випадку, відкликання повноважень саморегулювального органу.

Державні регулятори та органи саморегулювання часто співпрацюють для вирішення складних регуляторних проблем. Така координація допомагає знайти баланс між галузевим саморегулюванням і централізованим наглядом, поєднуючи досвід інсайдерів галузі з ширшою суспільною перспективою державних органів. Невипадковим є й те, що державне регулювання сприяє стандартизації та послідовності практик саморегулювання. Це допомагає гарантувати, що ініціативи саморегулювання дотримуються набору загальних принципів, запобігаючи фрагментації та неузгодженості, які можуть виникнути, якщо кожна галузь чи сектор самостійно встановлюватиме власні стандарти.

Отже, теорії суспільного інтересу є не перешкодою, а своєрідним фоном, іноді вирішальним для явища саморегулювання.

Друга група теорій регулювання – це теорії приватного інтересу. Як відомо, в класичній економіці закладена концепція вільного ринку, де індивіди приймають рішення з урахуванням своїх інтересів. Вони вважають, що ринок

саморегулюється, і втручання держави може порушити природний перебіг економічних процесів.

Зокрема Фрідріх Хайєк (*Friedrich Hayek*), підкреслює ідею спонтанного порядку на ринках. Він стверджує, що ринки, коли їм дозволено працювати вільно, можуть створити механізми саморегулювання, де окремі дії та рішення призводять до загального порядку без необхідності централізованого планування [303, с. 233-241]. Ця перспектива призводить до виникнення саморегулювання в галузях, де очікується, що добровільна співпраця між фірмами та зацікавленими сторонами принесе корисні результати без прямої участі уряду. У контексті саморегулювання стверджується, що учасники галузі мають найкращу можливість для розуміння своїх конкретних потреб і проблем, що робить саморегулювання більш ефективним і адаптивним механізмом порівняно з централізованим державним контролем.

Мілтон Фрідман (*Milton Friedman*), прихильник монетаризму та обмеженого державного втручання, загалом виступав за зменшення ролі уряду в економічних справах. Ця перспектива означає, що галузі та ринки повинні мати свободу саморегулюватися без надмірного втручання з боку регуляторних органів. На думку М. Фрідмана, саморегулювання всередині ринків, кероване мотивами конкуренції та отримання прибутку, є більш ефективним і реагує на зміни умов.

Ключовим аспектом інституційної економіки є проблема економічних транзакцій. Зокрема, Олівер Уільямсон (*Oliver Williamson*) припускає, що на вибір між саморегулюванням і зовнішнім регулюванням впливають транзакційні витрати. Якщо саморегулювання є економічно ефективнішим у координації економічної діяльності та зниженні операційних витрат, йому можна віддати перевагу над зовнішнім регулюванням. Інституційна економіка підкреслює роль формальних і неформальних інститутів у формуванні економічної поведінки. Інституції можуть включати до себе галузеві асоціації, професійні організації та інші органи, які розробляють і забезпечують виконання правил і стандартів [303, с. 261-264].

В контексті нашого дослідження особливе значення має т.зв. Чиказька школа регулювання. Ця традиція починається Марвера Бернштейна (*Marver Bernstein*), який запропонував ідею про «життєвий цикл регуляторів». На його думку він складається із кількох фаз: «вагітність», «молодість», «зрілість», «старість» та «занепад» [314]. Однак найбільшого обґрунтування Чиказька школа регулювання набула у роботі *Джорджа Стіглера* «Теорія економічного регулювання» [333]. Центральний пункт його теорії – т.зв. «захоплення регулятора». Регуляторне захоплення відбувається, коли регуляторний орган, який повинен діяти в суспільних інтересах, дотримуючись правил і норм, зрештою служить інтересам галузі, над якою має здійснювати нагляд. Згідно з теорією захоплення, потужні галузеві групи або фірми мають фінансові ресурси та стимули для впливу на регуляторні органи. Цей вплив може проявлятися через лобіювання, внески в кампанію або інші форми переконання. Регуляторне захоплення передбачає певний рівень змови між регуляторними органами та регульованою галуззю. Ця змова може призвести до політики, яка принесе користь галузі за рахунок споживачів або конкурентів. Захоплення може відбуватися за допомогою різних механізмів, включаючи явище «обертових дверей», коли люди переміщуються між посадами в регуляторних органах і приватному секторі. Це може призвести до тісних стосунків і спільних точок зору, потенційно стираючи межі між регулятором і регульованою галуззю.

На прикладі страхового ринку *Олександр Залетов* зазначає, що «регуляторне захоплення страхового ринку проявляється через прямі грошові хабарі; особливе ставлення до певної групи страховиків на основі неформальних відносин; наявність безпосереднього впливу на орган страхового нагляду через виборних політиків, що отримали в свій час підтримку з боку страховиків; використання можливостей страхового ринку або окремої групи страховиків для захисту органу страхового нагляду від публічної критики, включаючи пряму підтримку через засоби масової інформації тощо. Успішність реалізації хоча б однієї з цих стратегій стосовно

до органу страхового нагляду призводить до того, що таке відомство фактично починає представляти вже не інтереси суспільства в регульованій галузі, а інтереси галузі в структурі державної влади. Очевидно, що після цього різко знижується ефективність регулювання страхового ринку, його позитивний вплив на зростання суспільного добробуту» [84, с. 50].

Концепція регуляторного захоплення має безпосередній зв'язок із саморегулюванням. Власне регуляторне захоплення може призвести до делегування регуляторних функцій галузевим органам саморегулювання. Це делегування може виникнути через переконання, що експерти галузі краще підготовлені для самостійного регулювання, але на це також може вплинути бажання галузі контролювати процес регулювання на свою користь. Галузі можуть створювати асоціації чи організації для створення рамок саморегулювання. Хоча саморегулювання можна розглядати як спосіб для галузей продемонструвати свою відданість відповідальній поведінці, воно також викликає занепокоєння щодо можливого захоплення цих органів саморегулювання інсайдерами галузі. Регуляторне захоплення може вплинути на формулювання стандартів і кодексів поведінки в рамках саморегулювання. На стандарти можуть вплинути переваги галузі, а не справжня відданість ширшим суспільним інтересам.

Згаданий вище феномен обертових дверей, коли люди переміщуються між ролями в регуляторних органах і секторах економіки, може також сприяти регуляторному захопленню в контексті саморегулювання. Особи з галузовими зв'язками, які переходять на регуляторні функції, можуть принести з собою галузеві перспективи, потенційно формуючи ініціативи саморегулювання на користь галузових інтересів. Нарешті, регуляторне захоплення може призвести до обмеженої підзвітності та прозорості механізмів саморегулювання. Якщо галузеві суб'єкти справляють значний вплив на саморегулювання, контроль і нагляд може бути меншим, що ускладнює забезпечення того, щоб зусилля з саморегулювання справді служили суспільним інтересам.

Третя група теорій регулювання – теорії суспільного вибору, які пов’язані насамперед із прізвищами Джеймса Бьюкенена (*James Buchanan*) та Гордона Талока (*Gordon Tullock*). В даному випадку ми говоримо про теорію суспільного вибору не у розширеному розумінні, яка розглядає засади політичного процесу, а про застосування цієї теорії до процесів регулювання. Ключовим моментом у цій групі теорій є поняття рентоорієнтованої поведінки та здирництва ренти. Так, *Гордон Талок* доводить, що, наприклад, у разі монополії втратами є не лише власне втрати мертвого вантажу від існування монополії, але й витрати, що понесені потенційними монополістами у боротьбі за монополію права, та витрати, що понесені споживачами, які намагалися перешкоджати появі монополії. Більше того, у разі виникнення монополії, стимул до регулювання, за *Гордоном Талоком*, не зникає (у рамках чиказької школи він зникає – монополіст не може отримати більшого прибутку від регулювання, ніж від свого монопольного становища), однак тепер у регулюванні зацікавлена бюрократія, яка розраховує отримати частину ренти. Законодавці або державні службовці, які встановлюють режим регулювання, не є нейтральними агентами, що збалансовують інтереси різних груп, а переслідують власні інтереси, причому володіють відносною перевагою щодо інших груп спеціальних інтересів за рахунок наявних у них владних повноважень. Регулювання також створює більше можливостей для здирництва ренти з боку чиновників: норми регулювання створюються таким чином, щоб не просто створювати приватні ренти для груп спеціальних інтересів, але перерозподіляти рентний дохід на користь бюрократії.

У застосуванні до саморегулювання це передбачає, що суб’єкти, які беруть участь у саморегулюванні, роблять це тому, що це узгоджується з їхніми інтересами, будь то підтримка позитивного суспільного іміджу, уникнення державного втручання або отримання конкурентної переваги. Теорія суспільного вибору застерігає від потенційного захоплення регуляторних органів, коли галузі чи групи інтересів маніпулюють правилами, щоб реалізувати власні інтереси. Розглядаючи саморегулювання, необхідно

оцінити, чи воно справді служить суспільним інтересам, чи це форма поведінки, спрямованої на отримання ренти, спрямована на користь певної групи.

Теорія суспільного вибору визнає проблеми колективних дій у забезпеченні суспільних благ. Розглядаючи питання саморегулювання, стає критично важливим зрозуміти, як виникають колективні зусилля в галузях чи спільнотах для встановлення та застосування правил, які приносять користь загальному благу.

Також теорія суспільного вибору підкреслює роль конкуренції в стримуванні небажаної поведінки. У контексті саморегулювання страх втратити клієнтів або завдати шкоди своїй репутації може слугувати потужним стимулом для фірм дотримуватись певних стандартів без зовнішнього примусу.

Отже, можна сказати, що теорія громадського вибору забезпечує призму, через яку можна проаналізувати мотивацію, стимули та потенційні підводні каміння, пов'язані із саморегуляцією. У цілому зараз можна говорити про відсутність єдиної теорії регулювання в економіці, що, однак не виключає можливостей аналізу цього феномену. Важливо також зазначити, що в рамках кожної з трьох теорій регулювання ми можемо розглядати саморегулювання як інституційну альтернативу державному регулюванню. Встановлення «правил гри» над ринком самими об'єктами регулювання може мати порівняльні переваги і з погляду реалізації громадського інтересу, і з погляду реалізації приватного інтересу учасників ринку.

Висновки до розділу 1

1. Теорія самоорганізації (синергетика), що вивчає процеси самоорганізації у складних системах, включаючи соціальні та управлінські, пояснює, як системи можуть організовуватися самостійно та утворювати порядок та структуру без зовнішнього управління. У контексті синергетики

саморегулювання може розглядатися як результат взаємодії безлічі елементів у системі, кожен з яких діє відповідно до певних правил або законів. Ці елементи можуть бути пов'язані поміж собою таким чином, що зміни в одному елементі призводять до компенсуючих змін в інших, тим самим зберігаючи загальну стабільність системи.

2. Саморегулювання – це тотожний регулюванню процес, який полягає в здатності системи реагувати на зовнішні впливи через спонтанні процеси всередині системи. З одного боку, саморегулювання є сукупністю впорядкованих відносно один одного в просторі та циклованих у часі процесів стихійної або свідомої локалізації змін соціально-управлінської системи, що відтворюють здатність системи до еволюції у результаті дії зовнішніх та внутрішніх впливів, завдяки чому вона виконує функцію збереження соціально-управлінської системи. З іншого боку, саморегулювання виступає системою, що утворює комплекс, цілісність якого забезпечується сукупністю зв'язків і відношень між групами елементів, об'єднаних розгорнутими в просторі і часі структурами.

3. Теорії публічного управління здійснюють суттєвий вплив на визнання саморегулювання через обґрунтування та пояснення цього суспільного та управлінського явища. Ключовими для розуміння феномену саморегулювання стали: мережевий підхід, що ґрунтується на необхідності розбудови та підтримка довіри в мережі як вирішальний чинник ефективності саморегуляції; доктрина належного врядування, що наголошує на децентралізації та наданні автономії різним суб'єктам врядування, а також на важливості ефективності та оперативності в структурах управління; концепція колаборативного управління, що привертає увагу до ідеї спільної відповідальності серед зацікавлених сторін, наголошує на гнучкі та адаптивні процеси прийняття рішень; модель багаторівневого врядування, яка пропагує «реагуюче регулювання», що передбачає поєднання різних регулятивних підходів, включаючи саморегулювання; принципи нового-публічного менеджменту з їх акцентом на ефективності, ринковій орієнтації та

децентралізації, зрушення в бік більш гнучких регуляторних підходів, самокерування; економічні теорії державного регулювання (теорії суспільного інтересу, теорії приватного інтересу, теорії суспільного вибору), які разом визначають можливості саморегулювання як інституційну альтернативу державному регулюванню.

РОЗДІЛ 2

САМОРЕГУЛІВНІ ОРГАНІЗАЦІЇ У МЕХАНІЗМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Розділ присвячений ролі СРО у механізмі публічного управління. Досліджуються їх функції СРО, зокрема регулятивна, контрольна, дисциплінарна, арбітражна, представницька, інформаційна та майнова. Розкривається значення СРО для розробки стандартів, контролю діяльності членів, забезпечення інформаційної відкритості та вирішення спорів. Описано класифікацію СРО за різними критеріями, зокрема за галузями діяльності, регіональним охопленням, обов'язковістю членства. Визначено особливості взаємодії СРО з державою, бізнесом, споживачами. Дослідженні компаративні та ретроспективні аспекти розвитку СРО.

2.1. Саморегулівні організації в інституційному середовищі публічного управління

У загальному вигляді, різноманітність проблем, що існують в різних сферах професійної та господарської діяльності та неефективність державного регулювання стимулює ідею о саморегулюванні, яка полягає в об'єднанні певних професійних груп та суб'єктів ринку для досягнення певної мети, а також для отримання певних переваг у порівнянні із іншими суб'єктами. Таким чином учасники певного сегменту соціальних відносин, особливо в умовах зростаючої конкуренції, схильні до вироблення правил поведінки, що регламентують діяльність професійних учасників тієї чи іншої сфери. В подібних умовах суттєво зростають можливості іншої, окрім державної, форми інституціоналізації професійних та господарюючих суб'єктів – СРО, які будучи побудованими на корпоративних засадах, визначають можливості вирішення проблем їх учасниками та дозволяють організовувати відносини у професійній та підприємницькій діяльності в цілому або їх частин.

Цілями діяльності СРО є не лише розробка і встановлення правил провадження певної діяльності і контролю над дотриманням вимог цих правил, а й:

оптимізація регулюючого впливу у певному секторі з боку суб'єктів державного управління та/або місцевого самоврядування;

визначення умов здійснення саморегулітивного виду діяльності;

створення найпривабливіших правил поведінки з допомогою залучення до розробки самих професійних учасників;

вирішення конфліктів правовими засобами без залучення державних структур із можливістю усунення з ринку несумлінних членів СРО;

підвищення гарантій для споживачів вироблених у секторі товарів (робіт, послуг) за рахунок надання членства сумлінним суб'єктам з покладанням на останніх додаткової відповідальності.

Отже створення СРО визначається певними інтересами, задоволення яких буде більш ефективним через спільну регулюючу діяльність.

Як відомо, в основі будь-якого інтересу лежать потреби, що формують його структуру і спонукають особистість, групу осіб, суспільство і, нарешті, державу вчиняти певні дії або утримуватись від них. Однак в результаті спільної діяльності приватних суб'єктів відбувається перетворення приватних інтересів в інтереси публічні. Публічні інтереси – це інтереси, які властиві більшості, спрямовані на досягнення цілей, що відповідають загальним уявленням про мораль та справедливість. Тим самим публічні інтереси не завжди ототожнюються з державними інтересами, хоча в ідеалі держава, звичайно, має забезпечити ефективну охорону публічних інтересів [120]. Публічні інтереси, що припускають найбільш повне задоволення суспільних потреб та забезпечення всебічного розвитку всіх членів суспільства, є спонукальною причиною встановлення певних регулюючих норм, спрямованих на забезпечення благополуччя, стабільності, безпеки та сталого розвитку суспільства і які надають можливість отримання суспільством бажаного результату (матеріального чи нематеріального).

Виходячи із зазначеного СРО є засобом організації та забезпечення, насамперед, публічних інтересів, здатних до сегментації за сферами суспільних відносин та видів діяльності, чим зумовлюється можливість відокремлення інтересів, які властиві не всьому суспільству в цілому, а окремим групам суб'єктів суспільних відносин. Через це СРО є складовою частиною системи публічного управління.

Тим не менш, визнання в якості мети діяльності СРО забезпечення публічних інтересів не виключає ані наявності приватних інтересів у членів СРО, ані публічних інтересів держави, яка зацікавлена в організації саморегулювання і належному функціонуванню того сектору економіки, де діє СРО. Від так СРО можуть вважатися організованими представниками інтересів підприємницьких та професійних спільнот, внаслідок чого держава має право передати їм свої функції захисту публічного інтересу встановлюючи необхідні додаткові вимоги до них. СРО є носіями публічного інтересу, властивого більшості суб'єктів-учасників професійних відносин, організаційно опосередкованих саморегулюванням з метою забезпечення правопорядку в певній сфері, що дозволяє найбільшою мірою задовольнити публічні потреби та забезпечити суспільний розвиток.

Любов Паренте, тим не менш, зазначає, що «не можна погодитися і з тим, що публічний інтерес як мета утворення має місце тільки щодо СРО з делегованими публічно-владними повноваженнями. Адже СРО, що створюються на добровільній основі та не мають такі повноваження, завжди окрім приватного інтересу захищають і публічні інтереси щодо захисту прав споживачів, забезпечення належної якості робіт, товарів послуг у сфері певної професійної діяльності» [151, с. 21].

Як зазначалося у першому розділі, здійснення СРО регулятивних, контрольних, дисциплінарних, забезпечувальних та інших функцій пов'язане зі зміною парадигми, що визначає роль держави в галузі контролю над відносинами, в яких присутні публічний та приватний інтерес. Передбачається, що саме професійне співтовариство, ефективно регулюючи

відповідні відносини, зобов'язане як створити систему контролю, так й нести відповідальність за прийнятих у свої лави членів та виключення недобросовісних осіб. У таких умовах кожен член СРО зацікавлений в тому, щоб інші її члени діяли з належним рівнем сумлінності та відповідальності. Завданням держави є нормативно-правове закріплення зазначеної парадигми з урахуванням оцінки потреби тієї чи іншої сфери у регулюванні, аналізі можливих наслідків реалізації такого заходу, готовності підприємницької чи професійної спільноти до саморегулювання. СРО будучи наділеними правом провадження певних видів діяльності (у т.ч. з ліцензування, акредитації, контролю) не реалізують державно-владних повноважень, але здійснюють публічні функції, оскільки в основу їх діяльності покладений не приватний, а публічний інтерес.

Як влучно зазначає *Наталія Білоус* «факт здійснення такими організаціями публічних повноважень не є підставою для того, щоб віднести їх як таких до юридичних осіб публічного права або прирівняти їх за правовим статусом до органів державної влади. ... Якщо СРО виконує публічно-владні повноваження, то до здійснення нею цих повноважень та до наслідків такого здійснення повинні застосовуватися положення, які застосовуються до діяльності органів державної влади. Якщо ж СРО виконує певні функції, які не виходять за межі звичайної діяльності будь-яких непідприємницьких товариств, то підстав для застосування тих положень, що стосуються органів державної влади, немає [288, с. 76].

Існуючи схеми саморегулювання у системі врядування є досить різноманітними. У загальному вигляді їх можна розділити на схеми саморегулювання а) по відношенню до держави, б) за ступенем охоплення професійної сфери чи підприємництва, в) за тим, що становить спільний інтересів учасників саморегулювання тощо.

За рівнем автономності від держави спектр саморегулювання варіюється від систем повністю приватних (правила виробляються виключно учасниками системи) до систем, що передбачають схвалення в тій чи іншій формі з боку

державних органів. Однак навіть у цьому випадку саморегулювання здійснюється у межах формальних правил, встановлених державою. Проте це можуть бути або загальні правила, що регулюють галузь чи сферу й які конкретизуються правилами саморегулювання, або спеціальні правила, що стосуються саме інституту саморегулювання (законодавчо визначені права та обов'язки СРО та їх членів). Відповідно правила саморегулювання можуть доповнювати, розширювати чи посилювати правила державного регулювання.

На рис. 2.1. наведено спектр діючих схем саморегулювання, що відрізняються за різними параметрами. Загалом, ми можемо говорити про делеговане чи добровільне саморегулювання.

Добровільне саморегулювання передбачає встановлення та підтримання правил учасниками системи без будь-якого схвалення або спеціального захисту з боку держави (за винятком загальних норм права). Делеговане саморегулювання передбачає, що держава усвідомлено передає певні функції регулювання ринку СРО (наприклад, ліцензування учасників ринку), встановлює загальні обмеження та права діяльності подібних організацій, ідентифікує ту чи іншу організацію як організацію саморегулювання тощо [104]. У найбільш жорсткій формі держава може встановлювати, що для здійснення професійної діяльності фізична чи юридична особа має бути членом СРО та дотримуватись правил цієї організації. У разі недотримання правил санкції до порушника можуть застосовуватися як СРО, так і державою. Можливі і м'які форми делегування повноважень, які не передбачають обов'язковості членства учасників ринку в СРО, але надає подібним організаціям та його членам переваги проти інших учасників ринку.

Говорячи про саморегулювання, необхідно відокремити це поняття від співрегулювання, тобто спільної участі в регулюванні держави та різних учасників, наприклад виробників, споживачів, інфраструктурних організацій тощо, або так званих stakeholders). Якщо саморегулювання – це регулювання певної сфери виключно об'єктами регулювання, то співрегулювання – це регулювання певної сфери спільно представниками бізнесу, держави та

іншими зацікавленими організаціями (споживчими організаціями, профспілками тощо). Між «чистим» саморегулюванням і співрегулюванням, що передбачає паритетне врахування інтересів різних груп, існує низка перехідних станів, які передбачають: узгодження правил саморегулювання з аутсайдерами (під аутсайдерами розуміється структури, що не входять до складу СРО); участь аутсайдерів в окремих структурах СРО (наприклад, у системах моніторингу чи позасудового вирішення спорів); участь аутсайдерів у керуючих органах СРО.

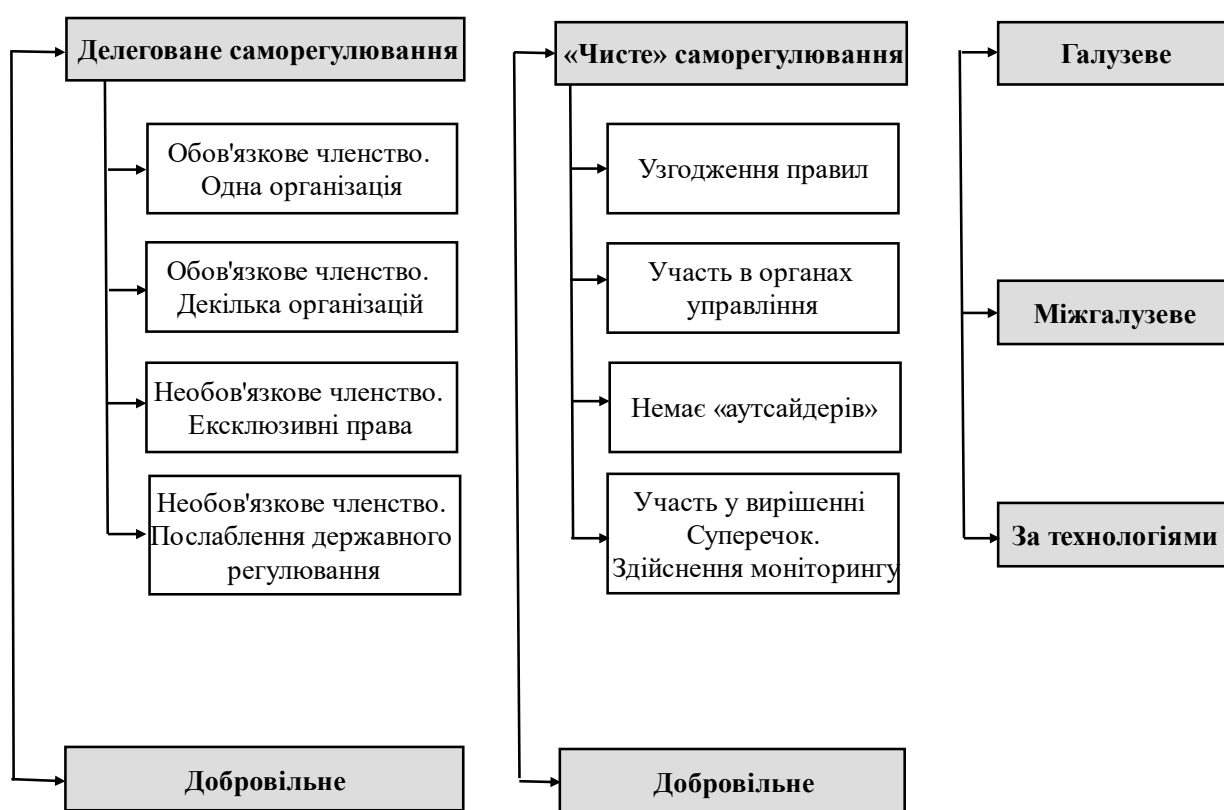

Рисунок 2.1. Схеми саморегулювання системі врядування

Співвідношення механізмів державного регулювання, співрегулювання та саморегулювання *Олена Гончаренко* визначає у наступний спосіб: (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1.

Співвідношення механізмів державного регулювання, співрегулювання та саморегулювання (Джерело [55])

<i>Державне регулювання господарської діяльності</i>	<i>Співрегулювання господарської діяльності</i>	<i>Саморегулювання господарської діяльності</i>
Правила поведінки визначаються державою, контроль за їх виконанням здійснюються державними органами. Державою визначаються принципи, стандарти, діяльності в окремих сферах господарської діяльності. Визначаються сфери та галузі, де неможливе здійснення співрегулювання та саморегулювання господарської діяльності	Правила поведінки визначаються за участю як держави, споживачів відповідних товарів та послуг, так і суб'єктів господарювання. Поєднання державного регулювання та саморегулювання відповідної галузі. Спільно визначається порядок контролю галузі, відповідні кодекси (стандарти) поведінки. У разі неефективності співрегулювання може бути замінено на державне регулювання.	Правила поведінки (стандарти) створюються самими представниками відповідного виду економічної діяльності, застосовуються, захищаються та ними ж контролюються. У межах визначених законодавством представниками відповідної галузі господарської діяльності можуть бути створені більш обтяжливі умови та вимоги для діяльності у цій галузі, ніж це передбачено законодавством, однак визначення таких обмежень не повинно виходити за межі наданих їм повноважень відповідно до закону

Важливим питанням є принцип об'єднання в рамках систем саморегулювання. У значному числі випадків саморегулювання сприймається як різновид галузевого регулювання. Погоджуючись з тим, що саморегулювання у багатьох випадках носить галузевий характер, тобто об'єднує суб'єктів, які задіяні в одній професійній сфері або ж виробляють схожі товари, тим не менш сама природа саморегулювання не передбачає виключно галузевий характер цього явища. Безумовно, для того, щоб група суб'єктів спільно розробляла правила та підтримувала механізми контролю за їх дотриманням, потрібна певна спільність діяльності, яку ці правила регулюють. Крім того, необхідний певний ступінь однорідності інтересів суб'єктів, які виступають як об'єкт контролю. За високого ступеня гетерогенності інтересів знижуються стимули як до встановлення єдиних

правил, так і стимули щодо контролю за дотриманням цих правил, посилюється проблема «безбілетника» (суб'єкти, що користуються перевагами СРО не будучи її членами). Однак однорідність інтересів і спільність параметрів діяльності не означають, що об'єднуючим елементом має бути схожість професійної або підприємницької діяльності. Теоретично це можуть бути абсолютно будь-які параметри спільної діяльності. Так, об'єднуючим елементом може бути використання подібних ресурсів та/або технологій, чи його елементів.

Для дослідження саморегулювання важливим питанням є інструментарій саморегулювання, тобто які саме параметри діяльності регулюються правилами саморегулювання та які можливі санкції за порушення правил. Загалом, в рамках інституту саморегулювання правила визначають:

- вимоги, яким повинен відповідати претендент на вступ до СРО (вимоги до освіти, кваліфікації, досвіду роботи претендента або його співробітників, якщо претендентом є юридична особа, наявність певного обладнання, технологій тощо);

- загальні технічні вимоги до ведення діяльності в будь-якій сфері (параметри якості товарів чи послуг, вимоги до методів, форм та обсягів подання інформації про товари чи послуги, вимоги до взаємовідносин з контрагентами та конкурентами, вимоги до технології тощо);

- вимоги до юридичної сторони діяльності учасника системи (типові форми контрактів, обов'язкові умови, які повинні включатися до договорів з контрагентами або навпаки, які не можуть бути включені; вимоги до організаційно-правової форми ведення діяльності, вимога наявності третейського застереження в договорах тощо);

- фінансові умови ведення діяльності та взаємовідносин з СРО (вимоги та/або обмеження на умови оплати товарів чи послуг, вимога страхування професійної відповідальності, розміри та порядок сплати членських внесків, інших платежів СРО, виплат компенсації третім особам тощо);

- умови та порядок вирішення спорів між СРО та її членами тощо.

Звісно, набір інструментів, що використовуються СРО залежить від характеру діяльності та правил конкретної СРО. Проте вибір інструментів визначається не лише доцільністю (бажанням учасників), а й зовнішніми обмеженнями, передусім законодавчими. Законодавчі обмеження регулювання видів діяльності в межах саморегулювання висуває, передусім, конкурентне законодавство. Загалом кажучи, саморегулювання, як і регулювання завжди передбачає встановлення певних горизонтальних обмежень, і цим підвищує рівень координації діяльності суб'єктів взаємодії. Вплив саморегулювання на рівень конкуренції може бути як позитивним, так і негативним. Безумовно, до рішень бізнес-асоціацій, що обмежують конкуренцію і є забороненими, належать всі рішення та угоди, навіть рекомендаційного характеру щодо узгодженої цінової політики. Це стосується не лише власне фіксування цін, а й, наприклад, політики знижок, бонусів тощо. У ряді випадків незаконним визнається обмін інформацією про ціну між виробниками та продавцями, що здійснюється як у межах асоціацій, так і поза ними. Це стосується насамперед регулярного обміну детальною ціновою інформацією між конкурентами. Однак дозволяється обмін інформацією про загальні цінові тенденції та історичну інформацію.

Як можна побачити, інструментарій добровільного саморегулювання є більш обмежений формальними нормами, ніж інструментарій делегованого. З іншого боку, делеговане саморегулювання може передбачати обмеження свободи СРО у прийнятті норм та правил. Більш того, делеговане саморегулювання може припускати більш міцне переплетення створених державою норм і норм, створених у рамках саморегулювання.

Але головне обмеження саморегулювання порівняно з державним регулюванням полягає у наборі санкцій, які можуть бути застосовані до порушників встановлених правил. У разі «чистого» саморегулювання, тобто відсутності прямої законодавчої вимоги дотримуватись правил саморегулювання, в рамках цього інституту залишаються лише ті важелі, які

не є виключною прерогативою держави. Тобто механізми адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення правил у рамках СРО не діють. За таких умов фактично, різноманіття санкцій може бути зведено до таких:

- різні форми засудження з боку спільноти (учасників системи саморегулювання), які, у разі їх ефективності, можуть негативно впливати на репутацію суб'єктів;
- фінансові форми покарання порушників (системи штрафів, неповернення застав тощо), якщо такі форми не суперечать законодавству;
- виключення з числа членів СРО як основна санкція. Значення цієї санкції залежить від додаткових умов: значущості членства в СРО, наявності в рамках СРО додаткових, т.зв. «клубних благ», доступ до яких припиняється разом із членством, можливістю займатися професійною діяльністю, не будучи членом відповідної СРО;
- іноді можлива цивільно-правова відповідальність за недотримання кодексу саморегулювання, якщо такий кодекс був підписаний при вступі до СРО.

Таким чином, набір санкцій у рамках інституту саморегулювання є досить обмеженим. Подібна обмеженість, безумовно, впливає на умови виникнення та стійкості цього інституту і більшою мірою, ніж зміст правил, відрізняє його від державного регулювання, що істотно позначається на перевагах та недоліках саморегулювання в порівнянні з іншими дискретними інституційними альтернативами регулювання.

Саморегулювання у системі публічного управління може виникати у різний спосіб. Формування інститутів може відбуватися природньо або санкціоновано. Під спонтанним виникненням ми розуміємо ситуацію, коли появі деякого феномена не передувала у часі законодавча норма. Санкціонованими ми вважаємо явища, які були сформовані після закріплення відповідних відносин на рівні законодавства. Звичайно, цей поділ є досить умовним і багато в чому залежить від обраної точки відліку. Розглянемо більш детально способи виникнення інституту саморегулювання.

Перший виникає з систем приватного порядку (private order), тобто без будь-якого державного втручання. СРО виникають за таких умов у разі, якщо суб'єктам професійної діяльності або господарювання треба вирішити проблему координації між собою і при цьому витрати запровадження та підтримання загальних стандартів поведінки є меншими, аніж укладання індивідуальних договорів поміж собою. Основними санкціями за недотримання правил є засудження чи виключення з СРО.

Більшість феноменів виникнення самоорганізації із приватного порядку відбувалося або у ситуації слабкості держави або у межах відносно невеликих і однорідних професійних чи господарюючих груп. У розвиненій системі врядування у разі необхідності координації можна скористатися через вже існуючі державні інститути використовуючи законодавство і судову систему. Однак навіть у ситуаціях наявності відпрацьованих механізмів державного регулювання можливе виникнення самоорганізації із приватного порядку. На наш погляд, це можливо у двох випадках.

По-перше, приватний порядок можливий у малих і однорідних групах, у яких проблема невключеного в СРО того чи іншого суб'єкта (т.зв. «безбілетника») гостро не стоїть. По-друге, приватний порядок може виникати при наявності загрози державного втручання, якщо професійні чи господарюючі суб'єкти вважають для себе більш вигідним створити систему власних правил та їх підтримки. При цьому мають бути надані обіцянки державного невтручання у разі, якщо проблеми будуть ефективно вирішені приватним порядком. Виходячи з цих двох умов визначаються і умови стійкості саморегулювання як приватного порядку: необхідне вирішення проблеми «безбілетника» (яка у відносно великих групах може бути вирішена шляхом створення виборчих стимулів) та достовірність загрози державного втручання у разі розмивання приватного порядку. На наш погляд, у сучасній практиці врядування такі умови складаються досить не часто.

Необхідно зазначити, що приватний порядок передбачає поширення правил на усіх представників професії або галузі незалежно від формального

членства у СРО, яка здійснює контроль над дотриманням правил. Несхвалення з боку СРО (учасників системи саморегулювання) діяльності будь-якого суб'єкту, що підпадає під її регулювання є сигналом для тих, хто з ними взаємодіє.

Другий спосіб виникнення СРО – створення колективного бренду. Ця схема виглядає наступним чином. Економічні та професійні агенти хочуть отримати додаткові переваги у конкуренції з іншими агентами. Для отримання таких переваг використовується колективний бренд, умовою ефективної підтримки та просування якого є створення та підтримання певних стандартів якості та процедур. В результаті створюється об'єднання бізнесу, що користується загальним товарним знаком та має всі ознаки саморегулювання.

Будь-який бренд або товарний знак виступає як сигнал якості, що передається від споживача до продавця [67]. Продавець, який надає якісний товар чи послугу, зацікавлений у тому, щоб споживач знав, що товар чи послуга є якісними. Однак надавати споживачеві технічні дані, що свідчать про якість товару або послуги є безглуздим – нефахівець їх не зрозуміє. Тому продавцю необхідно подати якийсь додатковий сигнал, зрозумілий споживачеві, що свідчить про якість товару або про те, що інформації, яку продавець повідомляє про себе, можна довіряти. Саме цю функцію і виконує як індивідуальний, так й колективний бренд. Для ефективного виконання сигнальної функції критичними є дві обставини: по-перше, відповідна інформація про бренд має набути щирого розголосу, а, по-друге, бренд повинен реально впливати на переваги споживачів.

Крім того, бренд можна розглядати і як контракт, який певним чином пов'язує продавця і покупця [148]. Як контракт бренд обумовлює певні зобов'язання: продавець гарантує певний рівень якості свого товару та супутніх послуг, а покупець бере на себе зобов'язання щодо розумного застосування товару. Невиконання контрактних зобов'язань призводить не просто до розриву контракту, а й до поступового «зносу бренду» – втрати товарним знаком своїх споживчих властивостей, зниження його

привабливості як ринкового сигналу для споживачів. Знецінення бренду може відбуватися й під впливом появи на ринку більш привабливих за своїми ціновими або якісними характеристиками товарів, внаслідок незаконного використання даного бренду і появи контрафактної продукції нижчої якості тощо [143].

Всі ці чинники призводять до того, що від власника бренду потрібні певні, часто дуже значні, витрати на підтримку репутації товарного знаку та довіри до нього з боку споживача, а також на захист від несанкціонованого використання. Колективні товарні знаки (знаки, право па використання яких мають кілька незалежних юридичних осіб) на відміну від індивідуальних, з одного боку, забезпечують економію на масштабах для індивідуального суб'єкту, а з іншого, можуть розглядатися як принципово інший вид ринкових сигналів і контрактних зобов'язань по відношенню до споживача. СРО, безумовно, є єдиними носіями колективних товарних знаків. Взагалі, до колективних товарних знаків належать і франчайзингові схеми, коли власником бренду є окрема фірма, яка передає право на його використання іншим фірмам на певних умовах та т.зв. «сертифікаційні знаки», право на використання яких надає державний орган, та ряд інших схем.

Якщо говорити про колективні бренди СРО, то особливість такого знаку як ринкового сигналу полягає в тому, що споживачеві гарантується певний стандарт обслуговування та механізм вирішення конфліктів, причому ці гарантії забезпечуються не самим суб'єктом надання товару чи послуг, а третьою стороною. Саме наявність підвищеного стандарту взаємодії з контрагентами та заходів щодо підтримки цього стандарту й забезпечує вплив бренду СРО на ринкові переваги споживачів.

Реалізація цього сценарію можливе за дотримання низки умов. По-перше, просування колективного бренду буде ефективним у тих галузях і за тих умов, за яких у принципі є вигідною індивідуалізація продукції та просування власної торгової марки. По-друге, має бути вигідною підтримка саме колективного бренду поряд із індивідуальним. Входження компанії в

СРО зовсім не означає, що ця компанія відмовляється від підтримки власного бренду. По-третє, способом підтримки бренду має бути встановлення правил ведення діяльності та контроль за їх дотриманням, а не просто масована кампанія з просування бренду за рахунок економії на масштабі.

Таким чином, при виникненні інституту саморегулювання як колективного бренду можливе як свідоме конструювання інституту саморегулювання, так і відносно спонтанний процес, при якому організація, що створена для підтримки колективного товарного знаку, набуває рис СРО поступово, в процесі вирішення більш вузького завдання просування цього бренду.

Як юридичний феномен саморегулювання часто розглядається як свідомо передача державних повноважень щодо створення формальних правил та контролю за їх виконанням приватній організації, члени якої є об'єктами контролю. Таким чином делегування є третім механізмом створення СРО.

Аргументація доцільності такого делегування може базуватися на тому, що у разі, якщо ухвалено рішення про регулювання тієї чи іншої сфери (при цьому неважливо чому приймається таке рішення), постає питання вибору конкретної форми регулювання. Вибір форми визначається, зокрема, витратами на отримання інформації для прийняття рішень щодо створення та адаптації правил, витратами на моніторинг дотримання правил та їх захисту. Законодавець може вирішити, що ці витрати мінімізуватимуться у разі передачі відповідних функцій СРО [31].

Подібна схема виникнення саморегулювання є найпоширенішою та найбільш дослідженою. Підкреслимо, однак, що не завжди системи саморегулювання «делегованого» типу з'являються зазначеним вище шляхом. Цілком можлива ситуація, коли система саморегулювання з усіма властивими їй атрибутами виникла іншим шляхом (як приватний порядок чи колективний товарний знак). Держава ж або передає подібній організації деякі додаткові повноваження, або закріплює де-юре практику, що існує де-факто, або

підтримує шляхом формального делегування повноважень систему приватного порядку, яка почала розвиватися через деякі причини. Аналогічно держава може стимулювати розвиток не лише «делегованого» саморегулювання у прямому значенні цього слова, а й саморегулювання добровільного.

Ще одним способом виникнення інституту саморегулювання є свідома діяльність відмінних від держави агентів та потенційних учасників СРО. У цьому випадку ми маємо справу з інституційним проєктуванням. Прикладом інституційного проєктування саморегулювання є ініціювання створення СРО у країні СРО інших країн. Учасниками подібних штучно створених організацій спочатку є суб'єкти, які є членами подібних організацій в інших країнах. Найчастіше подібні організації не мають ані чіткої програми дій, ані розуміння своєї ролі та функцій, особливо якщо їх створення доручено займатися персоналу не знайомому з практикою саморегулювання в інших країнах. Пропоновані правила часто не адаптовані до культурних та економічних умов відповідної країни. Звичайно, у багатьох випадках національні організації саморегулювання не прагнуть приєднуватися до подібних схем.

СРО можуть виникати і під впливом «третьох сил» (не держави й не бізнесу). «Третя сила», наприклад, організація споживачів, створює детальну модель організації, що включає характер діяльності, механізми фінансування, статутні документи тощо. Ініціатор створення СРО розпочинає переговори з компаніями, різними шляхами намагаючись переконати їх у необхідності та вигідності для бізнесу подібного об'єднання. У результаті створюється організація, подальший успіх якої залежить від багатьох факторів. Надалі СРО може або йти у «вільне плавання», або підтримуватися експертно й інформаційно.

Вже з вищевикладеного стає зрозумілим функції СРО. У загальному вигляді вони можуть бути зведені до наступного:

А) Регулятивна:

- 1) розробка та затвердження стандартів й правил здійснення саморегульованого виду діяльності, правил ділової та професійної етики;
- 2) розробка та встановлення умов членства суб'єктів підприємницької чи професійної діяльності в СРО.

Регулятивна функція виявляється, насамперед, у розробці та затвердженні стандартів та правил здійснення саморегульованого виду діяльності, що визначає зміст саморегулювання як спеціального виду діяльності та зумовлює необхідність її здійснення, а наявність стандартів та правил підприємницької чи професійної діяльності виступає обов'язковою умовою набуття некомерційною організацією статусу СРО. Держава, наділяючи СРО правом здійснювати локальне регулювання певного типу суспільних відносин у рамках встановленої свободи поведінки, зобов'язує їх до цього регулювання загалом, без уточнення його змісту, без вторгнення до свободи здійснення правил регулювання в рамках дозволеного. За великим рахунком, держава має виявляти безпосередній інтерес до змісту локальних правових актів СРО лише в тому випадку, якщо цими актами обмежені права суб'єктів, що гарантовані законом.

У результаті локальне регулювання відрізняється великою своєрідністю порівняно з централізованим регулюванням: маючи підзаконний і похідний характер, воно конкретизує нормативні акти, що приймаються уповноваженими на це публічними органами, отримуючи в силу цього характер нормативного регулювання, що випереджає існуюче та оперативно задовольняючи потребу в нормуванні; спрямовано на впорядкування нерегульованих державою відносин, що є специфічними як для конкретної СРО, так і галузі загалом [50]. Локальні норми, встановлюючи загальнообов'язкові правила поведінки, повинні не дублювати законодавство, а доповнювати його, заповнювати існуючі прогалини і в цій якості їх слід розглядати як підзаконні правила поведінки, що виникли у процесі діяльності самих учасників системи саморегулювання, що набувають характеру недержавних індивідуальних регуляторів.

Не менш важливим проявом регулятивної функції є розробка та встановлення умов членства суб'єктів підприємницької чи професійної діяльності в СРО, які можуть здійснюватися в ініціативному порядку або закріплюватися у спеціальних галузевих законах стосовно тих СРО, членство в яких є обов'язковим. Приблизними умовами членства можуть бути:

- здатність до здійснення підприємницької чи професійної діяльності певного виду;
- система критеріїв, що підтверджують наявність знань, умінь та навичок, потрібних для здійснення саморегульованого виду діяльності;
- наявність персоналу, який володіє необхідними знаннями, навичками та вміннями;
- участь у системі забезпечення майнової відповідальності своїх членів при здійсненні саморегульованого виду діяльності;
- відсутність заходів відповідальності, що ганьблять ділову репутацію (відсутність покарання у вигляді дискваліфікації за скоєння адміністративного правопорушення або у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю за скоєння злочину; відсутність незнятої чи непогашеної судимості за злочини у сфері економіки, а також за злочини середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі злочини);
- відсутність факту виключення з членів іншої СРО у зв'язку з порушенням законодавства про саморегулювання та актів локального правового регулювання, не усуненими у встановлений СРО термін або таким, що має непереборний характер [51].

Б) Контрольна:

3) здійснення аналізу діяльності своїх членів на підставі інформації, що подається ними до СРО у формі звітів у порядку, встановленому статутом СРО або іншим документом, затвердженими рішенням загальних зборів членів СРО;

4) здійснення контролю за підприємницькою або професійною діяльністю своїх членів у частині дотримання ними вимог нормативно-

правових актів України, стандартів та правил СРО, правил ділової та професійної етики, умов членства в СРО.

Контрольна функція тягне за собою встановлення групи прав та обов'язків: обов'язок членів СРО надавати інформацію про свою діяльність; право СРО витребувати зазначену інформацію та обов'язок СРО щодо її охорони; обов'язок СРО щодо проведення перевірок діяльності своїх членів та право останніх на захист своїх інтересів.

Зазначена функція реалізується шляхом проведення контрольних заходів, як організаційної форми здійснення контрольної діяльності, за допомогою якої забезпечується реалізація завдань, функцій і повноважень СРО.

СРО зобов'язані організувати здійснення контрольної функції шляхом проведення попередніх контрольних заходів, поточних та наступних. Попередні контрольні заходи пов'язані з перевіркою суб'єкта, який виявив бажання вступити до СРО, встановленим вимогам до членства, невідповідність яким є підставою для відмови у прийомі до членів СРО. Поточний контроль здійснюється постійно шляхом аналізу діяльності членів СРО на підставі інформації, що подається ними в СРО. Подальший контроль організується у вигляді проведення планових і позапланових перевірок. Здійснення контрольної функції потребує розкриття результатів здійснення контрольних заходів (розміщення на сайті СРО матеріалів перевірки, в рамках можливості поширення відомостей, що допускається законодавством), забезпечення усунення об'єктом контролю виявлених порушень, моніторинг дій об'єкта перевірки щодо усунення порушень. Через це виявляються публічні засади діяльності СРО, які виступають не стільки «клубами за інтересами», як суб'єктами, що реалізують завдання регулювання відносин у певній господарській сфері, здійснення якої без певної субординації неможливе.

Але контрольна функція у сфері саморегулювання не повинна замикатися виключно на членах СРО, оскільки важливою для самої системи

саморегулювання в галузі є оцінка діяльності як членів, так і самих СРО. В останньому випадку предметом контрольних заходів є: стан регульованої діяльності; організація та ресурсне забезпечення діяльності; робота органів СРО у зазначеній сфері. У ході оцінки діяльності СРО визначаються: наявність затверджених стандартів та правил організації та здійснення контрольних заходів СРО, їх повнота та відповідність цілям здійснення контрольної функції; відповідність діяльності СРО щодо реалізації контрольних заходів затвердженим правилам її організації та проведення; забезпеченість системи контролю СРО кваліфікованими кадрами та фінансовими ресурсами; стан діяльності контрольних та інших органів СРО та її ефективність [52].

В) Дисциплінарна:

5) застосування стосовно своїх членів заходів дисциплінарного впливу, передбачених законами та внутрішніми документами СРО.

Дисциплінарна функція, як і контрольна, реалізується у вигляді спеціалізованого органу, який створюється у СРО і виявляється у застосуванні щодо своїх членів заходів дисциплінарного впливу, передбачених законами і внутрішніми документами СРО. При цьому професійну відповідальність у саморегулюванні слід розглядати як відповідальність осіб, які здійснюють підприємницьку чи професійну види діяльності за порушення законодавства про саморегулювання, стандартів та правил здійснення саморегульованого виду діяльності, правил ділової та професійної етики, державних стандартів, умов членства суб'єктів підприємницької чи професійної діяльності у СРО [152].

Дисциплінарний орган покликаний визначити передбачений внутрішніми документами СРО характер дисциплінарного впливу до члена СРО, який порушив вимоги стандартів та правил підприємницької чи професійної діяльності, що виявляється контролюючим органом. І хоча дисциплінарний орган не є судом, заходи спрямовані на відновлення і захист порушених прав, свобод і законних інтересів, захист інтересів, що охороняються законом, повинні лягти в основу дисциплінарного

провадження. У такому контексті дисциплінарний орган набуває рис квазісудового органу, що структурно створюється в СРО, але діє незалежно від неї в рамках системи саморегулювання та застосовує заходи дисциплінарного впливу у спеціально встановленому внутрішніми документами СРО порядку.

Г) Арбітражна:

б) утворення третейських судів для вирішення спорів, що виникають між членами СРО, а також між ними та споживачами вироблених членами СРО товарів (робіт, послуг), іншими особами;

7) розгляд скарг на дії членів СРО та справ про порушення її членами вимог стандартів та правил СРО, умов членства у СРО.

Арбітражна функція в рамках саморегулювання може бути реалізована за двома структурно відокремлюваними напрямками: а) вирішення спорів, що виникають між членами СРО, а також між ними та споживачами вироблених членами СРО товарів (робіт, послуг), іншими особами, третейськими судами, створеними при СРО; б) розглядом скарг на дії СРО та справ про порушення її членами вимог стандартів та правил СРО, умов членства у СРО [46].

Д) Представницька:

8) представлення інтересів членів СРО у відносинах з органами публічної влади, а також з міжнародними професійними і підприємницькими організаціями.

Представницька функція означає наявність у СРО права представлення інтересів членів СРО у відносинах з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, і навіть з міжнародними професійними і підприємницькими організаціями. СРО мають можливість відстоювати свою думку у взаєминах з органами влади, вносити пропозиції щодо прийняття законів, брати участь в обговоренні проєктів нормативно-правових актів, здійснювати лобіювання. Тому слід визнавати за СРО право лобіювати інтереси своїх членів та галузі загалом, порядок та методи якого закріплений законодавством про лобіювання [208].

Як відомо лобістська діяльність є діяльність громадян, а також їх об'єднань щодо встановлення контактів з посадовими особами та депутатами органів представницької влади з метою надання впливу від імені та в інтересах конкретних клієнтів на розробку, прийняття та здійснення зазначеними органами законодавчих актів, політичних рішень, підзаконних нормативних актів, адміністративних рішень тощо. Лобіювання як політико-управлінське явище є процесом дії зацікавлених осіб з подолання законодавчих, адміністративних, правозастосовних бар'єрів чи суспільного інтересу з того чи іншого питання з метою реалізації своїх власних інтересів або інтересів третіх осіб за допомогою впливу на органи державної влади, органи місцевого самоврядування, посадових осіб під час вирішення цього питання [276].

Е) Інформаційна:

9) ведення реєстру членів СРО відповідно до встановлених вимог;

10) організація інформаційного та методичного забезпечення своїх членів, професійного навчання, атестації працівників членів СРО або сертифікації вироблених членами СРО товарів (робіт, послуг);

11) забезпечення інформаційної відкритості діяльності своїх членів, публікація інформації про цю діяльність у порядку, встановленому законом та внутрішніми документами СРО.

СРО, об'єднуючи у своїх лавах осіб, які відповідають встановленим вимогам, повинні надавати можливість отримання вичерпної інформації про них для того, щоб споживач міг зробити усвідомлений та кваліфікований вибір. Найбільш важливими є відомості про відповідність члена СРО умовам членства, результати проведених перевірок та факти застосування до нього дисциплінарних та інших стягнень, а також забезпечення його майнової відповідальності перед споживачами вироблених ним товарів (робіт, послуг) та іншими особами.

У зв'язку з цим, СРО в обов'язковому порядку повинні вести реєстр членів СРО, що є інформаційним ресурсом, який містить систематизовану інформацію про членів СРО, а також відомості про осіб, які припинили

членство в СРО із зазначенням дати та підстав настання цієї події. Зазначена інформація повинна розкриватися на офіційному сайті СРО і містити всі відомості, що підлягають включенню до реєстру за винятком тих відомостей, доступ до яких обмежений законодавчо.

Із зазначеною функцією корелює функція забезпечення СРО інформаційної відкритості діяльності своїх членів, публікація інформації про цю діяльність у порядку, встановленому законом та внутрішніми документами СРО.

Функція інформаційного забезпечення полягає не лише у веденні реєстрів, а й з метою підвищення якості здійснюваних членами СРО підприємницької або професійної видів діяльності: а) інформаційному та методичному забезпеченні своїх членів; б) професійному навчанні, атестації працівників членів СРО або сертифікації вироблених членами СРО товарів (робіт, послуг).

Ж) Майнова:

12) розробка та затвердження додаткових вимог до порядку забезпечення майнової відповідальності своїх членів при здійсненні саморегульованого виду діяльності, встановлення розміру членських внесків та порядку їх внесення.

У контексті аналізу функції, що здійснюються СРО також можна ставити питання про здійснення ними функції з допуску на ринок суб'єктів, які здійснюють підприємницьку або професійну діяльність.

У зв'язку із численністю СРО важливим є питання їх типології. В літературі представлено достатньо багато типологій СРО. Зокрема *Олена Гончаренко* класифікує СРО за функціональною спрямованістю, за порядком створення, за видом економічної діяльності, для регулювання якої вони створюються, за взаємодією у межах організації, за видами контрольних функцій [49, с. 71]. Прагнучи бачити позитивну перспективу становлення та розвитку СРО в Україні у майбутньому, у своїй монографії вона пропонує підходи до класифікації та відповідно до них такі види:

1) залежно від визнання статусу СРО органом державної влади: організації, які визнаються саморегульованими в силу прямої вказівки закону (офіційні); організації, які не визначені законом як саморегульовані; самоврядні організації з особливим статусом (торгово-промислові палати; фондові та товарні біржі);

2) за сферою, видом, галуззю господарської діяльності (найбільш диференційована класифікація, щодо якої важко встановити вичерпний перелік з огляду на постійні видозміни та інновації у господарській діяльності). Наприклад, СРО у будівельній, архітектурній, фармацевтичній, видобувній, газової галузях, легкій та важкій промисловості та інші. Перспективний напрям: СРО на ринку криптовалюти;

3) за наділеними державою повноваженнями: СРО з делегованими повноваженнями та без них (можуть бути певні модифікації залежно від обсягу наділення державою публічними повноваженнями СРО);

4) за регіональним охопленням СРО можуть бути: міжнародні універсальні (глобальні), міжнародні регіональні (європейські, африканські), національні, регіональні, обласні, місцеві;

5) за обов'язковістю членства: з обов'язковим членством та добровільним;

6) за функціональною спрямованістю: розрізняються залежно від превалюючої функції організації (нормотворчої, репрезентативної, захисної тощо);

7) залежно від використання засобів саморегулювання господарської діяльності: розрізняються ті, які використовують етичні кодекси, добру практика тощо;

8) залежно від використання методів врегулювання спорів між учасниками: розрізняються ті, які використовують медіацію, арбітраж тощо» [53, с. 224-225].

Владлена Сулова пропонує систематизувати СРО на підставі відмінностей у правових формах та засобах регулювання діяльності СРО для

юридичних суб'єктів та для представників професійних спільнот (фізичних осіб). Вона пропонує розподілити ЗРО за їх статусом на три види: самоврядні організації, СРО, СРО з делегованими державою повноваженнями. Науковиця вважає, що відмінність поміж ними полягає у обсязі повноважень СРО. Зокрема відбуваються якісні зміни у повноваженнях при переході від самоврядної до саморегульованої з делегованими повноваженнями організації. Останні нею характеризуються як публічно саморегульовані [278, с. 205-207].

У наукових працях часто виділяють дві категорії: СРО, що об'єднують суб'єктів господарювання, та ті, що орієнтовані на професійну діяльність. Основним критерієм для такого поділу є тип учасників. У складі професійно спрямованих СРО переважають фізичні особи, які займаються певною діяльністю, отримавши відповідний фах або професійну підготовку. Зазвичай це представники так званих «регульованих» або ж професій «довіри». Зважаючи на це, розробка етичних стандартів для таких спеціальностей є вкрай важливою.

Класифікація бізнес-асоціацій також може у різноманітних джерелах здійснюватися за критеріями: за територією діяльності (локальні або національні), за належністю учасників до певної галузі (спеціалізовані чи універсальні), за правовим статусом (наприклад, громадські організації, спілки чи торгово-промислові палати), а також залежно від кількісного складу учасників. Доволі часто СРО групуються за функціональними ознаками, наприклад, для здійснення брокерської або дилерської діяльності, ведення депозитарно-реєстраторських операцій. Інший варіант класифікації – це орієнтація на певні інструменти (наприклад, емісійні цінні папери), зв'язок із конкретним ринком (біржовим чи позабіржовим) або за інфраструктурою, що його забезпечує.

Олена Медведчук визначає два критерії до класифікації СРО залежно від ступеня державного регулювання: «... стихійне саморегулювання, коли професійні чи господарські об'єднання, засновані на добровільному

членстві...; регламентоване саморегулювання, за якого держава встановлює додаткове регулювання та контроль діяльності організацій саморегулювання...» [129]

Володимир Кочин поділяє СРО відповідно до їх визначення у діючому законодавстві: 1) поіменовані – ті, які визначені законодавством як СРО; 2) непоіменовані – ті, які не визначені як СРО, але виконують функції саморегулювання відносин. На його погляд, в останньому випадку найбільш популярною організаційно-правовою формою професійних об'єднань є громадська організація [104].

Юрій Ровинський виділяє три основні категорії СРО:

1) організації, що офіційно визнаються саморегулювними відповідно до прямої законодавчої норми. Такі організації можуть бути як наділені делегованими повноваженнями, так і позбавлені їх;

2) організації, які не отримали статусу саморегулювних за законодавством, проте, керуючись цілями та завданнями, виконують функції самоврядування (зазвичай це об'єднання підприємців певної галузі, типу економічної діяльності, або господарські асоціації, що часто називаються бізнес-асоціаціями);

3) організації з особливим статусом, які не класифікуються як саморегулювні, але мають специфічне регулювання на рівні законодавства (наприклад, торгово-промислові палати, фондові чи товарні біржі).

На його погляд, організації, які отримали статус саморегулювних, можуть бути як із делегованими повноваженнями, так і без них. При цьому *Юрій Ровинський* зазначає, що статус організації з делегованими функціями завжди передбачає її визнання як саморегулювної [257].

Концепція реформування інституту саморегулювання в Україні [243] розподіляє СРО за такими критеріями: предметом регулювання, обов'язковістю членства та наділенням публічно-владними повноваженнями. Зокрема, за предметом регулювання СРО поділяються на дві групи: організації, що здійснюють господарське саморегулювання, та ті, що

спеціалізуються на професійному саморегулюванні. Щодо критерія обов'язковості членства, СРО поділяються на організації з добровільним і обов'язковим вступом. У загальному випадку вступ до СРО здійснюється на добровільній основі, якщо інше не встановлено спеціальними законами. Обов'язкове членство передбачено для певних видів діяльності, таких як нотаріальна, адвокатська, аудиторська, архітектурна, страхова, діяльність на ринку цінних паперів, адміністрування недержавних пенсійних фондів, арбітражне управління та функціонування кредитних спілок.

Відштовхуючись від вищенаведеного, спробуємо викласти своє бачення класифікації СРО та їх типологію. При цьому ми виходимо з того уявлення, що класифікація є способом розподілення та групування певних явищ за певною підставою (ознакою, критерієм), а типологія – засіб встановлення певної закономірності розвитку предмету дослідження. У свою чергу, із методів класифікації (ієрархічний та фасетний) ми будемо використовувати фасетний метод, за яким СРО будуть розподілятися на множини за незалежними поміж собою ознаками – фасетами. Зазначений метод є таким, що найбільш відповідає типологізації.

Отже типологія СРО, залежно від критеріїв систематизації, що використовуються, дозволяє виділяти СРО:

- а) залежно від статусу членів та можливостей правотворчості в рамках галузі – СРО першого та другого рівня;
- б) залежно від необхідності згоди органів влади – СРО, що створені у заявному та дозвільному порядку;
- в) залежно від рівня нормативного регулювання – загальні та спеціальні;
- г) залежно від набуття права на провадження діяльності – з обов'язковою та добровільною участю;
- д) що функціонують у галузях, що регулюються спеціальними законами.

СРО першого та другого рівня відрізняються в залежності від статусу їх членів та можливостей правотворчості в рамках галузі, що і визначає їх роль в організації відносин, оскільки компетенція кожної організації складається із

сукупності делегованих повноважень з боку її членів. Членами СРО першого рівня є особи, які здійснюють підприємницьку або професійну діяльність, що підпадає під саморегулювання, у той час як організації другого рівня об'єднують СРО першого рівня.

В основі поділу СРО на такі, що створюються в заявному або дозвільному порядку лежить порядок визнання некомерційної організації, що визначається як саморегульована. Заявний порядок означає, що некомерційна організація набуває статусу СРО з дати внесення відомостей про некомерційну організацію до відповідного державного реєстру, підставою для чого є надання формалізованого пакета документів, склад та зміст якого відповідає законодавчо встановленим вимогам.

Дозвільний порядок створення СРО передбачає набуття некомерційною організацією статусу СРО з моменту отримання спеціального дозволу. Наслідком встановлення дозвільного порядку створення СРО у відповідних сферах є обмеження можливості прояву приватної ініціативи та фактичне нормування їхньої кількості, що опосередковано спрощує здійснення державного контролю.

З розподілом СРО на такі, що створюються в заявному або дозвільному порядку тісно пов'язаний інший критерій, який дозволяє виділити рівні нормативного регулювання діяльності СРО і відповідно типи СРО:

загальний тип СРО, правовий стан якої регламентовано законами, що дозволяють у деяких сферах створювати СРО на засадах добровільної участі;

спеціальний тип СРО, правовий статус яких визначено спеціальними законами, що закріплюють ідею обов'язкової участі у їх діяльності.

В останньому випадку використовується ідея саморегулювання, але відносини, що виникають у зв'язку з набуттям або припиненням статусу таких СРО, їх діяльністю, а також у зв'язку із здійсненням взаємодії таких та їх членів, споживачів їхніх послуг (робіт), органів публічної влади, визначаються законами, що регулюють відповідний вид діяльності.

Розподіл СРО на організації з обов'язковою чи добровільною участю обумовлюється залежністю від підстав виникнення права на здійснення підприємницької чи професійної діяльності, що є, мабуть, найвідомішим критерієм. СРО створюються, насамперед, задля реалізації регулюючих функцій у певній сфері. Якщо членство є добровільним, то рівень регулювання залежить від бажання суб'єктів приватного права створити СРО і делегувати їй певний обсяг повноважень. Тому у сферах, де обов'язкове членство в СРО законом не передбачено, частіше створюються громадські організації, які мають деякі атрибутивні ознаки саморегулювних, аніж саморегульовані організації безпосередньо, оскільки організація діяльності останніх є більш складною.

2.2. Ретроспективні засади секторального саморегулювання

Інститут саморегулювання має свою історію, що свідчить про сталість зазначеної форми врядування. Як зазначалося у першому матеріалі, до умов складання певних форм та рівнів системи саморегулювання можна віднести, зокрема попередні стани організації, вплив яких визначається «залишками» елементів, зв'язків та структури, на основі яких створюється нова форма саморегулювання.

Зародження саморегулювання ми спостерігаємо у формі ремісничих корпорацій, або цехів, що розвивалися на території сучасної України від середньовіччя й аж до середини ХХ ст.

Поштовхом для розвитку ремісничих корпорацій слугувало надання містам права на самоврядування. Саме з поширенням норм магдебурзького права на території України ремісники отримали законне право об'єднуватись у корпорації, які мали на меті захист їхніх економічних, правових та соціальних інтересів. Як зазначив Фернан Бродель (*Fernand Braudel*), «основним завданням ремісничих цехів була підтримка добрих взаємостосунків між представниками одного фаху та захист від втручання з

боку влади. Корпоративна пильність перш за все проявилась відносно місцевого ринку, де представники всіх цехів прагнули отримати якомога більше, що передбачало наявність замовлень, прибуток та привілеї» [21, с. 309].

Цехове законодавство у до кінця XVII ст. базувалося на основі магдебурзького права, що зумовлювало привілейоване становище ремісників і гарантувало їм право на заняття промисловим виробництвом. На основі норм магдебурзького права формувалися тексти цехових статутів, деякі з яких були юридично оформлені й надані ремісничим корпораціям польською королівською владою. Після Української національної революції середини XVII ст. вже гетьманська адміністрація заохочувала розвиток ремесла, надаючи дозволи на утворення цехів та підтримуючи права і привілеї вже існуючих корпорацій. Для юридичного затвердження ремісничого об'єднання достатньо було отримати «фундушний лист» або універсал гетьмана чи представника місцевої влади. Законодавчі акти для заснування цеху видавали окрім гетьмана полковники, а у деяких випадках – сотники і війти [299]. Законодавчі акти надавали право ремісникам на заснування нового цеху, дозволяли діяльність вже існуючих, регулювали відносини між цеховими ремісниками, підтверджували права та привілеї об'єднань, захищали від втручання у внутрішні справи корпорації, зловживань з боку місцевої адміністрації або окремих осіб.

До певної міри законодавча база функціонування цехів була узагальнена у впорядкованих у середині XVIII ст. «Правах, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. Хоча цей кодекс не був санкціонований царським урядом, він відображав юридичні норми, які побутували на території гетьманської України у складі Російської імперії у другій половині XVII – XVIII ст. Незважаючи на відсутність окремого розділу, присвяченого цеховому ремеслу, він містив норми, що регулювали навчання ремеслу, контроль за якістю виробів та їх ціноутворенням, а також взаєминам із органами державної влади та міського самоврядування [163].

Наприкінці XVIII ст. на території України було запроваджено законодавчий акт Російської імперії, покликаний врегулювати правовий статус і внутрішню структуру ремісничих цехів, – «Ремісниче положення» 1785 р. Російське цехове законодавство внесло суттєві корективи у подальший розвиток та еволюцію ремісничого виробництва. «Ремісниче положення» зі 117 статей було складовою частиною так званої «Жалуваної грамоти містам», яка затверджувала «вигоди і привілеї» міст та їх мешканців. «Ремісниче положення» запроваджувало уніфіковану модель ремісничих корпорацій, детально прописувало умови їх існування. Деякі пункти документа ґрунтувались на традиційних і усталених нормах цехових об'єднань, лише узагальнюючи локальні відмінності [80].

Проте слід зазначити, що у зв'язку із розвитком капіталістичних відносин цехова організація все більше сприймалася як анахронізм. У 1905-1907 рр. ремісничі корпорації були скасовані у більшості міст на території України, хоча остаточно ремісничий стан та відповідна організація були ліквідовані у 1917 р.

Тим не менш цехова організація зберіглася на українських землях у складі Польщі, де зберігалася аж до їх входження до складу України. Основним документом, який визначав правове становище ремесла в Польщі було «Промислове право». Закон «Про промислове право» на державному рівні регулював відносини польської держави в ремеслі і ремісничому виробництві. Окреме місце в законі було відведено питанню діяльності цехів. Документ досить детально визначав завдання, функції та напрями роботи цехів, їх органи управління, також у ньому прописувалися склад і функції цехів. Останні зміни, які стосувалися функціонування ремісничих цехів були прийняті в 1938 р. [124, с. 74].

Члени цеху являли собою окрему соціальну групу з визначеним статусом, яка не обмежувалась рамками функціонування виробничого об'єднання. У ієрархізованому суспільстві цеховикам відводилась роль, котра окреслювалась не лише економічним фактором. Їх статус визначався

сукупністю критеріїв, пов'язаних з сім'єю, роботою, участю у певних організаціях. Цех користувався правами і привілеями, закріпленими у відповідних документах: правом на самоврядування, правом судити своїх членів (крім кримінальних справ), правом займатися ремеслом і торгувати своїми виробами тощо [113, с. 91].

Права та обов'язки цехових ремісників реалізовувались у багатьох сферах. Права здебільшого полягали у офіційному дозволі влади виготовляти і продавати певний вид продукції. Також з огляду на об'єктивні й суб'єктивні причини ремісники могли отримати пільги та забезпечити привілейоване становище цеху по відношенню до інших об'єднань у місті. Члени ремісничих корпорацій виконували належні повинності на користь міста, урядовців, членів цехів та їх родичів, церкви. Ремісники мали обслуговувати військо (постачати свою продукцію або й брати участь у військових походах). Важливими були обов'язки економічного характеру, якими контролювались сировинна база та ринки збуту продукції. Члени цеху також повинні були дбати про сприятливий внутрішній клімат і гармонійні відносини всередині об'єднання [300].

Повинності цехів щодо міського самоврядування полягали у щорічній сплаті певної грошової суми. Цех був також військово-політичною організацією, що аж до середини XVIII ст. брала участь в охороні й обороні міста і виступала окремою бойовою одиницею міського ополчення. Члени цехів брали активну участь в організації нічної варти на території міст.

Члени цеху суворо стежили за дотриманням корпоративної етики, правила якої регламентували виробничі відносини як між майстрами, так і між ремісниками та замовниками їхніх послуг. Дотримання цих норм сприяло формуванню корпоративної солідарності й унеможливлювало нездорову конкуренцію всередині об'єднань. Задля збереження корпоративної єдності цехи стримували майнову диференціацію, на що була спрямована регламентація виробничої сфери, зокрема обмеження кількості учнів і

підмайстрів, контроль за кількістю і якістю виробів, вимога рівномірного розподілу замовлень й усунення конкуренції [299].

Зазвичай у статутах чітко прописувалося, де ремісники мають право брати сировину, якою мають бути якість виробів та їхня ціна. Суворо заборонялось братися за роботу іншої спорідненої спеціальності й переманювати клієнтів. В разі порушення цього правила ремісник сплачував штраф. Члени цеху визначали ціни на власні вироби, які не дозволялося завищувати та дні, в які дозволялося працювати. За цеховим регламентом заборонялося працювати у дні церковних свят – цей час ремісники мали присвячувати відвідуванню церкви та урочистим зібранням у цеховому будинку.

Підпорядкованість цеху визначала обсяг і характер повинностей, які виконували ремісники. Цехи умовно поділялися на дві групи. До першої відносились ремісничі об'єднання, що підлягали безпосередньо магістратам чи ратушам. Другу групу становили цехи, підпорядковані полковій адміністрації – зазвичай слюсарські, ковальські й музичні корпорації. Ремісничі корпорації також переймалися підтримкою церкви, членів цеху та їхніх родин, допомогою бідним і знедоленим [301, с. 54].

Цех також виконував функцію соціального захисту щодо своїх членів. Розгалужений механізм корпоративної взаємодопомоги був спрямований на унеможливлення збідніння окремих членів цеху, для чого організовували допомогу у вигляді грошових пожертв, позик та надання певних пільг. Одним з напрямів благодійницької діяльності всередині ремісничих корпорацій була соціальна за своєю природою допомога родинам померлих членів цеху, яка насамперед полягала у безпосередній організації похорону та фінансовій підтримці родини.

Цехи являли собою спільноти, що мали чітку ієрархічну структуру, відносно самостійний характер і поширювали вплив на всі сторони життя своїх членів. Характерним для України було існування об'єднаних цехів, до яких входили ремісники різних спеціальностей.

Соціальна структура ремісничого цеху характеризувалась ієрархічністю. Він поділявся на соціально-вікові групи (учні – підмайстри – майстри – старші майстри). Коло прав та обов'язків ремісників, їхній юридичний статус регламентувались цеховим статутом. При проходженні сходинок цехової ієрархії враховувався ступінь професійної та соціальної зрілості ремісника, а також внесок у громадське життя колективу. Важлива роль при цьому належала майновому стану ремісника [301, с. 60-62].

Зазвичай процес соціалізації ремісників, який повністю контролювався групою і проходив кілька етапів, був довготривалим. Перший етап починався із зарахування в учні, яке відбувалось на сходці майстрів. Цехмістер давав наказ добросовісно працювати, поважати майстра і цех, сумлінно вчитися ремеслу. Учень у присутності свідків погоджувався на ці умови. Майстер домовлявся з юнаком або його батьками про термін учнівства, утримання і винагороду за працю та, у свою чергу, брав на себе зобов'язання щодо навчання та виховання учня. Прийом учня фіксували у цеховій книзі й відзначали святковим обідом, який, зазвичай, влаштовував майстер. Термін учнівства варіювався у різних цехах у залежності від технології ремесла. Кількість учнів, яких брався навчати ремеслу майстер, була чітко регламентована. Учні не мали права переходити до іншого майстра, а майстри не могли переманювати до себе.

Другий етап – посвячення учня у підмайстри. Згідно цехового статуту підмайстер – це ремісник, який вже набув певної майстерності, але для набуття необхідного досвіду він мав пробити у цьому званні ще принаймні три роки. Підмайстер, у відповідності з цеховим звичаєм, мав помандрувати по іншим містам. Мандрівки давали змогу поглиблювати знання, вдосконалювати професійні навички, а також заробляти кошти на облаштування у майбутньому власної майстерні. Коли підмайстер приходив до цеху, він звертався до його очільників, які визначали, у якого саме майстра йому належить працювати.

Наступний етап – посвячення у майстри – відбувався, здебільшого, у рідному місті й цеху, до якого підмайстер повертався після мандрівки. Для того, щоб бути прийнятим до корпорації в якості повноправного члена – майстра, реміснику були необхідні достатня кваліфікація, наявність коштів та знання цехових традицій і звичаїв. Вони підлягали перевірці в процесі відповідних випробувань. За класичною схемою підмайстер представляв на розгляд майстрів свідоцтво про проходження мандрів і «урочний» виріб («шедевр»). Він являв собою виготовлений за стандартами і нормативами цеху зразок продукції. «Шедевр» виготовлявся із сировини, придбаної коштом підмайстра, і свідчив про його професійну зрілість. Крім того, підмайстер сплачував певну суму і влаштовував обід для усіх майстрів цеху. У деяких корпораціях при посвяченні у майстри існував віковий ценз [301, с. 60-65].

Членами цехів офіційно вважалися лише майстри, які, у свою чергу, поділялися на дві соціальні групи – власне майстрів (молодших майстрів) і старших майстрів. Майстрів називали також братами, а старших майстрів – старшими братами. Старші майстри були досвідченими, заслуженими, здебільшого вже літніми членами об'єднань, які користувалися значним авторитетом. Вони були головними хранителями традицій і блюстителами цехових порядків.

Щодо прав і обов'язків майстра, то у статутах зазначалось, що він користується правами міського жителя, йому дозволялось облаштувати власну майстерню і приймати підмайстрів та учнів. Свої вироби майстер міг продавати у себе вдома або на базарному майдані. Майстер, який навчив своєму ремеслу багатьох учнів, отримував відповідне свідоцтво, і де б він потім не оселився, новому іспиту вже не підлягав.

Для ремісничих цехів було загальною характерне успадкування цехових прав дітьми від батьків. Сини майстрів вже від народження вважалися потенційними членами об'єднання, і процес проходження усіх сходинок цехової ієрархії для них був спрощеним. Зяті майстрів і підмайстри, що одружувалися з удовами колишніх членів цеху, користувалися такими ж чи

схожими пільгами. Принцип успадкування цехових прав і професій поширювався і на більш далеких родичів – онуків, племінників і т.д.

Межі юрисдикції цеху як правило обмежувалася територією міста, а також повіту (полка), центром якої воно було.

Керівними органами цехової організації у період до кінця XVIII ст. були цеховий уряд і суд, які складались з виборних посадових осіб. На чолі об'єднання стояв цехмістер, котрий обирався терміном на один рік і приймав присягу перед магістратом, який затверджував його на посаді. Головним посадовим обов'язком цехмістра була репрезентація інтересів цеху перед органами міської влади і державними структурами» [96, с. 72]. Служба цехмістра була безоплатною, але вважалась дуже почесною. У разі відсутності цехмістра, його обов'язки міг виконувати наказний цехмістр.

У цехах існували й інші виборні посади: заступник цехмістра, ключник, шафар та ін. Кількість їх, в залежності від рівня розвитку цехового ремесла, помітно варіювалась. Заступник цехмістра допомагав наглядати за організаційним життям цеху, слідкував за роботою підмайстрів, виконував обов'язки цехмістра за його відсутності. Допомагали цехмістру і так звані старші брати, які розглядали питання вступу до цеху, контролювали процес проходження ремісниками усіх сходинок цехової ієрархії, брали участь в обранні нового цехмістра. Фактично на них була покладена функція громадського нагляду за діяльністю цехмістра, захисту інтересів рядових членів ремісничого об'єднання. Старші брати обирались з найбільш поважних і впливових майстрів, які тривалий час перебували в цеху і володіли високими професійними здібностями.

Важливе місце у структурі цеху посідав ключник, який зберігав ключ від скриньки й був скарбником цеху. Він виконував бухгалтерські функції, брав участь у розгляді питань про прийом нових членів, відбування молодечтва, будівництво цехових споруд. Термін перебування на цій посаді не регламентувався.

Молодші брати слідували за порядком на цехових зібраннях, наглядали за цеховим майном, збирали податки з ремісників, виконували накази цехмістра та функції посильних. Служба молодшого брата являла собою своєрідну повинність, яку ремісник завжди відбував після посвячення у майстри.

Діловодством ремісничої корпорації відав цеховий писар. Він відповідав за канцелярські справи, вів цехові книги, ділове листування. Писар був довіреною особою, яка мала зберігати всі таємниці та не розголошувати інформацію про стан цехових справ. Ця посада не була виборною, її міг займати письменний цеховий майстер або людина, яка винаймалася за певну плату для ведення поточної документації.

Сходки цехових ремісників поділялись на регулярні та нерегулярні. Регулярними називались сходки, що відбувались періодично кілька разів на місяць. Позачергова сходка скликала у разі виникнення невідкладних справ. Як зазначає *Пилип Клименко*, ділові сходки ремісників поділялися на виборні, судові та промислово-організаційні. На виборних сходках обирався уряд, цехмістри звітували про свою діяльність. На промислово-організаційних сходках приймали нових членів цеху, вирішували поточні питання цехового життя, пов'язані із закупкою сировини, продажем виробів, цінами на них, орендою, а також розглядались благодійні, церковні, громадські справи [95, с. 92].

Відбувалась сходка у цеховому будинку або, в разі його відсутності, у помешканні цехмістра. Правила проведення сходки визначались у статуті ремісничого об'єднання або на підставі усталеної традиції. Так, на сходку заборонялось приходити зі зброєю, у нетверезому стані, босоніж, у непристойному вигляді. Прибувши на сходку, майстри розсаджувалися за старшинством, а уряд сідав за стіл, на якому стояла цехова скринька, відкриття якої означало, що зібрання розпочалось. Майстер, який спізнився на сходку без поважних причин, карався штрафом. Під час зібрання ремісники мусили

чітко дотримуватися норм етикету – не курити, не перебивати виступаючих, не підвищувати голос.

Суд відбувався у присутності усіх бажаючих майстрів, а якщо розбиралися справи підмайстрів, то запрошували і їх. Цехмістер або старший брат на судовому засіданні виконували обов’язок головуєчого. Вироком цехового суду могло бути ув’язнення або покарання нагайкою [302, с. 243]. У більшості випадків покарання обмежувалося сплатою штрафу. Найбільшим покаранням для ремісника було виключення з цеху.

Переважна більшість об’єднань ремісників мала свої цехові подвір’я. Сюди сходились на цехові збори, відзначали свята, тут відбувалась церемонія прийому нових майстрів і обряд поховання. Тут знаходилась цехова світлиця, в якій зберігалися основні клейноди корпорації: ікони, емблеми, прапори, статuti і привілеї на заснування цеху, скринька, нагайка, яка використовувалась при посвяченні у майстри. На цеховому дворі також розташовувались господарські споруди, а часом крамниці для продажу товарів і шинки. Ремісничі об’єднання мали свою атрибутику й символіку: прапор (хоругву, корогву), емблему, цехову печатку, скриньку, в якій зберігались документи й гроші [301, с. 67].

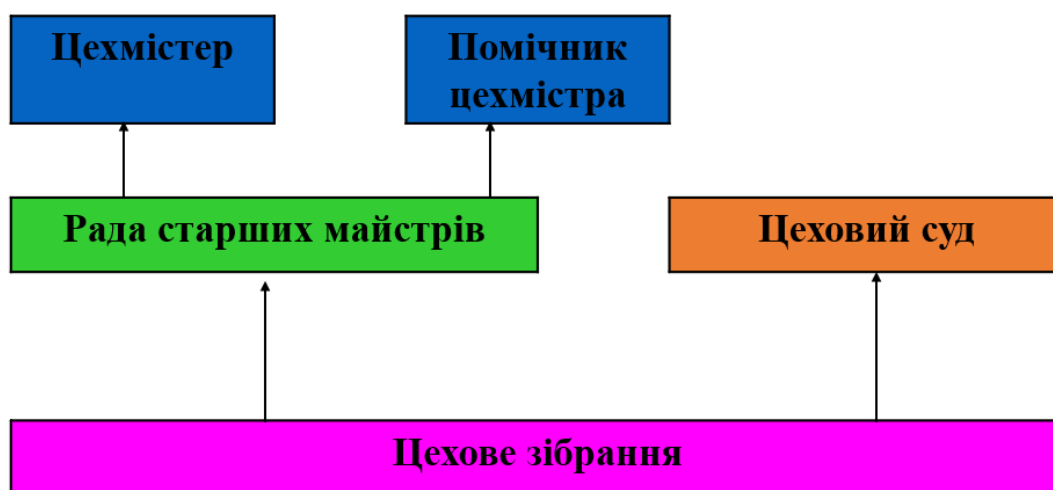

Рисунок 2.2. Типова організація діяльності цехів у період до кінця XVIII ст. (Авторська розробка)

Після поширення на українські землі ремісничого законодавства Російської імперії в містах були утворені т.зв. загальні ремісничі управи, до якої входили ремісничий голова та старшини від цехів. Ремісничий голова обирався зі старшин й він відігравав основну роль в управлінні ремісничими справами в місті. Реміснича управа здійснювала записи до цехів та виключення з них, збирала кошти від ремісників та організовувала відправлення інших повинностей [80].

Певними особливостями відрізнялась організація цехів відповідно до «Промислового права» на українських землях у складі Польщі. Зокрема, основними внутрішніми органами управління цехом були: загальні збори, з'їзд делегатів (якщо кількість членів цеху перевищувало 500 чол.), а також рада та ревізійна комісія. Рада цеху складалася з старшого, підстарших і членів правління. повноваження ради та її органів були окреслені в найдрібніших деталях. Вони включали в себе управління майном цеху, вирішення поточних справ, скликання загальних зборів і підготовка проєктів резолюцій, прийом і звільнення співробітників канцелярії цеху і визначення їх заробітної плати, приймання завірених цехом умов про навчання, видача свідоцтв про закінчення навчання ремеслу, вирішення всіх справ, які не належать до компетенції загальних зборів (або з'їзду делегатів) [124, с. 77].

Старший чи підстарший репрезентував цех, керував діяльністю цеху, організовував заходи, підписував листи, які виходили з цеху (завірялися печаткою) і підписував від імені цеху договори.

При польських цехах функціонувати третейські суди, для вирішення суперечок між членами цеху і підмайстрами, у справах пов'язаних з укладанням, продовженням чи припинення договорів про працю, претензій і суперечок, які виникли з трудових договорів, суперечок між підмайстрами, що працювали на ремісничому виробництві члена цеху щодо взаємних претензій і спільно виконаної роботи. Члени цеху вибирали одного члена третейського суду і його заступника серед членів цеху. Підмайстри обирали поміж себе другого члена суду і його заступника. Голову і заступника голови суду

обирали поміж себе члени третейського суду. Рішення приймалося простою більшістю голосів і підписувалося, щонайменше, головою і одним членом суду. Оскаржити рішення можна було лише в порядку, передбаченому цивільним судочинством [124, с. 79].

Отже, як можна побачити цехи в Україні багато в чому діяли на принципах СРО підтримуючи традицію галузевого самоврядування.

Окрім цехів, саморегулювання достатньо широко було поширене до початку XX ст. й в інших сферах. Зокрема, за висновками *Любов Паренте* до професійного саморегулювання можна віднести професійне об'єднання присяжних (адвокатура), а також повірених Біржового комітету [153].

На саморегулювних засадах будувалося станове самоврядування, яке охоплювало широке коло суспільних груп, включаючи козацтво, дворянство, духівництво, кепуцтво, міщанство та селянство. Воно проявлялося у створенні станових представницьких органів (козацькі військові ради, дворянські зібрання та шляхетські сеймики, міщанські управи, купецькі гільдії, різноманітні структури селянського самоврядування), які регулювали діяльність своїх членів, встановлювали правила поведінки, ухвалювали норми та вирішували конфлікти всередині стану. В умовах слабкої централізованої влади станове самоврядування досить часто виконувало функцію місцевого управління.

На українських землях також було поширене в різні часи саморегулювання в межах етнічних організацій, наприклад братства, єврейський кагал, вірменське самоврядування.

Як відомо, внаслідок одержавлення всіх сфер суспільної діяльності у радянські часи саморегулювання як інститут та організаційна форма обмежувалися. Проте при фактичній відсутності саморегулювання у радянський період мало місце делегування повноважень суб'єктам, які не мали статус органів державної влади. Зокрема саме професійні спілки розглядали трудові спори, затверджували правові норми щодо праці службовців та робітників, а також контролювали законодавство щодо охорони праці.

Зокрема у вересні 1933 р. державні органи охорони праці були ліквідовані, а їх функції передані профспілкам [145]. Інспекції праці були організовані за виробничою ознакою при центральних комітетах відповідних союзів та при їх місцевих органах. Правила з техніки безпеки мали встановлюватися центральними комітетами відповідних професійних союзів із погодженням з зацікавленими відомствами [144].

Як зазначає *Ігор Булгаков* передача державних функцій у відання громадських організацій, якими є профспілки пояснювалося низькою причин. По-перше, фактичним одержавленням профспілок в межах радянського політичного режиму, які розглядалися як його частина. По-друге, внаслідок того, що профспілки фінансувалися за рахунок членських внесків виникла можливість здійснювати державний нагляд за кошти членів профспілок, які перетворилися фактично у додатковий податок. По-третє, внаслідок наявності інспекторських функцій зміцнювався низький авторитет профспілок у порівнянні з державними органами з метою здійснення впливу на робоче середовище. По-четверте, в умовах ліквідації приватної власності на засоби виробництва виникла ідеологема, що державі не потрібен державний нагляд за виробниками, адже всі підприємства є державними, а здійснення нагляду самому за собою сенсу не має. Профспілки ж, будучі формально недержавними органами, начебто й створювали незалежний контроль. Нарешті, передав функції нагляду за охороною праці у відання профспілок, держава фактично переклало відповідальність за виконання своєї функції на самих працівників [23, с. 56].

Як можна побачити, радянські профспілки у багатьох засадах своєї діяльності керувалися принципами саморегулювання. Це ж було притаманно й деяким професіям, особливо творчим, що мало прояв у діяльності, зокрема творчих спілок – кінематографістів, композиторів, журналістів, письменників, театральних діячів, архітекторів, художників тощо. До організацій зі значними елементами саморегулювання за радянських часів також можна віднести Академію наук УРСР та галузеві академії.

2.3. Компаративні чинники секторального саморегулювання

У західних країнах СРО функціонують не одне десятиліття, тому вивчення їхнього досвіду становить інтерес не лише з метою пізнання сутності явища, що розглядається, а й з точки зору інтеграції України до систем врядування країн Заходу, в першу чергу до Європейського простору, а також для визначення шляхів вдосконалення СРО України.

У зарубіжній літературі загальновизнане визначення терміну «саморегулювання» відсутнє. Проте аналіз існуючих визначень показує, що зарубіжні автори, як правило, при характеристиці саморегулювання як явища вказують, що воно має місце, коли група компаній розробляє правила або принципи підприємницької діяльності і забезпечує застосування цих правил і принципів за допомогою власної системи санкцій [325].

Перш ніж перейти до дослідження зарубіжного досвіду, позначимо критерії відбору сфер професійної діяльності та зарубіжних країн. Для дослідження було обрано низку сфер професійної діяльності, в яких в Україні визнана можливість саморегулювання: професійних учасників ринків капіталу; оцінки майна; оцінки земель; недержавних пенсійних фондів; сільськогосподарської дорадчої діяльності; оптових ринків сільськогосподарської продукції; архітектурної діяльності; організацій формування та обігу кредитних історій; арбітражних керуючих; землеустрою; топографо-геодезичної і картографічної діяльності; енергетичної ефективності будівель; кредитних спілок; ринку фінансових послуг; ринку страхування; реклами. З погляду географії, нами було взято насамперед досвід США, у яких саморегулювання в окремих сферах існує кілька десятиліть, а то і століть.

Під час вивчення зарубіжного досвіду бралися до уваги такі аспекти регулювання господарської та професійної діяльності: особливості нормативної основи діяльності СРО, наявність чи відсутність професійних

об'єднань, які розробляють стандарти і правила діяльності, особливості членства в СРО.

У літературі як прообраз СРО у її сучасному розумінні розглядається Нью-Йоркська фондова біржа, створена 17 травня 1792 р. внаслідок підписання 24 брокерами угоди (Buttonwood Agreement) про встановлення фіксованого розміру комісійних винагород та надання один одному пільг під час переговорів, пов'язаних із продажом цінних паперів. Як зазначає *Наталія Ковалко*, це перший «засвідчений» випадок саморегулювання у сфері економічної діяльності [97]. У зв'язку з цим варто розпочати вивчення закордонного досвіду саморегулювання з ринку цінних паперів.

Закріплення легального визначення терміну «саморегулівна організація» (self-regulatory organization) обумовлено прийняттям у США Закону про фондові біржі у 1934 р. Таким чином, термін «саморегулівна організація» було введено в законодавство більш ніж понад 100 років після появи першої організації в США. Цей факт дозволяє зробити висновок, що ринок цінних паперів у США має тривалу історію добровільного саморегулювання, що існувало до законодавчого закріплення за відповідними організаціями статусу саморегулівних. З цієї причини справедливим є твердження *Анни Окренки*, що СРО у США поява СРО не насаджувалося державою, а вони мали класичний варіант природного розвитку, що диктувалося необхідністю [147].

У теперішній час норми Закону про фондові біржі 1934 р. містяться у розділі 2В Титулу 15 Зведення законів США (United States Code - U.S.C.) [335]. Відповідно до параграфу 78 с (а) термін «саморегулівна організація» означає будь-яку національну фондову біржу, зареєстровану асоціацію з цінних паперів, зареєстроване клірингове агентство, а також Раду з регулювання ринку муніципальних цінних паперів, створену відповідно до пункту 78о Тит. 15 U.S.C. Отже, для законодавства США характерне досить широке розуміння СРО. Державним органом, який здійснює реєстрацію, регулювання та нагляд

за СРО на ринку цінних паперів, є Комісія з бірж та цінних паперів (Securities and Exchange Commission – SEC).

На ринку цінних паперів США функціонують СРО двох типів: з обов'язковим та добровільним членством. Єдина СРО з обов'язковим членством – Управління регулювання фінансової індустрії (Financial Industry Regulatory Authority – FINRA). Зазначена СРО з'явилася у липні 2007 р. внаслідок злиття Національної асоціації дилерів з цінних паперів та регулюючого підрозділу Нью-Йоркської фондової біржі. Дане об'єднання дозволило скоротити кількість СРО та відповідне дублювання функцій серед них. Зі створенням FINRA у літературі пов'язують виникнення сучасної системи саморегулювання США [97].

FINRA є незалежною некомерційною організацією, уповноваженою Конгресом захищати інвесторів США. До основних напрямів діяльності FINRA належать такі: створення та дотримання правил, що регулюють діяльність близько 5000 фірм, що здійснюють операції з цінними паперами; аналіз фірм на відповідність цим правилам; сприяння прозорості ринку та освіта інвесторів. Крім того, до повноважень Управління входить порушення дисциплінарних проваджень проти фірм та індивідуальних брокерів; застосування заходів дисциплінарного впливу: накладення штрафів, тимчасове призупинення діяльності та виключення з бізнесу [321].

Треба зазначити, що статус СРО із добровільним членством визначається договорами, укладеними між учасниками ринку цінних паперів. Такі організації не зобов'язані вступати у будь-які інші офіційні СРО. Їхня діяльність координується різними професійними об'єднаннями та асоціаціями.

Розглянемо досвід регулювання аудиторської (бухгалтерської) діяльності. У США діяльність аудиторів регулюється законодавством штатів [5]. У штатах утворено спеціалізовані органи – урядові агентства, які здійснюють видачу ліцензій на право здійснення бухгалтерської практики. У США функціонують професійні об'єднання бухгалтерів, членство в яких є

добровільним. На федеральному рівні діє Американський інститут дипломованих публічних бухгалтерів (AICPA), заснований у 1887 р. AICPA розробляє стандарти та правила аудиту, розробляє освітні методичні матеріали для своїх членів, контролює дотримання стандартів професії. На рівні окремих штатів також існують професійні об'єднання, які визначаються як товариства дипломованих публічних бухгалтерів [307].

Звернемося до досвіду регулювання архітектурної та будівельної діяльності. У США будівельна діяльність досить докладно регулюється федеральним законодавством. Проте значна частина цих норм спрямована на забезпечення виконання державних програм у сфері будівництва, реалізацію житлових прав окремих категорій громадян. Відмінною особливістю американського будівельного законодавства є також те, що розробка будівельних норм та правил здійснюється системою стандартизації. Роль національного координатора в галузі стандартизації виконує Американський інститут національних стандартів – American national standards institute (ANSI), який здійснює контроль за створенням, прийняттям та використанням норм та керівних принципів у різних сферах діяльності [310].

Модельні кодекси, що містять будівельні норми і правила, розробляються недержавними некомерційними організаціями. До таких суб'єктів належать професійні об'єднання будівельників і представників суміжних професій: наприклад, Асоціація американських генеральних підрядників – Associated General Contractors of America (AGC), що є провідною асоціацією будівельної галузі і представляє інтереси понад 26000 фірм, Американський інститут архітекторів American Institute of Architects (AIA), що налічує понад 88 000 членів, Національна асоціація житлового будівництва – National Association of Home Builders (NAHB), що включає понад 140 000 членів та інші організації. Членство у вказаних організаціях де-юре має добровільний характер. Проте необхідність вступу до цих організацій зумовлена високою конкуренцією на ринку.

Для надання розробленим професійними об'єднаннями модельним кодексам сили закону вони розглядаються комітетами, що спеціально створюються в штатах, після чого модельні кодекси виносяться на розгляд законодавчого органу штату. Затвердження розроблених професійним співтовариством норм і правил органами публічної влади свідчить про поєднання системи співрегулювання та саморегулювання. Контроль за дотриманням вимог будівельного законодавства здійснюють державні органи контролю (на рівні штату та федеральному рівні). Обов'язковою умовою здійснення будівельної та архітектурної діяльності є отримання ліцензії. Ліцензування здійснюється на рівні штатів спеціалізованими урядовими установами – реєстраційними колегіями, що створюються за видами професійної діяльності [18].

Розглянемо особливості регулювання відносин у сфері неспроможності (банкрутства). У США основним нормативним актом, що регулює процедуру банкрутства, є Титул 11 Кодексу США (United States Code - U.S.C.) – Кодекс про банкрутство (Bankruptcy Code) [335]. У США створено Виконавче бюро федеральних керуючих США – спеціальний орган виконавчої влади, займається питаннями банкрутства. Члени Бюро, федеральні керуючі, є службовцями федерального уряду. Бюро федеральних керуючих здійснює контроль за діяльністю призначених конкурсною комісією керуючих.

Відповідно до статті 586 титулу 28 Зводу законів США, кожен федеральний керуючий США відповідає за створення у своєму регіоні, до якого він призначений, об'єднання приватних керуючих, які мають право виконувати функції керуючих, а також за здійснення нагляду за його діяльністю. Правила прийняття осіб до об'єднань, що створюються федеральними керуючими, затверджує Генеральний прокурор. Від так, обов'язковою умовою здійснення функцій керуючого є членство в об'єднанні приватних керуючих, що створюються державою [134].

Створення СРО керуючих законодавством США не передбачено. Разом з цим, особи, які виконують функції керуючих (адвокати, бухгалтери та ін.),

можуть бути членами професійних об'єднань (Американської колегії адвокатів та інших об'єднань). Проте це членство не пов'язане з участю у процедурах банкрутства. У зв'язку з цим можна дійти невтішного висновку у тому, що у сфері банкрутства США саморегулювання відсутнє.

Досвід саморегулювання США в сфері оцінки майна є одним із найбільш розвинених і структурованих прикладів у світі. Ця система формувалася протягом багатьох десятиліть і базується на принципах професійної незалежності, дотримання єдиних стандартів і постійного вдосконалення.

У США діють Єдині стандарти професійної оцінки майна (Uniform Standards of Professional Appraisal Practice, USPAP), які були розроблені в 1987 р. та є обов'язковими для всіх ліцензованих оцінювачів. Ці стандарти визначають принципи об'єктивності, професійної етики, чіткі вимоги до методів оцінки та підготовки звітів. USPAP переглядається кожні два роки, щоб адаптуватися до змін у ринкових умовах.

Ліцензування оцінювачів у США регулюється на державному рівні (кожен штат встановлює власні вимоги), але базується на єдиних федеральних стандартах. Для отримання ліцензії необхідно пройти спеціалізоване навчання, скласти іспити та мати певний досвід роботи.

Система саморегулювання США передбачає суворий контроль якості роботи оцінювачів. Професійні організації проводять перевірки діяльності своїх членів, розглядають скарги клієнтів та застосовують санкції у разі порушень. Оцінювачі зобов'язані регулярно підтверджувати свою кваліфікацію та проходити навчання. У США велика увага приділяється безперервній освіті. Оцінювачі зобов'язані регулярно проходити тренінги, семінари та курси для підтримання кваліфікації. Це дозволяє їм залишатися актуальними в умовах змінюваного ринку та законодавства.

Основною СРО в сфері оцінки є Appraisal Foundation, а також Appraisal Qualifications Board та Appraisal Standards Board.

Appraisal Foundation – це незалежна неприбуткова організація, заснована у 1987 р., яка відіграє центральну роль у саморегулюванні професії оцінювача

майна в США. Її основна мета – забезпечення єдиних стандартів оцінки, підвищення кваліфікації оцінювачів і підтримка прозорості та надійності професії. До її основних функцій належить:

розробка та підтримка стандартів USPAP. Appraisal Foundation відповідає за регулярне оновлення і розвиток цих стандартів через спеціалізовані ради, забезпечуючи їх відповідність сучасним умовам;

координація професійної освіти – організація формує освітні вимоги для професії оцінювача;

контроль за якістю оцінки майна – Appraisal Foundation працює над створенням умов для забезпечення професійної етики, прозорості та високої якості оцінки.

Хоча Appraisal Foundation є приватною організацією, вона офіційно визнана Конгресом США як відповідальна за встановлення стандартів професійної оцінки і мінімальних кваліфікаційних вимог у межах федерального законодавства [311].

Appraisal Qualifications Board (Рада з кваліфікації оцінювачів) є однією з ключових рад Appraisal Foundation, відповідальною за встановлення мінімальних кваліфікаційних вимог для професійних оцінювачів. Рада з кваліфікації оцінювачів зосереджена на розробці мінімальних кваліфікаційних стандартів, зокрема AQB визначає базові вимоги до освіти, професійного досвіду та підготовки для отримання ліцензії оцінювача. Ці стандарти є обов'язковими для всіх штатів США та забезпечують єдині вимоги для професії. AQB встановлює рамкові умови для сертифікації та ліцензування оцінювачів, що дозволяє стандартизувати процедури по всій країні. Також AQB розробляє програми безперервного навчання для підтримки професійного розвитку оцінювачів, аби вони залишалися актуальними на ринку. Штати використовують стандарти AQB як базові орієнтири для регулювання професії оцінювача, включаючи процедури ліцензування, акредитації та дисциплінарного нагляду [312].

Appraisal Standards Board (Рада зі стандартів оцінювання) займається розробкою, публікацією та оновленням Єдиних стандартів професійної оцінки (USPAP). ASB відповідає за створення та вдосконалення стандартів, які регулюють професійну діяльність оцінювачів у США. Ці стандарти визначають етичні та технічні вимоги для проведення оцінки, забезпечуючи її точність, прозорість і об'єктивність. Для внесення змін до USPAP, Ці стандарти є обов'язковими для всіх оцінювачів, які працюють на ринку США. Вони також застосовуються до оцінювачів, що проводять оцінку в рамках федеральних чи державних програм. ASB проводить слухання за участю оцінювачів, регуляторів, споживачів та інших зацікавлених сторін, що забезпечує врахування різних точок зору. ASB проводить навчання, тренінги та семінари для оцінювачів, допомагаючи їм розуміти та застосовувати USPAP у своїй роботі [313].

Appraisal Foundation виступає центральною координаційною організацією, яка підтримує діяльність AQB і ASB. AQB визначає мінімальні вимоги для кваліфікації оцінювачів, що гарантує професійну підготовку фахівців, а ASB забезпечує єдність підходів до оцінки через стандарти USPAP, встановлюючи загальні правила та вимоги до етики. Таким чином, ці три структури разом формують основу системи саморегулювання професії оцінювача у США, забезпечуючи високий рівень якості, прозорості та професійності на ринку оцінки майна.

Хоча система оцінки землі в США значною мірою саморегулюється, держава виконує ключову координаційну роль через федеральний нагляд. Після кризи 1980-х років у сфері нерухомості Конгрес США ухвалив Закон про реформу фінансових інститутів, стягнення, і виконання (FIRREA) 1989 р. Цей закон передбачає створення Федерального агентства з оцінки майна (Appraisal Subcommittee, ASC), яке координує діяльність штатів і СРО, забезпечуючи відповідність стандартам USPAP. Кожен штат також забезпечує дотримання стандартів ліцензування та може вводити додаткові вимоги для оцінювачів.

Перевагами американського досвіду саморегулювання в галузі оцінки майна є прозорість і єдність підходів завдяки USPAP, що застосовуються на всій території країни; високій професійній підготовці оцінювачів через чіткі вимоги до освіти та сертифікації; незалежність оцінки від впливу зацікавлених сторін; гнучкість системи саморегулювання, що дозволяє швидко адаптуватися до змін ринку.

Одночасно СРО у США в сфері оцінки майна постають перед певними викликами. До них належить, насамперед автоматизація оцінки, що може поставити під загрозу людський контроль і об'єктивність. Чималим викликом є різниця в регулюванні між штатами. Неоднорідність у підходах може створювати виклики для оцінювачів, які працюють у кількох юрисдикціях. Нарешті високі вимоги до початкового навчання та ліцензування значно ускладнюють входження в професію.

Досвід саморегулювання недержавних пенсійних фондів (НПФ) у США є багато в чому взірцем ефективного поєднання державного регулювання та саморегулювання. Ця система сформувалася завдяки довгій історії розвитку пенсійного забезпечення, підкріплений активним залученням професійних асоціацій, аудиторів та незалежних організацій.

Хоча НПФ у США працюють у рамках саморегулювання, їхня діяльність контролюється федеральним законодавством. Основними законами, що регулюють цю сферу є Закон про пенсійне забезпечення співробітників (ERISA, 1974), що встановлює вимоги до управління, прозорості та звітності пенсійних фондів. Він також забезпечує права працівників на отримання пенсійних виплат та Internal Revenue Code, який регулює податкові аспекти функціонування НПФ.

Управління активами НПФ відбувається відповідно до т.зв. фідучіарних стандартів, які зобов'язують менеджерів фондів діяти в найкращих інтересах учасників фондів. Інвестиційна політика НПФ базується на принципах диверсифікації, зниження ризиків і довгострокового зростання капіталу. НПФ

зобов'язані регулярно надавати учасникам звіти про стан активів, інвестиційну політику та адміністративні витрати.

Саморегулювання передбачає впровадження стандартів і правил управління через насамперед професійні кодекси, що формують СРО. Чимале значення відіграє постійна підготовка фахівців у сфері управління пенсійними фондами, а також регулярна оцінка ефективності інвестиційної політики та адміністративного управління з боку СРО. Зокрема, встановлені СРО фідучіарні обов'язки передбачають, що особи, які керують активами пенсійного фонду, мають:

діяти з максимальною ретельністю та лояльністю щодо інтересів учасників фонду;

уникати конфліктів інтересів і забезпечувати прозорість дій;

приймати зважені інвестиційні рішення на основі довгострокових стратегій.

Згідно з цим ж стандартами інвестиційні політики НПФ мають враховувати необхідність диверсифікації портфеля для зменшення ризиків; ґрунтуватися на соціально відповідальних інвестиціях, що враховують екологічні, соціальні та управлінські критерії; періодично здійснювати актуарні оцінки, що допомагають визначати, як інвестиції відповідають майбутнім фінансовим зобов'язанням фонду.

Саморегулювання передбачає створення механізмів для управління ризиками через впровадження систем управління ризиками для оцінки впливу ринкових змін, демографічних факторів і економічних умов та залучення зовнішніх аудиторів для перевірки дотримання стандартів.

До органів, що надають підтримку СРО належить:

Міністерство праці США, яке здійснює нагляд за дотриманням ERISA та контролює діяльність фідучіарів та інвестиційних менеджерів;

Pension Benefit Guaranty Corporation, яка забезпечує страхування пенсійних виплат у разі фінансової неспроможності фонду;

Internal Revenue Service, що забезпечує податкові пільги для фондів, які відповідають стандартам.

Ключовми СРО в сфері НПФ є Національна асоціація пенсійних фондів (NAPF) та Товариство актуаріїв (SOA).

NAPF об'єднує пенсійні фонди, їхніх менеджерів і представників галузі пенсійного забезпечення. Її основна мета – забезпечення високих стандартів управління пенсійними активами, розробка політик, що сприяють захисту інтересів учасників пенсійних фондів, та підтримка сталого розвитку пенсійної системи. До основних функцій NAPF належить:

- розробка рекомендацій для пенсійних фондів щодо управління активами, інвестиційної політики та дотримання етичних норм;

- забезпечення прозорості та ефективності операцій пенсійних фондів;

- вплив на розробку законодавства та нормативних актів у сфері пенсійного забезпечення;

- представництво інтересів пенсійних фондів перед державними органами та іншими зацікавленими сторонами;

- організація тренінгів, семінарів і конференцій для учасників пенсійних фондів;

- розробка освітніх матеріалів для підвищення професійної підготовки спеціалістів у сфері пенсійного забезпечення;

- проведення досліджень ринків пенсійних активів, ризиків та нових тенденцій у галузі;

- публікація аналітичних звітів і прогнозів для інформування учасників ринку;

- розробка рекомендацій щодо відповідального інвестування, зокрема впровадження принципів ESG (екологічне, соціальне управління);

- підтримка фондів у створенні диверсифікованих інвестиційних портфелів для зниження ризиків і забезпечення стабільного прибутку [328].

Товариство актуаріїв (SOA) об'єднує актуаріїв, що працюють у сферах пенсійного забезпечення, страхування, управління ризиками та фінансового

планування. Її діяльність спрямована на розвиток актуарної науки, професійної етики та технічної експертизи. Зокрема SOA:

- розробляє навчальні програми для підготовки актуаріїв у галузі пенсійного забезпечення;

- проводить сертифікаційні іспити для надання статусу актуарія, що відповідає найвищим професійним стандартам;

- здійснює постійне оновлення програм відповідно до сучасних тенденцій у фінансах, демографії та актуарній науці;

- розробляє етичні стандарти і норми поведінки для актуаріїв;

- здійснює контроль за дотриманням етичних принципів серед членів SOA;

- проводить дослідження у галузі аналізу ризиків, демографічних змін і фінансових моделей для пенсійних фондів;

- розробляє нові методи прогнозування та оцінки зобов'язань пенсійних фондів;

- здійснює консультування пенсійних фондів щодо управління фінансовими ризиками, актуарних оцінок та інвестиційної політики;

- розробляє методологію для прогнозування пенсійних зобов'язань і забезпечення їх стабільного фінансування;

- здійснює заходи із підвищення професійної репутації, зокрема організовує конференції, форуми та здійснює публікацію наукових робіт, що сприяють обміну досвідом між фахівцями [332].

Таким чином NAPF як СРО забезпечує єдність підходів до управління активами пенсійних фондів, встановлює добровільні стандарти, які часто перевищують мінімальні вимоги законодавства, сприяє підвищенню довіри до пенсійної системи серед працівників, роботодавців та інвесторів.

Саморегулювання є характерним також для сільськогосподарській дорадчій діяльності в США. Ця система була створена для підтримки фермерів і агробізнесу через надання науково обґрунтованих консультацій, технічної допомоги, освітніх програм та інноваційних рішень.

Саморегулювання в сільськогосподарській дорадчій діяльності в США характеризує насамперед науковий підхід. Дорадчі служби в США засновані на співпраці з університетами та дослідницькими установами, які забезпечують фермерів найсучаснішою інформацією щодо сільськогосподарських технологій, економіки, екології та сталого розвитку. Дорадчі служби дотримуються принципу неупередженості, надаючи рекомендації, що базуються на наукових дослідженнях, а не на комерційних інтересах. Послуги дорадчих служб доступні всім фермерським господарствам незалежно від їхніх розмірів чи прибутковості. Особливу увагу приділяють малим фермерам і фермерським кооперативам.

Центральною складовою дорадчої діяльності в США є Cooperative Extension System (CES) – мережа дорадчих служб, створена у співпраці федерального уряду, урядів штатів і університетів. CES функціонує на основі Закону Сміта-Лівера (Smith-Lever Act, 1914), який став базою для створення дорадчої системи. Організаційними ланками CES є управління на рівні штатів у вигляді т.зв. Університетів земельних грантів (Land-Grant Universities), які є основними партнерами у виконанні дорадчих програм. Саме вони здійснюють координацію діяльності на місцевому рівні. CES отримує фінансування з трьох джерел: федерального бюджету, бюджетів штатів і приватного сектору. Це забезпечує фінансову сталість і незалежність.

CES надає широкий спектр консультацій, зокрема з:

- удосконалення сільськогосподарських технологій;
- раціонального використання природних ресурсів;
- підтримки розвитку фермерських господарств;
- екологічно безпечних методів господарювання [318].

Ключевими СРО у сфері дорадницької діяльності Національна асоціація сільськогосподарських агентів округів та Американське товариство агрономії (ASA).

Національна асоціація сільськогосподарських агентів округів (NACAA) об'єднує сільськогосподарських дорадників (агентів) у США. Організація

виконує роль платформи для професійної спільноти, встановлюючи добровільні стандарти та впроваджуючи механізми саморегулювання, спрямовані на підвищення якості сільськогосподарської дорадчої діяльності. Її діяльність будується на кількох ключових принципах:

По-перше, НАСАА встановлює стандарти роботи для сільськогосподарських дорадників, які включають дотримання етичних принципів (чесність, об'єктивність, незалежність), використання науково обґрунтованих рекомендацій, високий рівень обслуговування фермерів і сільськогосподарських підприємств.

По-друге, організація проводить програми навчання та сертифікації, які допомагають дорадникам вдосконалювати свої знання та навички. Щорічні конференції, семінари та тренінги дають змогу фахівцям обмінюватися досвідом і знайомитися з новими технологіями. Програми Certified County Agricultural Agent (ССАА) забезпечують офіційне визнання професійних компетенцій. Сертифікаційні програми НАСАА гарантують, що дорадники мають необхідні знання, навички та компетенції для роботи з фермерськими господарствами.

По-третє, НАСАА заохочує дорадників до впровадження новітніх методів і технологій у сільському господарстві, зокрема через використання даних дистанційного зондування, автоматизації та штучного інтелекту; екологічно відповідальних підходів, спрямованих на збереження природних ресурсів.

По-четверте, НАСАА впроваджує механізми внутрішнього моніторингу для оцінки якості послуг, які надаються дорадниками. У цьому напрямку НАСАА здійснює проведення аудитів і перевірок діяльності членів організації, розглядає скарги від фермерів і рекомендації щодо вдосконалення роботи агентів.

По-п'яте, освітня та аналітична діяльність через підтримку наукових досліджень в сільському господарстві та розробку методики для дорадчої

діяльності. NASAA розробляє практичні інструменти і посібники для агентів, публікує результати досліджень у професійних журналах.

По-шосте, розв'язання конфліктів та вирішення суперечок між дорадниками та їхніми клієнтами, забезпечуючи неупереджений підхід.

NASAA працює у тісній співпраці з іншими дорадчими організаціями, університетами, урядовими структурами та фермерськими асоціаціями. Це сприяє створенню інтегрованої системи підтримки фермерів.

На федеральному рівні NASAA координує діяльність усіх регіональних відділень, забезпечуючи єдність стандартів і розвиток організації на загальнодержавному рівні. На регіональному рівні організація працює через місцеві осередки в кожному штаті, що дозволяє адаптувати дорадчі програми до специфічних потреб сільськогосподарської громади. На індивідуальному рівні кожен сільськогосподарський дорадник має можливість приєднатися до NASAA, отримуючи доступ до ресурсів, навчальних програм і сертифікації [308].

Американське товариство агрономії об'єднує вчених, дослідників, агрономів, сільськогосподарських консультантів і практиків, що працюють у сфері агрономії, ґрунтознавства, екології, і суміжних дисциплін. ASA виконує кілька ключових функцій, які роблять її важливим гравцем у забезпеченні високого рівня стандартів і професійної етики у сфері агрономії:

Перш за все ASA розробляє та впроваджує професійні стандарти для агрономів і суміжних фахівців. Серед них; Етичний кодекс, який забезпечує об'єктивність, чесність і наукову точність у діяльності спеціалістів; Рекомендації щодо найкращих практик у веденні сільського господарства, зокрема в контексті сталого використання природних ресурсів.

ASA пропонує сертифікаційні програми, які забезпечують визнання високого рівня кваліфікації спеціалістів. Так Certified Crop Adviser – Програма сертифікації для спеціалістів, які надають консультації фермерам у сфері управління врожайністю, ґрунтами та ресурсами. Через іншу програму – Certified Professional Agronomist здійснюється сертифікація для досвідчених

агрономів, які відповідають високим стандартам знань і професійної практики. Сертифікація ASA є добровільною, але вважається важливим інструментом для підвищення довіри до професіоналів серед фермерів і бізнесу.

ASA підтримує розвиток фахівців через організацію конференцій, семінарів і вебінарів; розробку навчальних програм, які дозволяють агрономам постійно оновлювати свої знання; публікацію наукових журналів, таких як *Agronomy Journal* і *Crop Science*, які поширюють результати досліджень серед членів товариства.

ASA активно працює над впровадженням принципів сталого сільського господарства, зокрема розробляє методики раціонального використання ґрунтів, води та інших природних ресурсів; підтримує інтегровані підходи до управління врожайністю, які зменшують вплив сільського господарства на навколишнє середовище; заохочує використання екологічно безпечних технологій, таких як прецизійне землеробство.

ASA співпрацює з державними установами, приватним сектором і фермерськими організаціями для просування інтересів агрономічної науки. Вона виступає експертом у формуванні політик, пов'язаних із продовольчою безпекою, зміною клімату та збереженням ґрунтів [327].

Саморегулювання ринків сільськогосподарської продукції в США є важливою особливістю організації аграрного сектору, має давні традиції і базується на добровільній участі продавців, покупців і місцевих органів управління. Такі ринки можуть бути як постійними, так і сезонними, і їхня діяльність регулюється через внутрішні правила, які створюють самі учасники ринку.

Саморегулювання ринків у США базується на принципі самоуправління, коли продавці, покупці та організатори ринків спільно встановлюють правила, які регулюють діяльність ринку, а саме години роботи, правила доступу для продавців, вимоги до якості продукції. Багато ринків функціонують за підтримки асоціацій фермерів або торгових організацій, які відповідають за організацію та управління. Такі асоціації забезпечують

прозорість правил участі в ринку, контролюють дотримання стандартів, проводять освітні заходи для продавців.

Багато фермерських ринків у США дотримуються принципу “local only”, тобто дозволяють торгувати тільки місцевим виробникам. Це підтримує локальну економіку та забезпечує споживачів свіжою продукцією. Деякі ринки вимагають сертифікації продукції як органічної (наприклад, USDA Organic). Контроль якості проводиться через внутрішні перевірки або запрошення незалежних інспекторів.

Саморегульовані ринки фінансуються за рахунок зборів із продавців (торгових місць), що дозволяє покривати витрати на управління, маркетинг і підтримку інфраструктури.

Організатори ринків беруть на себе функцію просування – проводять рекламні кампанії, організовують події для залучення споживачів, наприклад, ярмарки чи дегустації.

Форматами саморегульованих ринків Farmers' Markets (фермерські ринки). Це найпоширеніший формат у США, де дрібні фермери продають свіжу продукцію безпосередньо споживачам. Саморегулювання забезпечується місцевими асоціаціями фермерів, які контролюють якість продукції, справедливість розподілу місць і виконання санітарних норм. Другим формат – це Public Markets (публічні ринки), тобто постійно діючі ринки, де разом із фермерською продукцією можуть продаватися товари ремісників і малих виробників. Також представлений формат Cooperative Markets (кооперативні ринки) – ринки, створені кооперативами фермерів. Вони керуються спільними рішеннями членів кооперативу, які визначають умови участі, ціноутворення та розподіл прибутків.

Зазвичай механізми саморегулювання включає встановлення правил доступу до ринку. Продавці повинні підтвердити, що вони є виробниками своєї продукції. У деяких випадках вимагається сертифікація органічності або підтвердження місцевого походження. Ринки не завжди регулюють ціни, але встановлюють принципи справедливого ціноутворення, щоб уникнути

демпінгу чи завищення. Продавці повинні дотримуватися гігієнічних норм, особливо якщо йдеться про продаж м'яса, молочних продуктів або готової їжі. Організації, що керують ринками, регулярно перевіряють дотримання продавцями правил, а у випадку порушень можуть накладати санкції (штрафи, призупинення участі в ринку).

Досвід саморегулювання енергетичної ефективності будівель у США є достатньо розвиненим. Хоча в США діють державні мінімальні вимоги до енергоефективності будівель (наприклад, через International Energy Conservation Code (IECC), більшість стандартів і програм, спрямованих на підвищення енергоефективності, є добровільними. Вони встановлюються СРО.

Велика частина роботи з енергоефективності в будівельній галузі виконується через добровільні сертифікації, які сприяють саморегулюванню та визначенню високих стандартів. Основними сертифікаційними програмами є: LEED (Leadership in Energy and Environmental Design), що розроблена СРО U.S. Green Building Council (USGBC). Вона оцінює енергоефективність і екологічність будівель на основі низки критеріїв, таких як енергоефективність систем освітлення, вентиляції, опалення та використання відновлюваних джерел енергії. Програма є добровільною, але має велику популярність серед забудовників і бізнесів, що прагнуть підвищити свою екологічну репутацію. Другою програмою є ENERGY STAR, що спільно адмініструється Environmental Protection Agency та Department of Energy. Програма сертифікує будівлі та продукти (наприклад, техніку, вікна, освітлення), які відповідають високим стандартам енергоефективності.

СРО, такі як American Society of Heating, Refrigerating and Air-Conditioning Engineers (ASHRAE), відіграють ключову роль у розробці технічних стандартів для систем опалення, вентиляції та кондиціонування повітря. Зокрема Standard 90.1 є базовим стандартом для енергетичної ефективності комерційних і багатоквартирних будівель. Він використовується як основа для кодів енергозбереження на рівні штатів та муніципалітетів.

Саморегулювання стимулює розвиток інновацій у будівництві через впровадження нових матеріалів, технологій і методів. Великою популярністю володіє використання «розумних» систем управління будівлями (Smart Building Systems) для зниження енергоспоживання, а також інтеграція відновлюваних джерел енергії, таких як сонячні панелі та вітрові турбіни, у дизайн будівель. ASHRAE також проводить тренінги, сертифікаційні програми та конференції, які допомагають архітекторам, інженерам і будівельникам інтегрувати принципи енергоефективності у свою діяльність.

Ключовими аспектами саморегулювання у сфері реклами в США є розробка і впровадження кодексів етичної поведінки, які включають вимоги до прозорості, правдивості та точності рекламних тверджень. Кодекси регулюють правдивість рекламних заяв, заборону дискримінаційного або образливого контенту, особливі вимоги до реклами, спрямованої на вразливі групи (діти, літні люди).

СРО розглядають скарги від споживачів або конкурентів на неправдиву чи оманливу рекламу. Цей процес включає розслідування фактів, можливість отримання відповіді від рекламодавця, винесення рекомендацій або вимог щодо корекції реклами. СРО також проводять тренінги, конференції та семінари для підвищення обізнаності рекламодавців і споживачів про етичні стандарти в рекламі. Якщо рекламодавець відмовляється дотримуватися рекомендацій організації саморегулювання, справа може бути передана у Федеральну торгову комісію (FTC) або інші державні органи. У деяких випадках СРО публічно оголошують про порушення, що впливає на репутацію компанії.

Особливо важливою є роль СРО в регулюванні специфічних видів реклами. Так реклама для дітей регулюється Children's Advertising Review Unit. Особливими вимогами щодо неї є заборона реклами, яка може ввести дітей в оману, контроль за контентом, який пропагує насильство або шкідливі звички. Встановлені правила для онлайн-реклами, включаючи захист персональних даних і дотримання конфіденційності. Наприклад, Digital

Advertising Alliance керує програмами, які надають споживачам можливість відмовитися від таргетованої реклами. Ще один напрямок – медична реклама. Тут акцент робиться на забезпеченні правдивості тверджень про ефективність продуктів.

До найважливіших СРО у сфері реклами можна віднести:

Better Business Bureau (BBB). Зазначена національна СРО намагається здійснювати підтримку довіри до бізнесу, включаючи рекламу. Вона розглядає скарги споживачів на неправдиву чи оманливу рекламу, координує діяльність через місцевих відділень у різних регіонах США у цьому напрямку;

National Advertising Division (NAD) спеціалізується на оцінці точності тверджень у рекламі. Тут також розглядаються скарги на рекламу як від споживачів, так і від конкурентів, публікуються рішення у відкритому доступі для забезпечення прозорості;

Advertising Self-Regulatory Council (ASRC) є центральною СРО в США у сфері реклами. СРО розробила зокрема Code of Advertising – стандарти чесності та прозорості в рекламі; Children's Advertising Review Unit, що регулює рекламу, спрямовану на дітей;

Interactive Advertising Bureau (IAB) займається встановленням стандартів для онлайн-реклами, включаючи політики щодо конфіденційності даних і захисту споживачів;

Direct Marketing Association (DMA) працює з маркетингом і рекламою, розробляючи рекомендації для чесної практики в цифрових і прямих продажах.

Також важливим є досвід СРО в США в інших сферах, де законодавчо визнані СРО в Україні – землеустрою, топографо-геодезичної і картографічної діяльності, ринку фінансових послуг, у т.ч. організацій формування та обігу кредитних історій, кредитних спілок, ломбардів, ринку страхування.

У контексті міжнародного досвіду зазначимо деякі акти законодавства ЄС, що підкреслюють роль саморегулювання. Серед них:

Директива Європейського Парламенту і Ради 2009/125/ЄС від 21 жовтня 2009 р. визначає базові засади встановлення вимог до екодизайну виробів, які пов'язані з енергоспоживанням. У Директиві передбачені такі конкретні форми саморегулювання, як: форум для консультацій, оцінка добровільних угод і перевірка дієвості механізмів, що стосуються ринкового нагляду. У додатку VIII до Директиви 2009/125/ЄС надається перелік детальних показників, які застосовуються для оцінювання прийнятності ініціатив, пов'язаних із саморегулюванням.

Директива Європейського Парламенту і Ради 2005/29/ЄС від 11 травня 2005 р., що стосується недобросовісних практик у торгівлі з боку підприємців стосовно споживачів на внутрішньому ринку, наголошує на важливості застосування підприємницьких кодексів поведінки. Такі кодекси мають заохочувати підприємців дотримуватись принципів, визначених цією Директивою, у специфічних галузях. Директивою передбачено такі заходи саморегулювання, як: впровадження кодексів поведінки, альтернативні способи вирішення конфліктів, а також надання державам-членам можливості контролю у формі делегування повноважень.

Директива Європейського Парламенту і Ради Європи 2010/13/ЄС від 10 березня 2010 р. стосується гармонізації певних положень, закріплених у законах, нормативних актах та адміністративних положеннях. У країнах-членах, у контексті надання аудіовізуальних медіапослуг, передбачено, що держави відповідно до своєї правової традиції мають визнавати користь саморегулювання як доповнення до інших правових чи адміністративних механізмів. У Директиві зазначається, що саморегулювання повинно співіснувати зі співрегулюванням. Держави зобов'язані забезпечити взаємодію цих механізмів, беручи до уваги національні особливості своїх правових систем.

Директива Європейського Парламенту та Ради 2000/31/ЄС від 8 червня 2000 р., яка охоплює певні юридичні аспекти послуг в інформаційному

суспільстві, включаючи електронну торгівлю на внутрішньому ринку (відомо як Директива про електронну комерцію), передбачає наступне:

- а) підтримку створення кодексів поведінки, які розробляються об'єднаннями торгівців, професійними організаціями та споживацькими асоціаціями на рівні Співтовариства;
- б) передачу розроблених національних чи європейських кодексів поведінки до Комісії;
- с) забезпечення доступу до таких кодексів в електронному форматі, перекладеному на мови країн-членів;
- д) звітування торгівельними, професійними та споживчими організаціями перед Комісією та державами-членами щодо результатів оцінки своїх кодексів і їхнього впливу на сферу електронної торгівлі;
- е) сприяння розробці спеціалізованих кодексів для захисту прав неповнолітніх і людської гідності.

Висновки до розділу

1. СРО виступають ефективним інструментом публічного управління, спрямованим на забезпечення регуляції у різних сферах діяльності. Вони виникають як альтернатива державному регулюванню, коли учасники певного сектору об'єднуються задля створення правил поведінки, контролю якості послуг і товарів та підтримання конкуренції. Основні функції СРО включають регулятивну, контрольну, дисциплінарну та арбітражну. Такі організації сприяють оптимізації регулятивних процесів, забезпечують прозорість дій своїх членів і захищають споживачів шляхом встановлення стандартів. Їх впровадження також дозволяє знизити витрати на адміністративне управління та забезпечити стабільність регульованих сфер.

2. СРО є важливим елементом взаємодії між державою, бізнесом та суспільством. Їх діяльність ґрунтується на принципах публічності, прозорості та відповідальності. Організації цього типу можуть мати добровільний або

обов'язковий характер членства, залежно від потреб галузі та законодавчих вимог. Вони також можуть діяти як незалежні регулятори або отримувати делеговані повноваження від держави. Важливим аспектом функціонування СРО є інформаційне забезпечення, включаючи ведення реєстрів, організацію навчання та сертифікації. Крім того, вони сприяють вирішенню конфліктів шляхом створення третейських судів і розробки ефективних механізмів моніторингу.

3. Роль СРО в сучасній системі публічного управління важко переоцінити, оскільки вони є носіями інтересів професійних і підприємницьких спільнот. Успішність функціонування цих організацій залежить від законодавчого закріплення їх повноважень, розробки механізмів контролю та дисципліни, а також належної підтримки з боку держави. Класифікація СРО охоплює різноманітні аспекти, такі як рівень автономності, функціональна спрямованість, територіальне охоплення та обов'язковість членства. Завдяки своїй здатності поєднувати інтереси держави, бізнесу і суспільства, СРО забезпечують гнучке і ефективне регулювання, що сприяє розвитку економіки та підтриманню стабільності.

4. Саморегулювання в Україні має глибокі історичні корені, які простежуються з часів магдебурзького права, коли ремісники об'єднувалися у цехи для захисту економічних і соціальних інтересів. У період царської Росії та Польщі цехове законодавство регулювало їхню діяльність, закріплюючи права на самоврядування. Хоча у XX ст. радянська влада обмежила саморегулювання, його елементи збереглися у профспілках і творчих об'єднаннях. Ретроспекція саморегулювання демонструє наявність певної традиції, а також його важливість для соціально-економічного розвитку, здатність інститутів саморегулювання адаптуватися до змін і служити ефективним інструментом врядування у різних політичних умовах.

5. Закордонний досвід саморегулювання демонструє різноманітність моделей, які ефективно поєднують приватні ініціативи й державне регулювання. У США саморегулювання сформувалося як природна відповідь

на потреби ринку, зокрема в сферах цінних паперів та аудиту. Там функціонують обов'язкові та добровільні СРО, наприклад FINRA, що забезпечують дисципліну на фінансових ринках.

РОЗДІЛ 3.

СЕКТОРАЛЬНЕ САМОРЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ СИСТЕМНИХ РЕФОРМ

До завдань розділу віднесений аналіз розвитку секторального саморегулювання в Україні в умовах реформ останніх років. Проаналізовано еволюцію державної політики у сфері, починаючи з 1990-х років, коли саморегулювання сприймалося як професійне самоврядування, і до сучасного етапу, коли саморегулювання охоплює широкий спектр галузей економіки. Розглянуто нормативне підґрунтя функціонування СРО. Досліджено механізми їх взаємодії з державними органами, повноваження СРО щодо сертифікації, розробки професійних стандартів і контролю за дотриманням норм тощо. Особливу увагу приділено перспективам розвитку СРО, зокрема вироблена модель, на основі якої пропонується розробити окремий закон про СРО.

3.1. Державна політика розвитку секторального саморегулювання

Категорія політика може трактуватися, по-перше, як сфера взаємодії різних соціальних суб'єктів (колективних та індивідуальних) щодо використання інститутів публічної влади задля реалізації своїх інтересів і потреб» (politics), а, по-друге, як певний напрям дій, визначений курс, заходи в певному напрямку, що здійснюється певною організованою спільнотою або інститутом, зокрема державою. (policy). У контексті нашого дослідження ми виходимо з другого розуміння політики.

Як зазначає *Вікторія Андріяш*, «державна політика – це цілеспрямована діяльність органів державної влади для вирішення суспільних проблем, досягнення й реалізації загальнозначущих цілей розвитку суспільства або його окремих сфер» [1]. Інші дослідники стверджують, що «державна політика є засобом, що дозволяє державі досягнути певної мети в конкретній галузі,

використовуючи правові, економічні, адміністративні методи впливу, спираючись на ресурси, які є в її розпорядженні» [68, с. 63].

Отже державна політика є комплексом стратегічних завдань та цілеспрямованих заходів, які реалізуються всіма інституціями державної влади у певній сфері суспільного розвитку. На відміну від окремих рішень органів законодавчої, виконавчої влади, дій чи реакції голови держави та інших урядовців, державна політика є достатньо обґрунтованою стратегією, що підкріплена комплексом нормативних актів і яка є результатом взаємодії різноманітних інституціолізованих та неінституціолізованих суб'єктів.

Виходячи із подібних уявлень, державну політику розвитку секторального саморегулювання ми визначаємо як комплекс стратегічних завдань та цілеспрямованих заходів, що реалізуються інституціями державної влади з метою вироблення засад розвитку та посилення можливостей СРО у системі врядування та публічного управління соціально-економічними процесами.

Для осмислення спрямованості та динаміки державної політики розвитку секторального саморегулювання скористуємося хронологічним методом, який полягає в тому, щоб певні події та явища у всій їх конкретності та різноманітності викладалися чітко у часовій (хронологічній) послідовності. Це дозволяє дозволяє відтворити процес розвитку СРО з їхніми єдиними, специфічними та загальними рисами.

Слід зазначити, що вперше ідея саморегулювання в Україні була сприйнята як професійне самоврядування.

Зокрема у 1994 р. був прийнятий Закон України «Про органи суддівського самоврядування» [116]. Суддівське самоврядування на той час розглядалося як інструмент для забезпечення автономності суддів, що ґрунтується на спільному прийнятті рішень з питань, які стосуються організації роботи судів. Встановлювалося, що механізм суддівського самоврядування реалізується через проведення конференцій суддів за юрисдикцією, збори суддів вищих суддів та загальнодержавний з'їзд суддів.

Основними завданнями органів самоврядування суддів визначалося створення найкращих можливостей для функціонування судів; покращення процесу підготовки фахівців, підвищення рівня професійної майстерності суддів, а також надання їм методичної підтримки; посилення незалежності судової системи та захист від будь-якого стороннього впливу на здійснення правосуддя.

У подальшому самоврядування суддів модифікувалося набувши сучасного вигляду у Законі України «Про судоустрій та статус суддів» [238]. У цілому ми погоджуємося з висновком *Дениса Мандичева* про те, що «за своєю юридичною природою органи суддівського самоврядування не є юридичними особами або державними органами, оскільки не в повній мірі відповідають основним ознакам останніх. Тобто це особливі структурні утворення, правила організації та функціонування яких є специфічними та відрізняються від інших типів органів, в тому числі професійних спілок, саморегулювальних організацій та інших подібних утворень» [121, с. 247].

Вперше необхідність розвитку СРО не як професійного самоврядування, а суто секторального (господарського) була визнана у 1995 р. в Концепції функціонування та розвитку фондового ринку України [205]. Зазначене було багато в чому природним, враховуючи саме роль подібних СРО в країнах з розвиненим фондовим ринком, як це було показано у другому розділі. У Концепції передбачалося, що суб'єкти фондового ринку можуть добровільно об'єднуватися в СРО. Такі організації отримували право самостійно визначати правила для своїх учасників, зокрема встановлювати базові вимоги до поведінки та етичних норм, а також запроваджувати стандарти операцій у сфері фондового ринку. Вони також мали забезпечувати дотримання принципів прозорості й доброчесної діяльності.

Зважаючи на традиції державного етатизму, що залишилися у спадщину від радянської системи, пропозиція, закладена в Концепції, була досить новаторською. Вона передбачала, що держава сприятиме утворенню таких СРО учасників ринку цінних паперів. Крім того, визначалася можливість

делегування їм окремих функцій у сфері регулювання ринку та контролю за його діяльністю.

Зазначені підходи у подальшому знайшли своє нормативне закріплення на рівні законодавчих та підзаконних норм. Вже в Законі 1996 року «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» СРО розглядалася як об'єднання учасників фондового ринку, що діють у професійній сфері, яке функціонує на добровільній основі та не переслідує комерційної вигоди. Основна мета такого об'єднання – захист прав його учасників, власників фінансових інструментів і всіх інших зацікавлених осіб у сфері ринку капіталу. Для офіційного визнання його діяльності необхідна була реєстрація в Державній комісії з питань фондового ринку та цінних паперів (згодом у НКЦПФР).

Передбачалося, що СРО формуватиме уніфіковані правила та стандарти, які стануть обов'язковими для дотримання всіма її членами. Крім того, передбачалося встановлення кваліфікаційних вимог до фахівців, які працюють у цій галузі. Також організація повинна була контролювати дотримання затверджених норм і правил, що регулюють ринок цінних паперів.

Було визначено, що Державна комісія з питань фондового ринку та цінних паперів разом із іншими органами державної влади, які здійснюють регулювання у цій сфері, можуть передати СРО частину своїх повноважень. До таких функцій належали:

- розроблення, впровадження та контроль виконання регламентів, норм і стандартів у сфері торгівлі фінансовими активами;
- сертифікація фахівців, що працюють у галузі фондового ринку;
- видача дозволів (ліцензій) суб'єктам, що здійснюють діяльність у цій сфері;
- збирання, аналіз і систематизація статистичних даних щодо операцій професійних учасників ринку [174].

На розвиток зазначених законодавчих норм у 1996 р. було прийнято перше Положення про саморегулівну організацію ринку цінних паперів [190].

В низці наступних Указів Президента України [Див., напр.: 176; 219; 220], рішень уряду [202; 181; 239; 241] ставилося питання щодо доцільності обов'язкового членства професійних учасників ринку цінних паперів у СРО, а також стосовно поступового переходу до функціонування однієї СРО з кожного виду професійної діяльності на ринку цінних паперів, поступової передачі СРО професійних учасників фондового ринку частини повноважень щодо передліцензійної роботи, проведення моніторингу діяльності своїх членів, підготовки, перепідготовки та попередньої сертифікації фахівців тощо. Подальшим нормативним регулюванням були врегульовані різноманітні аспекти СРО в сфері професійних учасників ринків капіталу [228; 211; 204; 173; 188; 189; 199]. СРО набуває офіційного статусу у певній сфері професійної діяльності на фінансових ринках з моменту, коли відповідне рішення ухвалюється НКЦПФР.

У цілому організації, що об'єднують професійних гравців ринку капіталу мають можливості впровадження правил професійної поведінки у робочих процесах своїх членів; розроблювати та ухвалювати методичні рекомендацій щодо здійснення певного виду діяльності на ринках капіталу; запроваджувати ефективні механізми вирішення суперечок, що виникають між учасниками організації в межах їхньої діяльності; здійснювати контроль за відповідністю поведінки членів організації її статуту та внутрішнім регламентам.

Однак на додаток до зазначених повноважень СРО додатково могли встановлювати та затверджувати правила (норми, стандарти) ведення професійної діяльності на ринках капіталу, за винятком тих, що прямо визначені законодавством; розробляти заходи для запобігання порушенням норм чинного законодавства чи внутрішніх документів СРО, зокрема при припиненні діяльності її членами; впроваджувати дисциплінарні санкції щодо учасників організації у випадках, коли виявлені порушення її регламентних документів.

Окрім цього, СРО отримувало право реалізовувати окремі делеговані повноваження на основі НКЦПФР. У рішенні щодо делегування повноважень, зокрема, мало б бути зазначено перелік конкретних повноважень, що делегуються; термін делегування, механізм державного контролю за реалізацією переданих повноважень.

У подальшому ідея галузевого саморегулювання поступово сприймалася й іншими учасниками господарських відносин та професійними спільнотами. Зокрема у 2001 р. був прийнятий Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» [222], у якому окремий розділ був присвячений СРО оцінювачів. Згодом був затверджений Порядок визнання статусу СРО оцінювачів [254; 192; 197].

СРО оцінювачів – це загальнонаціональні громадські об’єднання, що не переслідують комерційної вигоди та включають до свого складу фізичних осіб, які набули статусу оцінювачів. Громадські організації, що об’єднують осіб зі статусом оцінювачів і прагнуть отримати офіційне визнання як СРО, повинні були відповідати таким критеріям:

- чисельність членів має становити не менше ніж 250 осіб;
- щонайменше 90% учасників організації повинні займатися діяльністю з оцінки майна;
- організація має запровадити систему внутрішньої сертифікації членів для контролю якості оцінювання майна.

До основних функції СРО оцінювачів було віднесено:

моніторинг дотримання чинних нормативних документів у сфері оцінки та забезпечення належної якості роботи її членів;

проведення рецензування звітів з оцінки майна, виконаних учасниками організації, на запит юридичних і фізичних осіб у порядку, встановленому внутрішніми документами СРО;

співпраця у створенні та вдосконаленні законодавчих і нормативних актів, що регулюють оціночну діяльність;

участь у професійному навчанні та підготовці фахівців;

- робота в складі Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії оцінювачів;
- захист своїх членів у судових та досудових процедурах, що стосуються оцінки майна;
- сприяння конкурентному середовищу серед оцінювачів;
- підвищення професійної кваліфікації учасників через механізм внутрішньої сертифікації, що здійснюється за встановленими організацією процедурами;
- підтримка розвитку цифрових технологій у сфері оцінки, а також поширення інформації про особливості визначення вартості майна та майнових прав;
- визначення додаткових вимог до сумлінного виконання оцінювальної діяльності та забезпечення відповідності її нормам чинного законодавства.

Законом України 2001 р. «Про кредитні спілки» передбачалося, що одній із всеукраїнських асоціацій кредитних спілок може бути надано статус СРО кредитних спілок [206], а одним з пріоритетних напрямів кредитних спілок мало б стати формування єдиної СРО кредитних спілок у формі всеукраїнської асоціації [245]. Також був затверджений Порядок делегування окремих повноважень окремих повноважень одній із всеукраїнських асоціацій кредитних спілок [186].

Передбачалося, що СРО, яка представляє кредитні спілки, у межах і за процедурою, визначеною НБУ, могла виконувати такі функції:

- розробляти разом із кредитними спілками плани з фінансової стабілізації та контролювати їх виконання;
- забезпечувати методологічну підтримку роботи кредитних спілок;
- організовувати навчальні програми та здійснювати сертифікацію фахівців у цій сфері;
- формувати та впроваджувати норми професійної етики для кредитних спілок, що діють у сфері фінансових послуг;
- збирати, аналізувати та систематизувати фінансову звітність кредитних установ.

Статут та внутрішні нормативні документи СРО кредитних спілок, що регулюють виконання делегованих повноважень підлягав його погодженню. НБУ також мав право здійснювати контроль за реалізацією делегованих повноважень і, в разі необхідності, мав право скасувати або призупинити їх виконання, включаючи можливість позбавлення статусу СРО.

У зв'язку із прийняттям у 2024 р. нового Закону України «Про кредитні спілки» [207] було закріплена можливість утворення об'єднання кредитних спілок зі статусом СРО.

У 2003 р. була законодавчо закріплена СРО адміністраторів недержавних пенсійних фондів як неприбуткова організація (непідприємницьке товариство), що створюється з метою встановлення професійних стандартів діяльності з адміністрування недержавних пенсійних фондів, захисту та представлення інтересів своїх членів, а також учасників недержавних пенсійних фондів [213;185], а згодом був затверджений Порядок про делегування ним повноважень [187]. Уповноваженим органом щодо їх діяльності була визначена НКЦПФР.

Законом «Про оцінку земель», були закріплені СРО у сфері оцінки земель [221; 191]. СРО оцінювачів з експертної грошової оцінки земельних ділянок є юридичними особами, які діють на засадах самоврядування. Діяльність СРО у сфері оцінки земель не має на меті отримання прибутку. Уповноваженим органом щодо даного виду СРО стала Державна служба з питань геодезії, картографії та кадастру.

У 2004 р. Закон України «Про третейські суди» передбачив можливість утворення третейських судів при СРО [251]. Законом України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» передбачалося надання всеукраїнській громадській професійній організації, яка об'єднує суб'єктів дорадчої діяльності статусу СРО [236; 70]. Передбачалося, що СРО може:

залучатися до процесу створення державних програм, спрямованих на розвиток сільськогосподарської дорадчої діяльності;

вести облік фахівців з сільськогосподарської дорадчої діяльності і відповідних організацій;

забезпечувати методологічну підтримку суб'єктів, які здійснюють дорадчу діяльність, а також формувати та впроваджувати етичні та професійні стандарти їхньої роботи;

брати участь у навчанні та підготовці фахівців у сфері дорадчої діяльності;

здійснювати збір інформації, її систематизацію та попередній аналіз щодо функціонування суб'єктів дорадчої діяльності.

У 2005 р. була передбачена можливість надання з боку НБУ професійному об'єднанню Бюро кредитних історій статус СРО [218]. Бюро кредитних історій по відношенню до своїх членів отримало право:

здійснювати методичне забезпечення діяльності Бюро;

здійснювати навчання та підвищення кваліфікації фахівців Бюро;

розробляти і впроваджувати правила професійної поведінки фахівців Бюро.

У 2009 р. Законом України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» був запроваджений інститут СРО оптових ринків сільськогосподарської продукції [215]. Для забезпечення ефективної координації своєї діяльності, надання взаємної підтримки та задоволення першочергових економічних потреб, оптові ринки сільськогосподарської продукції могли добровільно створювати асоціації, що об'єднують такі ринки. Такі асоціації мали функціонувати як неприбуткові організації (непідприємницькі товариства). Центральний орган виконавчої влади, відповідальний за впровадження державної аграрної політики та розвиток сільського господарства, мав право надати таким асоціаціям статус СРО оптових ринків сільськогосподарської продукції. Для отримання такого статусу необхідно, щоб до складу асоціації входило щонайменше 50% діючих оптових ринків агропродукції.

СРО, що діє в цьому секторі, могли виконувати такі завдання:

- брати участь у підготовці проєктів нормативно-правових актів, які регулюють функціонування оптових ринків сільськогосподарської продукції;
- розробляти державні програми та інші ініціативи, спрямовані на розвиток і підтримку діяльності таких ринків;
- формувати та забезпечувати ефективне функціонування інформаційної системи, необхідної для роботи оптових ринків аграрного сектору;
- організовувати, а також здійснювати методичний супровід освітніх програм, перепідготовку та підвищення кваліфікації персоналу оптових ринків.

Проте слід погодитися з думкою *Олени Батигіної*, що «законодавець зупинився на моделі, яка визначає саморегульну організацію ОРСП як організацію, яка регулює виключно внутрішні інтереси суб'єктів господарювання, які набули статус оптових ринків сільськогосподарської продукції. ... Існує необхідність доповнити законодавство України положенням про делегування окремих повноважень державного регулювання саморегульним організаціям ОРСП задля поєднання інтересів учасників таких організацій і публічних інтересів, що виникають з приводу функціонування оптових ринків сільськогосподарської продукції» [12, с. 59].

У 2009 р. КМУ було прийнято важливе положення щодо надання всеукраїнській громадській професійній організації статусу саморегульної організації [195].

У 2011 р. за наслідками тривалої дискусії серед фахівців (див., напр.: [40; 262]) через внесення змін до Закону України «Про архітектурну діяльність» [166] були закріплені у публічному просторі СРО у сфері архітектурної діяльності (див., напр.: [198; 193; 72]. Некомерційні об'єднання, створені на добровільних засадах фізичними та юридичними особами, що здійснюють професійну та підприємницьку діяльність у галузі архітектури, могли отримати статус СРО з моменту реєстрації центральним органом виконавчої

влади з питань містобудування. Відомості про таке об'єднання вносяться до офіційного реєстру СРО, що функціонують у сфері архітектурної діяльності.

СРО в архітектурному секторі мали право встановлювати правила, які регулюють підприємницьку та професійну діяльність архітекторів та які є обов'язковими для виконання всіма своїми СРО. Крім того, вони визначають механізм компенсації завданих споживачам збитків у випадках, коли продукція, роботи чи послуги, надані членами СРО, не відповідають встановленим стандартам якості. Також СРО у сфері архітектури можуть реалізовувати делеговані їм повноваження, серед яких – проведення атестації фахівців, що займаються створенням архітектурних об'єктів: брати участь у процесі ліцензування господарської діяльності своїх членів.

Також у 2011 р. новою редакцією Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [170] була на рівні закону визнана СРО арбітражних керуючих, яка, на погляд деяких науковців одночасно виконує функції професійного самоврядування арбітражних керуючих (див.: [134]). У 2018 р. був прийнятий Кодекс України з процедур банкрутства [99], відповідно до якого могла бути утворена лише одна СРО арбітражних керуючих, проте до компетенції Мініюсту вже не було віднесення її визнання.

Некомерційне професійне об'єднання, що включає всіх арбітражних керуючих, створюється для забезпечення самоврядування фахівців у цій сфері. Передбачалося, що утворення СРО арбітражних керуючих відбувається за рішенням загального з'їзду представників цієї професії. Така організація не підлягала реорганізації. До складу СРО автоматично включаються всі арбітражні керуючі, дані про яких містяться в Єдиному реєстрі арбітражних керуючих України, за умови, що їхня діяльність не припинена відповідно до законодавчих норм. Такі особи були зобов'язані сплачувати членські внески, передбачені правилами СРО.

Структура СРО арбітражних керуючих передбачає такі керівні органи:

- З'їзд арбітражних керуючих регіону;

- Рада арбітражних керуючих регіону;
- керівник Ради арбітражних керуючих регіону;
- Рада арбітражних керуючих України;
- Голова Ради арбітражних керуючих України;
- З'їзд арбітражних керуючих України;
- Ревізійна комісія.

СРО арбітражних керуючих виконує такі функції:

здійснює контроль за дотриманням законодавства у сфері банкрутства, а також Кодексу професійної етики арбітражного керуючого;

бере участь у розробці нормативних актів, що регулюють питання платоспроможності боржників та процедури банкрутства;

представляє інтереси арбітражних керуючих у відносинах із державними органами, органами місцевого самоврядування, посадовими особами, підприємствами та міжнародними організаціями;

захищає професійні права членів СРО;

підтримує високий рівень підготовки та професійний розвиток арбітражних керуючих;

сприяє підвищенню престижу професії арбітражних керуючих;

аналізує та перевіряє достовірність інформації, яка може завдати шкоди діловій репутації арбітражних керуючих, та вживає заходів для її спростування;

готує консультаційні матеріали та методичні рекомендації щодо професійної етики та застосування сучасних практик у сфері банкрутства;

інформує громадськість про актуальні питання у сфері банкрутства та процедури відновлення платоспроможності боржників.

У 2012 р. було передбачено, що всі організації роботодавців, їх об'єднання для максимально ефективного виконання своїх завдань щодо захисту і представництва прав та законних інтересів своїх членів могли бути визнані СРО [217]. Також на законодавчому та нормативному рівні були визнані СРО у сфері землеустрою та топографо-геодезичної і картографічної

діяльності [169; 175; 200]. Громадська організація, яка претендує на визнання її статусу як СРО у сфері землеустрою, мала відповідати наступним вимогам:

- кількість сертифікованих інженерів-землевпорядників у складі організації мала бути не меншою за 250 осіб;
- щонайменше 90% учасників організації повинні мати статус сертифікованих інженерів-землевпорядників;
- організація повинна впровадити процедуру внутрішньої сертифікації членів для контролю за якістю виконаних робіт із землеустрою.

Основні повноваження СРО у сфері землеустрою включали до себе:

ухвалення правил і стандартів професійної діяльності, які є обов'язковими для всіх її учасників. Також організації передбачають механізми компенсації збитків, завданих споживачам у разі надання товарів, послуг або робіт неналежної якості;

контроль за дотриманням положень державних стандартів, нормативно-технічних документів, а також забезпеченням якості документації із землеустрою, що складається її членами;

участь у підготовці та вдосконаленні нормативно-правових актів у сфері землеустрою;

організація та забезпечення професійної підготовки, перепідготовки та сертифікації інженерів-землевпорядників;

робота в складі Кваліфікаційної комісії інженерів-геодезистів або землевпорядників;

захист професійних прав членів організації у разі виникнення спорів, що потребують судового або досудового вирішення;

сприяння розвитку конкурентного середовища в межах сфери землеустрою;

підвищення кваліфікації учасників організації через процедури внутрішньої сертифікації, встановлені організацією.

заохочення впровадження інформаційних технологій у роботі з землеустроєм, а також інформування громадськості щодо питань раціонального використання та охорони земельних ресурсів;

формування додаткових вимог для забезпечення якісного виконання робіт із землеустрою та дотримання законодавчих норм.

Хоча ще в 1992 р., у зв'язку із прийняттям Закону України «Про адвокатуру» [165] адвокати могли створювати власні спілки та асоціації, які представляли інтереси адвокатів у державних органах, захищали соціальні та професійні права адвокатів, здійснювали методичну і видавничу роботу, сприяли підвищенню професійного рівня адвокатів, повноцінне професійне самоврядування адвокатів виникле лише у 2012 р. Відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатське самоврядування – гарантоване державою право адвокатів самостійно вирішувати питання організації та діяльності адвокатури [164].

Метою адвокатського самоврядування є:

гарантування незалежності адвокатів і захисту їхньої діяльності від зовнішнього втручання;

підтримка високого рівня професіоналізму серед адвокатів;

створення та функціонування кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури;

формування належних умов для ефективного здійснення адвокатської діяльності;

забезпечення прозорості інформації, пов'язаної з адвокатурою та її функціями;

ведення Єдиного реєстру адвокатів України;

участь у доборі членів Вищої ради правосуддя.

Ключовим суб'єктом у системі самоврядування адвокатів є Національна асоціація адвокатів України (НААУ). Це професійна організація, що не має державного характеру й комерційних цілей. Вона об'єднує всіх українських

адвокатів, а також функціонує для реалізації завдань адвокатського самоврядування.

Система самоврядування адвокатів включає національні та регіональні органи, а також інші установи, створені для забезпечення їхньої роботи. У межах регіональних підрозділів НААУ діють наступні органи самоврядування:

- Конференція адвокатів певного регіону;
- Рада адвокатів регіону;
- Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури;
- Контрольно-ревізійна комісія адвокатів.

До органів самоврядування адвокатів на національному рівні належать:

- Всеукраїнський з'їзд адвокатів;
- Рада адвокатів України;
- Центральна кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури.

Фінансування органів самоврядування адвокатів здійснюється з коштів, отриманих за складання кваліфікаційних іспитів; щорічних внесків адвокатів на підтримку самоврядування; частини фінансів, переданих кваліфікаційно-дисциплінарними комісіями для підтримки центральних органів; добровільних пожертв адвокатів, адвокатських бюро та об'єднань тощо.

Як справедливо зазначає *Уляна Бек* «у системі публічного управління органи адвокатського самоврядування виконують низку функцій, обумовлених їх цілями та завданнями. До таких функцій належать функція формування високопрофесійного та інтолерантного до корупції адвокатського корпусу, функція встановлення етичних стандартів адвокатської діяльності, захисна та забезпечувальна функції. Для їх реалізації органам адвокатського самоврядування надано низку повноважень, у тому числі делегованих державою» [15, с. 122].

Також у 2012 р. виникає професійне самоврядування нотаріусів на базі загальної норми ще 1992 р. про можливість об'єднань нотаріусів [214]. Погоджуємося з *Оленою Соломахіною*, яка вважає, що для того, щоб діяльність

нотаріату відповідала вимогам сьогодення, необхідні дві умови: «належне, добре відпрацьоване правове регулювання з елементами державного регулювання та саморегулювання, тобто запровадження відповідних правил, напрацьованих самою корпорацією нотаріусів на основі елементів самоврядування» [269, с. 154].

Метою діяльності професійного самоврядування нотаріусів є координація їхньої роботи з метою виконання встановлених обов'язків, забезпечення прав та представництва інтересів нотаріусів у взаємодії з органами публічної влади, а також захист їхніх соціальних прав і професійних інтересів. Також самоврядування нотаріусів сприяє підвищенню їх кваліфікації, надає методичну підтримку та забезпечує захист інтересів фізичних та юридичних осіб у випадках заподіяння шкоди через протиправні дії чи недбалість нотаріусів.

Організація самоврядування нотаріусів здійснюється через Нотаріальну палату України та її структурні органи. До основних функцій Нотаріальної палати України належать представлення інтересів членів організації у взаємовідносинах з державними установами та іншими органами; захист прав нотаріусів у професійній та соціальній сферах; участь у підготовці та експертному аналізі законодавчих проєктів, які стосуються нотаріальної діяльності; організація заходів із підвищення кваліфікації нотаріусів і їхніх асистентів; контроль за дотриманням стандартів професійної етики, а також виконання інших функцій, передбачених чинним законодавством. Членами Нотаріальної палати України можуть стати особи, які отримали офіційне свідоцтво, що підтверджує їхнє право займатися нотаріальною діяльністю. Величина членських внесків та інших платежів, які є необхідними для виконання завдань організації, встановлюється під час з'їзду нотаріусів.

У 2013 р. Закон України «Про засади функціонування ринку електричної енергії України» [180], передбачив утворення Ради ринку електричної енергії України як недержавної СРО. Проте відповідні норми не вдалося реалізувати

у зв'язку із скасуванням у 2017 р. зазначеного закону, що досить негативно було оцінено експертами у цій сфері (див., напр.: [63]).

З 2014 р. належність до СРО повинна декларуватися суб'єктами антикорупційного законодавства України [178].

У 2017 р. виник інститут саморегулювання у сфері енергетичної ефективності будівель [177; 194] державний контроль за діяльністю яких здійснює Міністерство розвитку громад та територій України. СРО у сфері енергетичної ефективності будівель могли стати добровільні неприбуткові об'єднання фізичних або юридичних осіб, що займаються професійною чи господарською діяльністю у сфері енергетичної ефективності будівель. Щоб здобути статус СРО, об'єднання повинно відповідати наступним вимогам:

- загальна чисельність членів має становити не менше 50 осіб, які працюють як енергоаудитори будівель.
- не менше 90% від загального складу організації повинні на постійній основі займатися професійною діяльністю у сферах сертифікації енергетичної ефективності будівель, проведення енергетичного аудиту чи обстеження технічних установок.

Функції СРО у сфері енергетичної ефективності будівель включали до себе наступне:

контроль за дотриманням вимог законодавства у сфері енергетичної ефективності будівель, забезпечення проведення сертифікації, енергетичних аудитів та обстежень технічних установок членами організації;

участь у створенні та вдосконаленні нормативно-правових актів, що стосуються енергетичної ефективності будівель;

організація професійної підготовки та підвищення кваліфікації енергоаудиторів;

захист прав своїх членів у процесі досудового та судового розгляду спорів, пов'язаних із питаннями енергетичної ефективності будівель, у межах чинного законодавства;

створення умов для розвитку конкурентного середовища серед енергоаудиторів;

заохочення впровадження інформаційних технологій, пов'язаних із питаннями енергетичної ефективності будівель;

інформування громадян про законодавство та міжнародний досвід у сфері енергетичної ефективності будівель.

У 2015 р. виникле ще одне професійне самоврядування – прокурорів. Прокурорське самоврядування полягає в колегіальному та незалежному ухваленні внутрішніх рішень прокурорами з метою:

формування єдиної організаційної системи роботи органів прокуратури й покращення професійної діяльності прокурорів;

підтримання їхнього статусу незалежності та захисту від будь-якого неправомірного впливу;

додержання до визначення необхідних ресурсів (кадрових, фінансових, матеріально-технічних тощо), а також здійснення нагляду за дотриманням встановлених вимог щодо такого забезпечення;

проведення виборів чи призначень прокурорів до складу інших органів у межах та за процедурами, визначеними законодавством.

До питань внутрішньої сфери діяльності прокуратури належать організаційні аспекти функціонування самої установи та роботи прокурорів, а також соціальний захист працівників і членів їхніх родин. Окрім того, ці питання охоплюють інші напрями, які безпосередньо не стосуються реалізації прокурорських повноважень. Здійснюється прокурорське самоврядування шляхом проведення всеукраїнського зібрання прокурорів і діяльності Ради прокурорів України.

«Аналіз повноважень органів прокурорського самоврядування, - зазначає *Ольга Маслова*, - засвідчив, що вони мають забезпечити баланс інтересів усіх прокурорів як членів однієї професійної спільноти, які мають єдиний статус незалежно від посади, яку обіймають, та керівництва органів прокуратури, що має забезпечити єдність і рівновагу прокурорської системи

та надати прокурорам можливість якісно та неупереджено виконувати свої функції [126, с. 17].

У 2017 р. виникле професійне самоврядування аудиторів [167]. Відповідно до діючих норм метою професійного самоврядування аудиторів є консолідація зусиль представників аудиторської сфери на основі професійної діяльності для виконання передбачених законом обов'язків, захисту їхніх прав, представлення інтересів у органах влади, відстоювання професійних та соціальних прав аудиторів, підвищення кваліфікаційного рівня спеціалістів, надання методичної підтримки, а також регулювання аудиторської практики.

Аудиторське самоврядування здійснюється через Аудиторську палату України. Аудиторська палата України є організацією з правовим статусом юридичної особи, яка не має комерційної мети та функціонує для реалізації цілей аудиторського самоврядування. Членами палати можуть бути аудитори та аудиторські компанії, зареєстровані у відповідному реєстрі. Функції Аудиторської палати України включають: ведення реєстру своїх членів; регулювання взаємодії між учасниками у процесі аудиторської діяльності; інформаційне забезпечення професійної спільноти з використанням всіх можливих засобів комунікації; участь у розробці та аналізі законодавчих актів, пов'язаних з аудиторською сферою, та подання пропозицій державним органам і законотворцям; узагальнення практики застосування міжнародних стандартів аудиту, а також надання рекомендацій щодо складних питань; представництво аудиторської спільноти у взаємодії з державними та місцевими органами, організаціями різних форм власності та міжнародними установами; захист професійних інтересів аудиторів; координація співпраці з професійними організаціями аудиторів і бухгалтерів; виконання делегованих функцій відповідно до закону.

Виходячи із зазначеного *Олександра Горяєва* дійшла до висновку, що статус АПУ містить деякі риси СРО. На її думку «АПУ є колегіальною громадською організацією аудиторського самоврядування зі спеціальним

статусом, що здійснює делеговані законом організаційно-господарські повноваження у сферу регулювання аудиторської діяльності» [58, с. 19].

У 2021 р. Законом України «Про страхування» як СРО була зафіксована можливість об'єднання учасників ринку страхування у СРО, органом нагляду за діяльністю яких став НБУ [237]. Цього ж року Законом України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» були визначені СРО учасників ринку фінансових послуг (фінансових компаній та ломбардів, інших надавачів фінансових та/або супровідних послуг) [253]. Об'єднання учасників ринку фінансових послуг отримує або втрачає статус СРО з моменту ухвалення відповідного рішення НБУ. Інформація про надання або позбавлення статусу СРО фіксується НБУ у спеціальному Реєстрі. У рішенні про надання статусу СРО може бути визначено обсяг делегованих повноважень, механізми їх реалізації, а також інші аспекти саморегулювання, які встановлюються нормативно-правовими актами НБУ.

Статус СРО за конкретним видом діяльності у сфері фінансових послуг може отримати виключно об'єднання, яке зареєстровано як юридична особа відповідно до чинного законодавства та об'єднує лише уповноважених надавачів відповідних фінансових чи супровідних послуг. При цьому для кожного виду професійної діяльності на ринках капіталу статус СРО може мати лише одне об'єднання.

Основною метою функціонування СРО учасників ринку фінансових послуг є забезпечення учасниками ринку механізмів саморегулювання як незалежної та ініціативної діяльності. Така діяльність здійснюється у формах та порядку, визначених НБУ, і включає розробку, затвердження та впровадження учасниками правил, стандартів і принципів ведення професійної діяльності. СРО також виконує функцію контролю за дотриманням цих норм. Крім того, СРО має право представляти та захищати інтереси своїх членів, а також інших учасників ринку фінансових або супровідних послуг. Зазначені функції реалізуються у відповідності до внутрішніх документів організації та у межах, визначених НБУ.

В 2021 р. СРО були віднесені до числа можливих держателів публічних електронних реєстрів [225], а також створена законодавча можливість саморегулювання у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності [168].

СРО, що функціонують у галузі топографо-геодезичної та картографічної діяльності, представляють з себе громадські об'єднання, які виконують завдання щодо регулювання цієї сфери та відповідають таким критеріям:

- кількість членів має становити щонайменше 100 спеціалістів-геодезистів;
- не менше 90% загальної кількості учасників повинні мати сертифікати інженерів-геодезистів;
- внутрішні положення організації містять норми, які передбачають сертифікацію учасників для забезпечення якості проведених ними топографо-геодезичних і картографічних робіт.

СРО, які діють у сфері топографо-геодезичної та картографічної діяльності, мають такі функції у сфері регулювання:

формування та запровадження стандартів і правил професійної та підприємницької діяльності, обов'язкових для всіх членів організації, а також розробка механізму компенсації оптов збитків, спричинених наданням товарів, виконанням робіт або послуг неналежної якості;

здійснення контролю за дотриманням вимог нормативно-технічної документації, правил та стандартів у топографо-геодезичній і картографічній галузі, а також за якістю продукції, що створюється сертифікованими інженерами-геодезистами;

участь у підготовці нормативно-правових актів, які стосуються топографо-геодезичної та картографічної сфери;

залучення до процесів професійної освіти й сертифікації інженерів-геодезистів;

входження до складу Кваліфікаційної комісії інженерів-геодезистів;

представництво інтересів своїх учасників у судових та позасудових процесах, які мають відношення до топографо-геодезичної та картографічної діяльності;

сприяння розвитку конкурентного середовища у сфері топографо-геодезичних та картографічних послуг;

підвищення кваліфікації своїх членів через внутрішню сертифікацію відповідно до затверджених процедур;

впровадження та підтримка новітніх інформаційних технологій у сфері топографо-геодезичної діяльності;

встановлення додаткових критеріїв до професійної діяльності своїх членів, спрямованих на сумлінне виконання робіт, а також забезпечення дотримання вимог законодавства й нормативно-технічних документів у даній сфері.

Закріплене, що інженер-геодезист може перебувати у складі лише однієї СРО, що діє у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності.

Окрім СРО та професійного самоврядування, у предметному полі саморегулювання у 2022 р. виникає ще й інститут спільного регулювання – у сфері медіа. На погляд *Олени Гончаренко* «співрегулювання – це альтернативне або додаткове (субсидіарне) до державного регулювання визначення та реалізація спільних і взаємоприйнятих правил та засобів органами державної влади, суб'єктами господарювання, СРО та споживачами товарів і послуг з метою упорядкування господарської діяльності у певній сфері, галузі, виді (-ах) господарської діяльності та здійснення нагляду й контролю» [56, с. 53].

Відповідно до закону спільне регулювання у сфері медіа – це поєднання функцій та засобів державного регулювання та галузевого саморегулювання з метою забезпечення участі суб'єктів у сфері медіа у розробці та визначенні вимог до змісту інформації, яка поширюється медіа, та недопущення цензури і зловживання свободою слова [209]. У межах спільного регулювання здійснюється встановлення вимог щодо розповсюдження інформації, зміст

якої підлягає контролю. Це відбувається через прийняття кодексів або правил, що регулюють процес її створення та публікації. Водночас учасники медійного простору добровільно погоджуються дотримуватися встановлених положень, а Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення підтверджує їхню відповідність суспільним інтересам.

До сфери спільного регулювання відносяться:

визначення характеристик, за якими особа може бути віднесена до суб'єктів онлайн-медіа;

встановлення критеріїв для класифікації інформації як забороненої до розповсюдження в межах України;

розробка вимог для віднесення лінійних медіа до тематичних, а також регулювання частки національного продукту у їхньому контенті;

формулювання критеріїв для оцінки інформації, яка може негативно впливати на фізичний, психологічний або моральний стан дітей;

поділ неповнолітніх на вікові групи та розробка правил класифікації програм (зокрема, кінофільмів) за цільовою аудиторією;

встановлення стандартів для демонстрації спеціальних попереджувальних знаків (у тому числі їхніх графічних зображень) та аудіосповіщень;

регулювання процесу, за яким суб'єкти медійної сфери визначають відповідну вікову категорію контенту та підбирають відповідні позначки або попередження;

формулювання вимог до мовлення у дні пам'ятних подій;

встановлення критеріїв, за якими рекламний контент (комерційні повідомлення) може бути визнаний таким, що суперечить нормам законодавства про рекламу;

розробка стратегії щодо створення доступного медіасередовища для осіб з інвалідністю;

визначення механізмів реалізації встановлених стандартів провайдерами платформ спільного доступу до відео;

встановлення вимог до частки європейського контенту на телеканалах загальнонаціонального та регіонального рівнів із невеликою аудиторією;

підготовка рекомендацій щодо дотримання нормативів європейського контенту;

розробка вимог до поширення рекламної продукції.

В законі окремо наголошується, що впровадження спільного регулювання у сфері масової інформації не перешкоджає діяльності професійного самоврядування в журналістиці. Створені у межах спільного регулювання інституції також не входять до складу СРО.

Органи, що здійснюють спільне регулювання, утворюються на основі участі ліцензованих або зареєстрованих суб'єктів медійного ринку, а також відповідних громадських об'єднань і спілок підприємств. Формування таких органів та приєднання до них відбувається без необхідності отримання погоджень від державних установ, зокрема щодо узгоджених дій суб'єктів господарювання. До компетенції органів спільного регулювання належить діяльність у таких сферах:

- аудіовізуальні медіа-сервіси;
- аудіальні медіа-сервіси;
- друковані засоби масової інформації;
- онлайн-медіа;
- платформи спільного доступу до відео.

У 2023 р. виник інститут саморегулювання у сфері реклами [171], про що тривалий час ставилося питання на рівні відповідних досліджень (див., напр.: [32; 59]). Передбачалося, що виробники товарів, їх реалізатори, рекламодавці, виробники реклами та її розповсюджувачі, які не є медіа-суб'єктами, можуть застосовувати механізми саморегулювання. Це здійснюється на добровільних засадах, із дотриманням принципів самоврядності та незалежності від державного втручання. У межах саморегулювання дозволено розробляти кодекси чи правила, які визначають

вимоги до створення та розповсюдження реклами. Такі вимоги мають відповідати законам та критеріям:

- базуватися на найкращих практиках застосування чинного законодавства;

- бути прийнятими ключовими заінтересованими сторонами – виробниками, продавцями, рекламодавцями та розповсюджувачами реклами;

- чітко визначати цілі, для досягнення яких вони запроваджуються, і забезпечувати регулярний, незалежний та прозорий моніторинг результатів;

- включати ефективні заходи реагування, які можуть бути застосовані органами саморегулювання.

Механізм саморегулювання спрямований на впровадження етичних та професійних стандартів у сфері реклами. Його метою є зменшення негативного впливу реклами на вразливі категорії населення, забезпечення прозорості та дотримання законодавчих норм. Шляхом саморегулювання мали визначатися наступні вимоги до реклами:

- щодо реклами алкогольних напоїв – встановлено обмеження, спрямовані на мінімізацію впливу такої реклами на дітей;

- щодо реклами в дитячих програмах та на платформах – встановлено вимоги до реклами харчових продуктів, які містять поживні речовини (жири, трансжири, сіль, цукор або соду), надмірне споживання яких є небажаним для здоров'я. Регулювання покликане запобігти формуванню хибних вражень про їхні корисні властивості;

- щодо реклами медичних препаратів і методів лікування – дозволяється реклама лише лікарських засобів, медичних виробів та методів діагностики й реабілітації, які мають офіційний дозвіл на рекламування;

- щодо реклами спеціальних харчових продуктів – регламентовано рекламу дієтичних добавок, функціональних харчових продуктів та засобів для спеціального дієтичного споживання;

щодо розміщення реклами на онлайн-платформах – встановлено правила для всіх форм реклами, що розміщуються на відеоплатформах чи інформаційних порталах.

У 2023-2024 рр. СРО були віднесені до заінтересованих осіб, на яких впливає прийняття (видання) нормативно-правового акта в процесі правотворчої діяльності [223], а також суб'єктом проведення публічних консультацій [226].

Окрім зазначеного, на рівні концептуальних та програмних документів обговорюється утворення СРО в таких сферах:

функціонування індустріальних парків (створення та забезпечення функціонування щонайменше однієї СРО, яка представляє спільні інтереси не менше третини індустріальних парків, включених до Реєстру [249]);

рибному господарстві (здійснення заходів для підвищення ролі СРО шляхом делегування їм частини повноважень щодо управління галуззю [248]);

туризмі (запровадження інституту СРО у сфері туризму та курортів (створення національної туристичної організації) [250; 127]);

сільськогосподарських товаровиробників (створення та функціонування об'єднань виробників сільськогосподарської продукції; делегування частини повноважень щодо регулювання аграрного ринку саморегульним об'єднанням сільськогосподарських товаровиробників та розширення їх участі у формуванні і реалізації державної аграрної політики; підвищення рівня відповідальності саморегульних об'єднань сільськогосподарських товаровиробників у здійсненні контролю якості та безпечності продукції, виробленої її членами; поступового скорочення переліку об'єктів державного цінового регулювання і способів адміністративного регулювання цін, переходу до регулювання обсягів виробництва (на основі продуктових балансів) із залученням саморегульних об'єднань сільськогосподарських товаровиробників [246; 240; 60; 79; 98; 118; 298])

надання освітніх послуг з професійного навчання державних службовців, голів місцевих держадміністрацій, їх перших заступників та

заступників, посадових осіб місцевого самоврядування, депутатів місцевих рад [244];

у сфері медіа [255; 201; 25; 107; 123; 259; 281].

На рівні наукових досліджень також пропонується утворення інституту саморегулювання у таких сферах як:

агросстрахування [45];

антимонопольної діяльності [10; 93];

банківській діяльності [114];

бухгалтерів аграрної галузі [133];

екологічного аграрного виробництва [19];

житлово-комунальне господарство [117];

зернової біржи [116];

інтернету [65];

медицини [20];

фармацевтики [62];

цифрової економіки [54].

Таким чином, державна політику розвитку секторального саморегулювання стала продовженням та поглибленням ряду системних реформ, які запроваджувалися в Україні в останні роки. До останніх у першу чергу слід віднести політику дерегуляції, яка назавжди послідовно реалізується в Україні з кінця 90-х рр. ХХ ст.

Як слушно зазначає *Ірина Соколова* сутність дерегуляції полягає у можливості максимально усунути вплив держави на ринок економічної діяльності. «Метою дерегуляції є створення комфортного бізнес-клімату через усунення надмірного регуляторного тиску держави на бізнес та ліквідацію надмірного контролю підприємницької діяльності шляхом спрощення процедур, зменшення частоти перевірок та зменшення кількості контролюючих органів, скасування зайвих дозволів і ліцензій, побудова ефективної та зручної в адмініструванні регуляції в тих сферах, де вона необхідна. Її головними завданнями є: зменшення регуляторного тиску на

малий і середній бізнес і відповідно створення нормальних умов для роботи та зменшення вартості адміністрування бізнесу, щоб підприємці витрачали час саме на бізнес, а не на нескінченні бюрократичні процедури; створення сприятливого середовища для внутрішніх та іноземних інвестицій; створення здорової конкуренції на ринку за допомогою прибирання штучних бар'єрів» [266, с. 222]

На погляд *Ярослава Петруненка* «дерегуляція господарської діяльності – це одна з непрямих форм державної підтримки суб'єктів господарювання, яка полягає у збалансованому зменшенні регулятивного впливу на таких суб'єктів з метою надання їм більшої свободи в їх діяльності та збереженні, при цьому, у сфері адміністративного контролю лише найбільш чутливих та соціально вразливих аспектів, зокрема, таких як захист прав споживачів, забезпечення економічної та екологічної безпеки тощо» [154, с. 278].

Із зазначеного вочевидь стає пов'язаність і обумовленість розвитку СРО та дерегуляції. Фактично саме дерегуляція виступає передумовою розвитку СРО. Дерегуляція передбачає зменшення державного втручання в регулювання різноманітних сфер господарської діяльності. Це, власно, й створює простір для СРО, які можуть взяти на себе частину функцій державного регулювання, таких як встановлення стандартів, контроль за дотриманням правил, та вирішення конфліктів. В умовах дерегуляції важливо забезпечити належний рівень контролю за якістю послуг і дотриманням норм. Саме СРО можуть виступити ефективним механізмом у цьому напрямі, оскільки вони мають глибше розуміння галузевих потреб і специфіки. Вони здатні швидше адаптувати правила до змін ринку, ніж держава. СРО у будь-якому випадку знижують адміністративні витрати, сприяють прозорості бізнесу та підвищують довіру між учасниками ринку. Невипадково, що у плані заходів плані заходів щодо дерегуляції господарської діяльності [184] передбачалося розвиток нормативних засад СРО.

Отже, і політика дерегуляції, і політика розвитку СРО мають спільну мету – створення сприятливих умов для розвитку бізнесу, підвищення

конкуренції та зниження бар'єрів для входу на ринок. При цьому дерегуляція відкриває шлях для створення СРО, а СРО, у свою чергу, сприяють ефективнішому функціонуванню ринкових механізмів.

Відповідно до Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [179] суб'єкти господарювання та їх асоціації отримали можливість приймати участь у розробці та обговоренні доцільності прийняття актів, спрямованих на правове регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання. За результатами численних програм та заходів в напрямку дерегуляції, діяльності Державної регуляторної служби в Україні спрямованої на захист суб'єктів господарювання від надмірного адміністративного тиску, недопущення ухвалення економічно недоцільних та неефективних регуляторних актів, зменшення втручання державних органів у господарську діяльність спостерігається стійка тенденція покращення умов ведення бізнесу (рис. 3.1.). Зокрема, починаючи з 2012 року Україна піднялася в рейтингу Doing Business на 88 позицій (2012 – 152 місце; 2020 – 64). За прогнозами уряду до 2025 р. Україна мала б піднятися ще на принаймні 20 позицій, проте події російсько-української війни загальмували цей процес.

Іншою системною реформою, що безумовно вплинула на розвиток СРО стала політика децентралізації. «Децентралізація є частиною світової тенденції трансформації централізованого управління в децентралізоване, - зазначає Катерина Закоморна, - що зумовлена недовірою населення до центрального уряду та прагненням до більш активної участі громадян і приватного сектора в управлінні державними справами» [83].

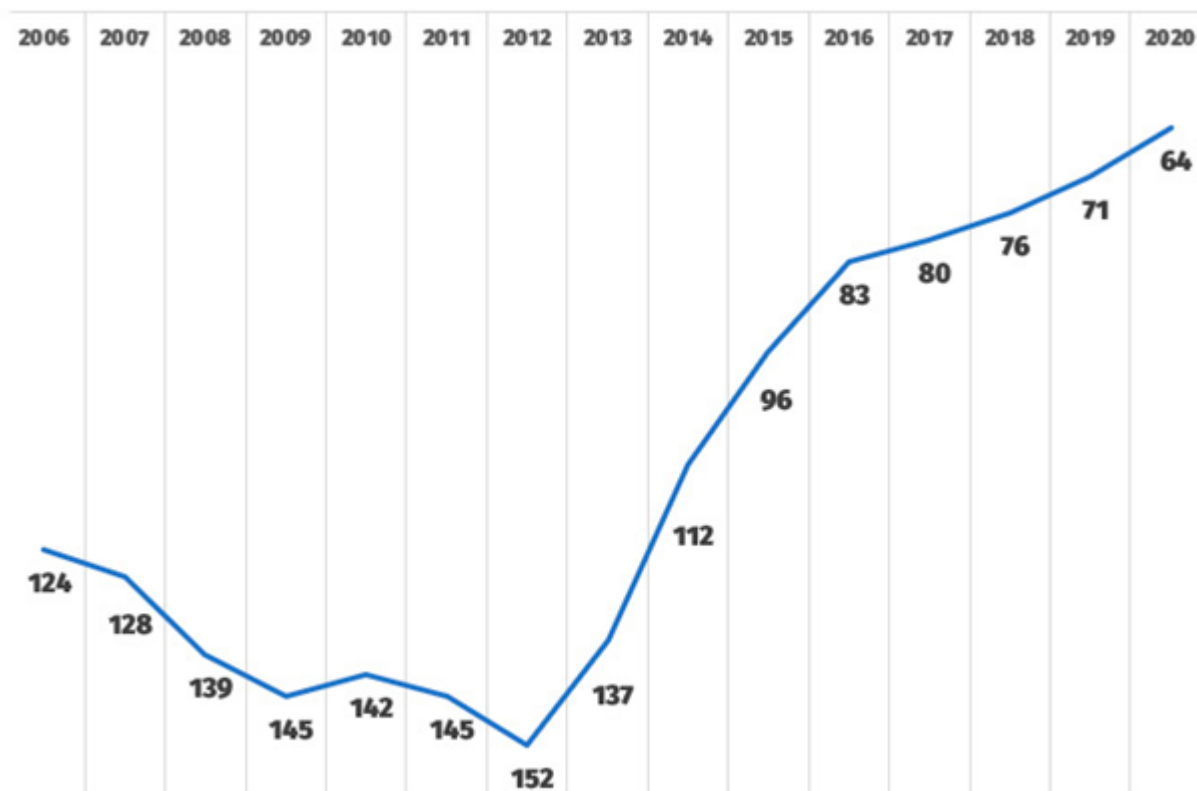

Рисунок 3.1. Позиція у загальному рейтингу легкості ведення бізнесу в Україні, 2006-2020 рр. (Джерело: [319])

Як неодноразово підкреслюється у науковій літературі, децентралізація не є реформою виключно державного сектору, вона включає усі сфери суспільства – уряд, приватний сектор, громадянське суспільство. Зокрема у роботі Деніса Рондінеллі (*Dennis Rondinelli*), Джеймса Маккалоф (*James McCullough*) та Рональда Джонсон (*Ronald W Johnson*) визначене, що до децентралізації як політики належать:

1) дерегуляція, тобто передача повноважень з регулювання та надання послуг бізнесу; 2) делегування – передача повноважень від публічних організацій до громадських організацій, що представляють інтереси певній сфері сфері; 3) деволюція – передача повноважень від національного уряду територіальному самоврядуванню; 4) деконцентрація – перерозподіл повноважень у самій системі державної влади.

З іншого боку, *Сергій Саханенко* вважає, що децентралізація пов'язана з розподілом та реалізацією владних функцій поміж суб'єктами врядування різних ієрархічних рівнів та організаційних форм, а матриця децентралізації ґрунтується на «4Д» – деконцентрація, делегування, деволюція, дивестиція та «3Р» – реорганізація адміністративна, реорганізація фінансова та реорганізація територіальна (рис. 1.4). На його погляд, деконцентрація є розподілом повноважень між органами державної виконавчої влади та включає до себе такі явища як організаційне розділення органу державної влади на кілька суб'єктів, утворення центральним органом державної влади власних місцевих органів, виокремлення з органів державної влади загальної компетенції органів спеціальної компетенції тощо. Делегування – процес наділення державними повноваженнями виконавчих органів місцевого самоврядування або громадських інститутів за умов збереження з боку державних органів функцій адміністративного нагляду за здійсненням відповідних повноважень та обов'язку їх фінансування. Деволюція – наділення державою повноваженнями інститутів самоврядування (регіонального та/або місцевого), при цьому зазначені повноваження є виключними. Дивестиція – передача активів, ресурсів чи функцій, які перебувають у віданні публічного сектору до приватного сектору, у т.ч. громадські організації.

Якщо виходити із визначених доктринальних положень, то політика децентралізації (у першу чергу в частині делегування та дивестиції) має значний вплив на розвиток СРО, оскільки створює сприятливі умови для їхньої діяльності та розширення повноважень.

Тетяна Карабін зазначає, що механізм делегування повноважень значно розширює суб'єктний склад публічної влади і включає до неї приватних осіб (фізичних та юридичних), які беруть участь у реалізації лише частини публічно-владних функцій [91, с. 13]. Продовжуючи цю думку *Наталя Галіцина* діходить до висновку, що делегування повноважень включає два підінститути: делегування повноважень від одного органу публічної влади

іншому та делегування державних повноважень приватним структурам [41, с. 83].

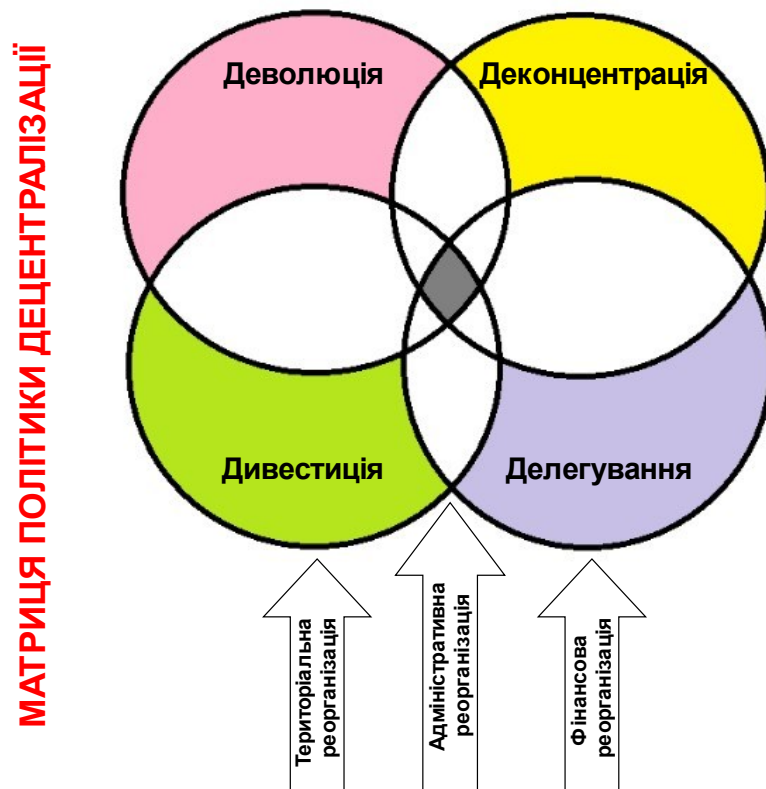

Рисунок 3.2. Матриця децентралізації (Джерело: [337, с. 164])

Серед відносин з делегування повноважень щодо публічного адміністрування *Олег Бедний* визначає наступні:

«1. Основне відношення з делегування повноважень, у якому беруть участь орган публічної влади, повноваження якого делегуються, та інший суб'єкт, який набуває відповідні повноваження у порядку делегування. У межах цього відношення орган публічної влади передає, а інший суб'єкт набуває повноваження. Обов'язковим учасником такого відношення є орган публічної влади, наділений повноваженнями щодо публічного адміністрування. Іншим учасником може бути орган публічної влади (державної влади або місцевого самоврядування), суб'єкт господарювання, особа, яка здійснює незалежну професійну діяльність, громадське об'єднання тощо.

2. Відносини щодо матеріально-технічного, інформаційного, фінансового та іншого ресурсного забезпечення делегування повноважень. Ці відносини пов'язані з визначенням ресурсів, необхідних для реалізації делегованих повноважень. Зокрема, передбачаються джерела таких ресурсів, способи їх передачі або надання доступу до них суб'єкту, який здійснює делеговані повноваження. Ухвалення рішень щодо делегування повноважень має здійснюватися з огляду на ресурсоємність делегування повноважень та їх реалізації.

3. Відносини щодо контролю суб'єкта делегування та громадянського суспільства за реалізацією делегованих повноважень. У межах цієї групи відносин застосовуються методи, форми та процедури, за допомогою яких суб'єкт делегування та інститути громадянського суспільства можуть визначити стан реалізації делегованих повноважень, кількісні та якісні параметри динаміки суспільних відносин у сфері, де здійснюється делегування повноважень. Також визначаються та використовуються необхідні засоби впливу у разі відхилення від встановлених вимог під час реалізації делегованих повноважень.

4. Відносини щодо захисту інформації під час реалізації делегованих повноважень...» [14, с. 30-31].

Як зазначалося, одним із проявів децентралізації є дивестиція – «форма децентралізації, за якої відбувається пряма передача планувальних і виконавчих функцій від інститутів влади – організаціям неурядового сектора... Дивестування часто проводиться з частковою передачею адміністративних функцій, у поєднанні з дерегуляцією або частковою приватизацією» [125]. Дивестиція це крайня форма децентралізації публічної влади, яка фактично передуює повної приватизації функції. Дивестиція, зокрема, набуває свій прояв через публічно-приватне партнерство (ППП). «Державно-приватне партнерство — це юридично закріплена, організаційно побудована система відносин між державним (органи державної влади, органи місцевого самоврядування) та приватним партнером (приватні компанії, бізнес) на

основі об'єднаних інвестицій з реалізації спільних проєктів на взаємовигідних умовах, розподілі відповідальності та ризиків учасників, які здійснюються з метою підвищення ефективності народного господарства країни, доступності і якості надання публічних послуг» [132, с. 65].

В Україні публічно-приватне партнерство набуває все більшого значення як механізм залучення приватних інвестицій для розвитку інфраструктури, модернізації соціальних об'єктів і стимулювання економічного зростання. Тим не менш політика розвитку публічно-приватного партнерства має значний вплив на СРО, оскільки стимулює їхню участь у регулюванні ринку та забезпеченні балансу між інтересами держави, бізнесу та суспільства. Так ППП сприяє делегуванню частини публічних функцій СРО, зокрема у сфері стандартизації, контролю якості послуг та вирішення конфліктів. Завдяки ППП, СРО можуть брати участь у стратегічних ініціативах, наприклад, інфраструктурних чи соціальних проєктах, надаючи експертну підтримку або виконуючи функції посередника між державою та приватними партнерами. СРО, за підтримки держави, можуть розробляти та впроваджувати галузеві стандарти, які забезпечують якість виконання проєктів ППП. Політика ППП також вимагає від СРО більшого рівня відповідальності за дотримання етичних і професійних стандартів, що зміцнює довіру до них з боку держави та громадськості.

Таким чином, децентралізація передбачає у т.ч. передачу частини владних функцій до приватного сектору. Це дає можливість СРО взяти на себе функції, які раніше виконували державні органи, наприклад, встановлення стандартів, сертифікація, або моніторинг дотримання правил. У рамках децентралізації секторальні об'єднання отримують більше можливостей для формування саморегулювальних структур, що відповідають специфічним потребам регіонів чи галузей. Передача регулюючих функцій СРО стимулює їх бути більш відповідальними за результати, адже якість їхньої роботи безпосередньо впливає на довіру до організації. СРО стають важливими партнерами для публічної влади у вирішенні питань регулювання певних сфер.

У даному контексті тому цілком логічними є пропозиції окремих концептуальних документів державного рівня відносно зокрема часткової передачі повноважень щодо ліцензування та здійснення контролю за суб'єктами господарювання СРО (див., напр.: [242]).

На початку запровадження політики децентралізації відповідно до різноманітних індексів Україна займала одне з останніх місць в Європі (напр. рис. 3.3.). Через десятиліття реформ зазначений індекс вже дорівнюється та в деяких випадках перевищує відповідні показники членів ЄС за наслідками трьох останніх хвиль розширення.

Безумовно, що державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства є важливим складником розвитку СРО. В Україні сприяння розвитку громадянського суспільства як напрям державної політики в загальних рисах сформувався на початку 2000-х років. З того часу було реалізовано три програмних документи, а у 2021 р. затверджена Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки [212]. Також було прийнято також низку нормативно-правових актів щодо різноманітних механізмів взаємодії органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства.

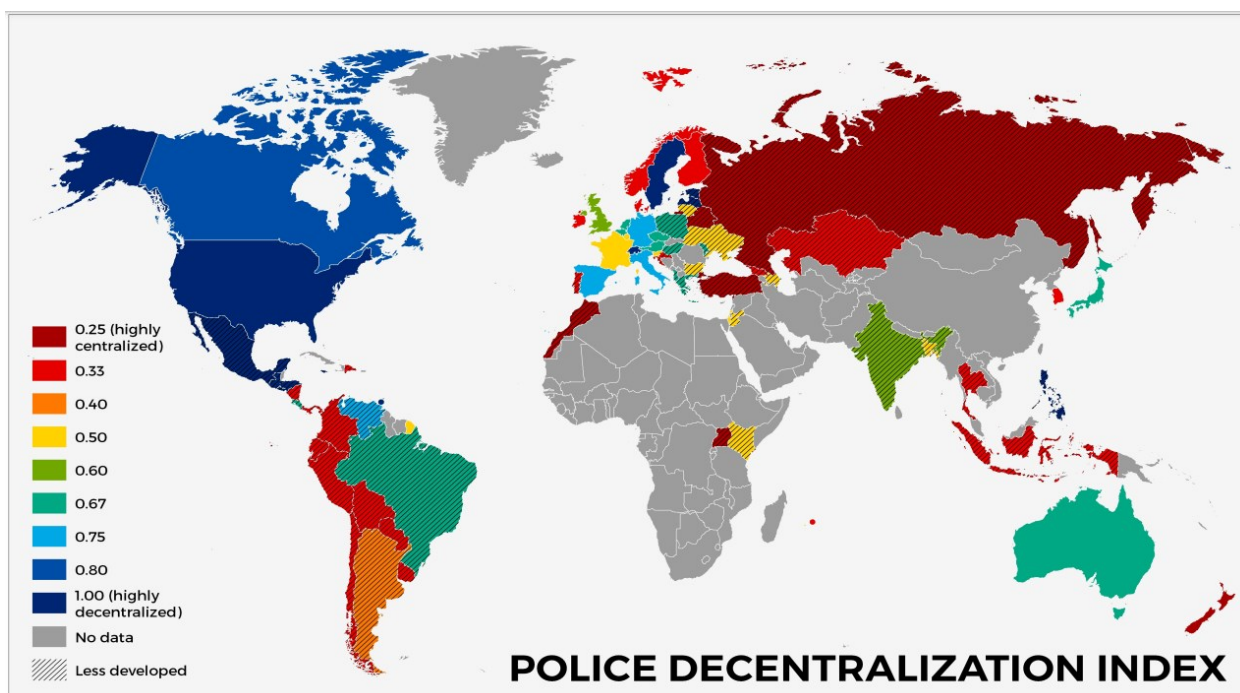

Рисунок 3.3. Світовий індекс децентралізації (2012 р.) (Джерело: [317])

Щорічний Індекс сталості організацій громадянського суспільства, як інструмент оцінки організацій громадянського суспільства свідчить про досить високий рівень спроможності громадського сектору в Україні як для країни з нещодавним етатистським минулим (рис. 3.4.).

Рисунок 3.4. Індекс сталості організацій громадянського суспільства (2022 р.) (Джерело: [89])

Це ж підтверджує «Барометр організацій громадянського суспільства» (рис. 3.5.)

Сфери	Загалом	Закон-во	Практика
Свобода об'єднання	5.6	5.6	5.5
Рівне ставлення	5.3	5.4	5.1 ↓
Доступ до фінансування	4.7	5.0	4.4
Свобода мирних зібрань	4.7	4.9	4.5
Право на участь в процесі вироблення та ухвалення рішень	4.7	5.1	4.3
Свобода вираження поглядів	4.9	5.5	4.2
Право на приватність	4.1	4.9	3.2
Обов'язок держави захищати	3.7 ↓	4.0	3.4 ↓
Державна допомога	4.4 ↑	4.7 ↑	4.0 ↑
Співпраця між державою та ОГС	5.3 ↑	5.7 ↑	4.8 ↑
Цифрові права	4.8	5.1	4.4

Стрілки вказують на покращення чи погіршення порівняно з результатами минулого року.

Рисунок 3.5. Результати Барометру організацій громадянського суспільства за 2023 р. (десятибальна шкала) (Джерело: [11])

Поза всякому сумніву СРО є частиною громадянського суспільства, що обумовлюється їхньою природою, функціями та роллю в суспільстві:

по-перше, СРО створюються на основі ініціативи професійних спільнот і не є прямою частиною органів публічної влади. Їхня діяльність базується на принципах самоврядування, що характерно для структур громадянського суспільства. Вони функціонують незалежно від держави, хоч і можуть виконувати регуляторні функції, делеговані їм державою;

по-друге, головною метою СРО є представлення та захист інтересів своїх членів (суб'єктів господарювання, професійних об'єднань). Це відповідає ключовій ролі громадянського суспільства – забезпечення можливостей для колективних дій і захисту прав та інтересів громадян;

по-третє, СРО сприяють формуванню соціальних зв'язків, довіри та співпраці серед своїх учасників. Це важливий елемент громадянського

суспільства, який об'єднує людей для вирішення спільних завдань та досягнення колективних цілей;

по-четверте, СРО виконують регуляторні функції, але роблять це за рахунок самостійно розроблених стандартів, кодексів і механізмів контролю. Така діяльність зменшує залежність суспільства від державного контролю і сприяє децентралізації влади, що є принципом громадянського суспільства;

по-п'яте, СРО є майданчиком для взаємодії між громадськістю, бізнесом і державою. Вони допомагають знаходити баланс між інтересами різних сторін, сприяючи розвитку публічно-приватного партнерства і зміцненню громадянського суспільства;

по-шосте, СРО беруть участь у контролі за виконанням законодавства або етичних норм у своїй галузі. Це є елементом громадянського контролю, який є важливим для розвитку демократії і громадянського суспільства.

Тим не менш в рамках громадянських організацій СРО володіють значною специфікою, перш за все внаслідок можливості делегування їм повноважень органів публічної влади. Невипадково у зв'язку із цим, що дія Закону України «Про громадські організації» [172] не поширюється на суспільні відносини у сфері утворення, реєстрації, діяльності та припинення СРО та організацій, які здійснюють професійне самоврядування.

При всіх протиріччях відповідної політики держава, тим не менш, підтримує громадянські організації як інструмент для залучення громадян до прийняття рішень, розв'язання соціальних проблем і формування активного громадянського суспільства. СРО, будучи частиною цієї системи, отримують підтримку для створення платформ для співпраці, обміну досвідом і представлення інтересів окремих секторів. Державна політика включає нормативно-правову підтримку СРО, а закони України дозволяють створювати такі організації у багатьох секторах, передбачаючи передачу їм функцій, що раніше виконували державні органи.

Політика боротьби з корупцією також суттєво впливає на розвиток і розширення можливостей СРО. Широко відома теза про те, що зменшення

регулюючих можливостей держави зменшує корупцію само по собі. Дійсно, коли регулювання мінімізується, суб'єктам господарювання не потрібно отримувати численні дозволи, ліцензії чи інші документи. Це знижує ймовірність виникнення ситуацій, у яких посадовці можуть вимагати хабар за пришвидшення процесу або прийняття рішення, зменшує простір для суб'єктивного втручання чиновників та можливість зловживання владою. Але слід зазначити, що зменшення регулювання саме по собі не гарантує зменшення корупції, тим більше, що регулюючий вплив у багатьох сферах є об'єктивно потрібним. Важливо, щоб залишалися ефективні механізми контролю, прозорість і підзвітність. Без належних систем управління і захисту прав перенесення регулювання з боку держави на користь СРО може призвести до інших проблем, зокрема зловживання вже з СРО або відсутності стандартів якості в критичних галузях. Прикладом таких явищ може служити кейс Тендерної палати, що була утворена у сфері публічних закупівель в 2005 році.

Офіційно Тендерна палата декларувала себе як неприбуткове об'єднання громадських організацій, фактично як СРО. Її функції полягали в забезпеченні контролю за процесом закупівель від імені громадськості. Крім того, палата займалася адмініструванням публікації оголошень про закупівлі на спеціально створеному вебпорталі. Водночас вона мала можливість відтерміновувати розміщення інформації або навіть відмовляти у її публікації. Формально портал надавав безкоштовний доступ, однак і замовники, і постачальники повинні були сплачувати за додаткові функції, без яких майже неможливо було ні оголосити процедуру закупівлі, ні взяти у ній участь. Кілька приватних фірм на той час пропонували «інформаційний супровід» за окрему плату. За підрахунками органів контролю, вартість таких «послуг» для бізнесу сягала мільярдів гривень щорічно. Крім того, частина посередницьких структур мала прямі зв'язки з представниками влади. Від так теоретично правильна ідея була дискредитована, а замість боротьби з корупцією Тендерна палата сприяла її поширенню. Негативний суспільний резонанс і критика з

боку громадськості, бізнесу та міжнародних організацій врешті-решт призвело до ліквідації Тендерної палати у 2008 р.

Від так антикорупційні заходи стимулюють створення механізмів прозорого управління в самих СРО, що зміцнює довіру до них з боку держави, бізнесу та громадськості. СРО перш за все беруть на себе роль посередника між державою і приватним сектором у впровадженні етичних стандартів, моніторингу та попередженні корупції. Це розширює їхню функціональність і значення в суспільстві. Політика боротьби з корупцією також стимулює СРО до розробки та впровадження галузевих кодексів етики, що регламентують поведінку учасників ринку та сприяють запобіганню корупційним ризикам. Антикорупційна політика сприяє виявленню та усуненню недоброчесних практик, що дозволяє СРО ефективніше виконувати функції саморегулювання та забезпечувати чесну конкуренцію.

Саме тому не є випадковим, що в різноманітних концептуальних документах щодо антикорупційних заходів певна роль приділялася СРО (див., напр.: [71]). Також передбачалося залучення СРО до запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму з метою опосередкованого впливу на суб'єктів первинного фінансового моніторингу [227].

Орієнтир на розвиток СРО безумовно посилюється й євроінтеграційними прагненнями України. Європейська модель врядування передбачає значне скорочення ролі держави в регулюванні ринку, делегуючи частину функцій СРО. У процесі адаптації законодавства України до європейських стандартів значна увага приділяється делегуванню повноважень СРО. Це відповідає європейській практиці, де СРО відіграють значну роль у регулюванні окремих секторів економіки. Євроінтеграція також передбачає більшу відкритість публічної сфери і підзвітність влади громадянам, а СРО, як зазначалося, стають механізмом для залучення професійних спільнот до прийняття рішень, забезпечуючи більшу прозорість і відповідність міжнародним нормам. СРО сприяють встановленню чітких стандартів,

кодексів етики та механізмів вирішення спорів, що зміцнює довіру до бізнес-середовища з боку європейських партнерів і створює передумови для залучення іноземних інвестицій та євроінтеграції у цілому. СРО допомагають українським компаніям адаптуватися до європейських стандартів якості продукції, послуг і бізнес-процесів, що є важливим кроком для виходу на ринки ЄС. У рамках євроінтеграційного процесу вітчизняні СРО отримали доступ до партнерських програм, тренінгів та грантів ЄС. Це дозволяє організаціям підвищувати свій професійний рівень, удосконалювати інструменти саморегулювання та імплементувати найкращі європейські практики. Невипадково, що в Програмі інтеграції України до Європейського Союзу [224], що діяла з 2000 по 2015 рр. та відповідних щорічних програмах (див., напр.: 203) наголошувалося на розширенні саморегулювання.

Зазначеному сприяють й заходи міжнародної технічної допомоги. Ще у 1996 р. була укладена Кредитна угода про позику на розвиток підприємств між Україною і Міжнародним банком реконструкції та розвитку один із відповідно до якої Україна брала на себе зобов'язання прийняти ряд актів законодавства, які вимагали від учасників фондового ринку «обов'язкової належності до організацій, які саморегулюються (ОСР)» [108]. Відповідно до Угоди між Урядом України та Європейською Комісією про фінансування заходу «Підтримка ЄС для розвитку сільського господарства та малих фермерських господарств в Україні» було передбачено реструктуризація управління та адмініструванні рибного господарства через розробку підходів саморегулювання рибної галузі [284]. Розвиток СРО передбачали й заходи щорічних програм допомоги з боку Агентства міжнародного розвитку США [див., напр.: 130].

Враховуючи поступовий розвиток СРО у 2018 р. була розроблена урядова Концепції реформування інституту саморегулювання в Україні [243]. Необхідність її розроблення була обумовлена:

- недостатнім врегулюванням на законодавчому рівні питань, пов'язаних із саморегулюванням у господарській та професійній сферах;

- різноманітністю підходів до процедур саморегулювання в окремих галузях, що демонструвало відсутність системності у формуванні інституту саморегулювання на рівні законодавства;
- невизначеністю правил утворення і діяльності СРО у законодавчих актах;
- незначним використанням в галузях, у яких передбачена можливість створення СРО, можливостей саморегулювання:
- виконанням СРО неприбутковим їм видів діяльності, що нерідко спотворювало саму ідею саморегулювання;
- існуванням організацій, які відповідають основним критеріям саморегулювання, але їхній статус законодавчо не був визначений;
- відсутністю необхідної нормативної бази для здійснення контролю за виконанням організаціями функцій, делегованих державними організаціями, у сфері регулювання господарської діяльності.

В межах Концепції передбачалося ряд суттєвих кроків розвитку інституту саморегулювання у системі врядування. Серед них ми визначаємо наступні:

По-перше, важливим завданням мало стати формування належної законодавчої та організаційної бази для розвитку саморегуляції в економічній та професійній сферах. Загальні принципи саморегулювання в цих сферах, а також правові й організаційні основи створення та функціонування СРО передбачалося закріпити окремим нормативним актом. Окремі закони, що регулюють різні галузі економічної або професійної діяльності, могли б також встановлювати специфічні особливості регулювання суспільних відносин, пов'язаних із створенням і діяльністю таких організацій. Подібний підхід дозволяв би, з одного боку, забезпечити єдність і систематизацію у функціонуванні СРО, а з іншого – визначити специфічні аспекти їх діяльності в окремих галузях через спеціальні закони.

По-друге, було висунуто ідею розподілу СРО на дві категорії: СРО, що займаються економічним саморегулюванням, та організації, що забезпечують

професійне саморегулювання. Передбачалося, що участь у таких організаціях могла бути як добровільною, так і обов'язковою. Крім того, в межах одного виду діяльності могло б функціонувати кілька СРО якщо законодавство не встановить іншого.

По-третє, розглядалася можливість делегування повноважень СРО через спеціальні нормативні акти. У таких законах мали бути чітко визначені специфічні вимоги до організацій, яким могли б бути передані функції з регулювання економічної чи професійної діяльності

По-четверте, згідно з закладеними уявленнями, СРО повинні б мати можливість працювати в будь-яких сферах господарської або професійної діяльності, за винятком тих, що стосуються національної оборони, безпеки країни чи підтримання правопорядку. При цьому діяльність таких організацій не повинна була створювати перешкоди для економічної конкуренції.

По-п'яте, передбачалося, що участь у СРО здебільшого була б на добровільній основі. Однак у деяких не виключалося обов'язковості членства, зокрема у випадках коли передбачалося делегування ним окремих повноважень державних органів.

По-шосте, встановлювалося, що саморегулювання у сфері господарської чи професійної діяльності, у випадках добровільного вступу до таких організацій, мало б доповнювати державне регулювання. Це мало досягатися шляхом ухвалення та дотримання спеціальних правил або стандартів, які б вводили додаткові до законодавчих вимоги. Водночас би забезпечувався нагляд за їх виконанням.

Під зазначену Концепцію були розроблені відповідні щорічні заходи [183]. Однак у зв'язку із зміною політичної складової, а згодом й російсько-українською війною Концепція фактично так й не була реалізована. Тим не менш зазначені чинники засвідчили й наявність особливого напрямку внутрішньої політики держави – державної політики розвитку секторального саморегулювання.

З метою з'ясування спрямованості державної політики щодо розвитку СРО та ставлення органів державної влади до СРО у період 2023-2024 рр. нами було проведено глибинне інтерв'ю серед представників двох груп:

Перша – відповідальні працівники органів, які є уповноваженими щодо визначених законодавством СРО (Мінагрополітики, Мінінфраструктури, Мінюст, Держгеокадастр, НКЦПФР, Фонд держмайна, НБУ).

Друга – відповідальні працівники ЦОВВ, які опікуються галузями, відносно яких є пропозиції створення СРО на рівні концептуальних документів держави й експертних розробок (Міненерго, Мінкульт, МОН, МОЗ, Мінекономіки, Мінцифри, Мінфін, Мінекології, Мінстратегпром, Держлікслужба, Держпраці, Держсоцслужба, Морська адміністрація, Держрибагентство, Держтуризм).

Респонденти виявили достатньо різний рівень обізнаності щодо СРО. У порівнянні з респондентами групи 1 інтерв'юери групи 2 виявили не достатнє розуміння проблематики саморегулювання, що вимагало додаткового пояснення в процесі опитування. В процесі інтерв'ю типовими для респондентів двох груп були проблеми з плутаниною поміж СРО та громадськими формуваннями, а також з професійним самоврядуванням. Слабкими виявилися знання й нормативної бази щодо саморегулювання, переважно у інтер'єрів групи 2.

Таблиця 3.1

Рівень державного регулювання в галузі

позитивна	<i>«Ми вважаємо, що державне регулювання у нашій сфері є ефективним, оскільки всі регуляторні функції, контроль та надання адміністративних послуг залишаються під контролем державного органу».</i>
критична	<i>«Система державного регулювання у нашій сфері має серйозні недоліки, Весь контроль, надання послуг зосереджені у нашому органі, що збільшує навантаження та знижує оперативність прийняття рішень».</i>
нейтральна/ униклива відповідь	<i>«Державне регулювання у нашій сфері відбувається відповідно до законодавства».</i>

Перший блок інтерв'ю стосувався оцінки рівня державного регулювання в галузі. За результатами інтерв'ю виявилось три групи відповідей серед респондентів кожної групи (табл. 3.1).

У цілому респонденти першої групи були більш критичними. Респонденти другої групи частіше давали або нейтральні, або позитивні оцінки щодо рівня державного регулювання.

Другий блок інтерв'ю стосувався розумінню інституту саморегулювання як альтернативи державному регулюванню (табл. 3.2): «Чи відомі Вам практика саморегулювання господарської діяльності». У даному випадку виявилось кілька груп відповідей:

Таблиця 3.2.

Розуміння інституту саморегулювання як альтернативи державному
регулюванню

Чітке розуміння з наголосом на відсутність делегування повноважень	<i>«Так, нам відома практика галузевого самоврядування, адже у нашій сфері передбачено створення СРО. Проте їхні функції обмежені лише представленням інтересів учасників ринку, оскільки законодавчо не врегульоване питання делегування регуляторних повноважень. Це ускладнює розвиток ефективного самоврядування, оскільки на даний момент вся відповідальність залишається за державним органом».</i>
Критичне ставлення до поточної моделі	<i>«Формально галузеве самоврядування передбачене в законодавстві, однак на практиці воно не реалізоване. Наш орган визнає СРО, проте вони не мають реального впливу».</i>
Нейтральний або обережний коментар	<i>«Так, у нас є практика галузевого самоврядування, але її розвиток потребує додаткових кроків».</i>
Повна відсутність розуміння або знайомство лише з громадськими організаціями	<i>«Нам не відома практика галузевого самоврядування у нашій сфері, оскільки таких організацій немає. Ми працюємо безпосередньо з професійними спільнотами та громадськими організаціями, але вони не виконують жодних регуляторних функцій».</i>
Змішана відповідь із припущеннями	<i>«Ми чули про СРО в інших сферах, але у нас їх немає. Наше регулювання повністю централізоване, і ми не бачимо прикладів, коли СРО могли б ефективно виконувати регуляторні функції».</i>
Відсутність інтересу до теми	<i>«Чесно кажучи, ми не знайомі з практикою галузевого самоврядування, оскільки це не є частиною нашої компетенції. В нашій сфері держава здійснює всі необхідні функції, і ми не розглядали можливість передачі їх СРО».</i>

В процесі розуміння галузевого самоврядування перша група респондентів чітко розуміє концепцію саморегулювання, знає, що воно передбачене законодавством, але визнає його обмежену реалізацію через відсутність механізму делегування повноважень. Друга група або взагалі не знайома з цим явищем, або має лише загальне уявлення про саморегулювання з інших сфер. При оцінці ролі СРО перша група вважає, що саморегулювання має потенціал, але його ефективність обмежена чинною регуляторною моделлю. Друга група сприймає державне регулювання як єдиний відомий і необхідний механізм, не розглядаючи можливості його доповнення СРО. У цілому перша група демонструє критичне ставлення до ситуації з саморегулюванням, оскільки бачить, що законодавча основа є, але механізм реалізації – відсутній. Друга група, навпаки, здебільшого нейтральна або незацікавлена, оскільки відсутність СРО у їхній сфері робить питання самоврядування для них другорядним. Друга група не має досвіду взаємодії з СРО та переважно не сприймає саморегулювання як необхідну чи практичну модель у своїй сфері.

Третій блок інтерв'ю стосувався ставленню до державного регулювання як альтернативи саморегулюванню (табл. 3.3) та включав запитання: Чи вважаєте Ви, що державне регулювання є ефективнішим, ніж саморегулювання? Як у попередньому варіанті виявилось кілька варіантів відповідей:

Таблиця 3.3

Ставлення до державного регулювання як альтернативи
саморегулюванню

Обережне визнання переваг державного регулювання з застереженнями	<i>«На даний момент державне регулювання є ефективнішим, оскільки всі ключові повноваження зосереджені в нашому органі. Однак, якщо був би механізм делегування повноважень СРО, це могло б розвантажити державні органи та підвищити ефективність регулювання».</i>
Критичне ставлення до саморегулювання	<i>«Чинна система не дозволяє оцінити ефективність саморегулювання, адже воно фактично не функціонує в повному обсязі. Державне регулювання є єдиним дієвим механізмом,</i>

	<i>оскільки СРО не мають реальних повноважень, а лише представляють інтереси професійної спільноти».</i>
Збалансована відповідь	<i>«Державне регулювання і саморегулювання можуть ефективно доповнювати одне одного. Проте зараз через відсутність порядку делегування повноважень ми не можемо оцінити, наскільки саморегулювання могло б бути ефективним у нашій сфері».</i>
Однозначне схвалення виключно державного регулювання	<i>«Державне регулювання є ефективнішим, оскільки воно забезпечує чіткі правила, контроль та відповідальність. Ми не маємо досвіду роботи з саморегулюванням, тому не бачимо реальних альтернатив».</i>
Відсутність розуміння сутності саморегулювання	<i>«Нам складно сказати, оскільки ми не працювали із СРО. У нас є лише громадські організації, які не виконують регуляторних функцій. На нашу думку, державний контроль є більш надійним».</i>
Обґрунтована відмова від саморегулювання	<i>«Саморегулювання може працювати в інших сферах, але у нас воно не застосовується. Державне регулювання гарантує стабільність і контроль, що є критично важливим для нашої галузі».</i>

Таким чином, за рівнем розуміння саморегулювання перша група респондентів більш розуміє потенційні можливості саморегулювання, але визнає його обмежену роль через відсутність механізму делегування повноважень. Друга група здебільшого не знайома з концепцією СРО або сприймає її лише як громадську ініціативу, яка не має відношення до регуляторної діяльності. При оцінці ефективності державного регулювання перша група визнає, що нинішнє регулювання ефективне, але розглядає можливість змішаної моделі за умови належного делегування повноважень. Друга група сприймає державне регулювання як єдиний ефективний механізм, оскільки не має досвіду роботи з альтернативними моделями. Відносно ставлення до можливого делегування функцій СРО перша група бачить потенціал у делегуванні функцій, але вважає, що для цього потрібні додаткові законодавчі зміни. Друга група не вважає саморегулювання життєздатною альтернативою державному регулюванню, оскільки не має практичних прикладів його ефективного функціонування.

Четвертий блок інтерв'ю стосувався оцінці стану нормативно-правового регулювання саморегулювання у відповідній сфері (табл. 3.4) та включав запитання: Як би Ви оцінили чинне законодавство щодо СРО? Тут знову виявилися кілька варіантів відповідей:

Таблиця 3.4

Оцінка стану нормативно-правового регулювання саморегулювання у
відповідній сфері

Критична оцінка	<i>«Чинне законодавство щодо СРО є недостатньо розвиненим. У нашому профільному законі визначено, що СРО можуть існувати, але фактично їхні функції обмежені лише представленням інтересів, адже механізму делегування повноважень не передбачено. Це унеможливило їхню участь у реальному регулюванні галузі».</i>
Поміркована оцінка з вказанням на необхідність доопрацювання	<i>«Законодавство створює можливості для існування СРО, але їхня роль не є чітко визначеною. Відсутність базового закону щодо СРО та єдиної концепції їхнього функціонування обмежує потенціал саморегулювання. Також на рівні нашого органу є процедура визнання СРО, проте порядок делегування повноважень не розроблено, що створює правову невизначеність».</i>
Збалансована оцінка з акцентом на необхідність комплексного підходу	<i>«Законодавство дозволяє створювати СРО, але через відсутність єдиних стандартів вони мають лише представницьку функцію. Для розвитку цієї системи потрібен або окремий базовий закон, або внесення змін до галузевих законів із чітким визначенням механізму делегування повноважень».</i>
Незнання або нерозуміння сутності законодавства щодо СРО	<i>«Ми не працювали із СРО, тому не можемо оцінити чинне законодавство щодо них. У нашій сфері такі організації не передбачені, тому питання саморегулювання для нас не є актуальним»</i>
Скептичне ставлення до необхідності розвитку СРО	<i>«Якщо більшість галузевих законів не містять положень про СРО, можливо, це означає, що саморегулювання не є ефективною моделлю для регулювання. Відсутність базового закону свідчить про те, що держава не вбачає в цьому пріоритету».</i>
Змішана відповідь із визнанням прогалин у регулюванні	<i>«Якщо законодавство передбачає СРО в окремих галузях, але немає єдиної концепції, це може створювати правову невизначеність. Проте у нашій сфері таких організацій немає, і регулювання здійснюється без них, тому складно сказати, чи їхня відсутність є проблемою».</i>

Таким чином за рівнем обізнаності щодо законодавства перша група добре знайома з законодавчими аспектами діяльності СРО, оскільки їхній орган є відповідальним за їх визнання. Вони усвідомлюють законодавчі обмеження, такі як відсутність механізму делегування повноважень. Друга група має поверхнєве або взагалі відсутнє розуміння законодавства щодо СРО, оскільки вони не працюють у сфері, де такі організації діють. При оцінці ефективності чинного законодавства перша група критикує законодавство через його неповноту та відсутність механізмів, які дозволили б СРО

виконувати реальні регуляторні функції. Друга група або не може оцінити законодавство через брак досвіду, або вважає, що якщо більшість галузей обходяться без СРО, то їхня необхідність є сумнівною. За підходом до вирішення проблеми перша група вбачає потребу у вдосконаленні законодавства шляхом розробки базового закону про СРО або внесення змін до галузевого законодавства. Друга група не бачить нагальної потреби у врегулюванні СРО, оскільки їхня відсутність у їхній сфері не створює регуляторних проблем.

П'ятий блок стосувався ставлення до переваг та недоліків саморегулювання (табл. 3.5) та включав ключове запитання: Які переваги та ризики Ви бачите у передачі частини регуляторних функцій СРО?

Таблиця 3.5

Ставлення до переваг та недоліків саморегулювання

Обґрунтоване визнання потенційних переваг із застереженнями	<i>«Передача частини регуляторних функцій СРО може зменшити навантаження на державний орган і дозволити учасникам ринку самостійно встановлювати та дотримуватися професійних стандартів. Проте для цього необхідно розробити чіткий механізм делегування, забезпечити відповідальність СРО за прийняті рішення та уникнути конфлікту інтересів».</i>
Скептичне ставлення через слабкий статус СРО	<i>«Зараз СРО у нашій сфері не мають реальних повноважень, а лише представляють інтереси професійної спільноти. У таких умовах передача регуляторних функцій може призвести до втрати контролю з боку держави, оскільки механізми нагляду та відповідальності за прийняті рішення залишаються невизначеними».</i>
Нейтральна або обережна позиція щодо поступового розвитку	<i>«Теоретично, саморегулювання могло б доповнити державне регулювання, особливо у питаннях професійних стандартів і сертифікації. Але поки немає єдиного підходу до СРО на законодавчому рівні, це виглядає як ризикована практика».</i>
Наголос на необхідності комплексного реформування	<i>«Саморегулювання може працювати ефективно лише тоді, коли є чіткі правила взаємодії між державою та СРО. Передача функцій без належного контролю може спричинити зниження якості регулювання та зловживання з боку учасників ринку».</i>
Незрозумілість переваг через відсутність практичного досвіду	<i>«Ми не стикалися з СРО, тому важко оцінити, які переваги могла б дати передача їм регуляторних функцій. Наразі вся система працює через державне регулювання, і нам невідомо, чи така модель потребує змін».</i>
Підтримка централізованого контролю	<i>«Передача регуляторних функцій може створити ситуацію, коли контроль над ринком стане менш прозорим. Державне регулювання гарантує однакові правила для всіх, тоді як СРО можуть працювати в інтересах вузького кола учасників».</i>

Припущення про можливу ефективність СРО у вузькопрофільних питаннях	<i>«Якщо передавати якісь функції, то лише ті, що стосуються розробки професійних стандартів і сертифікації. Однак ключові питання регулювання мають залишатися за державою».</i>
Побоювання щодо потенційної корупції	<i>«Є ризик, що СРО стануть інструментом для монополізації ринку або створення закритих клубів, де рішення ухвалюватимуться на користь окремих груп. Держава має зберігати ключові функції контролю».</i>

За рівнем обізнаності щодо механізму СРО перша група краще розуміє потенціал саморегулювання, але бачить ризики через невизначеність законодавчого регулювання. Друга група або не має уявлення про переваги саморегулювання, або оцінює його через призму загроз для державного контролю. Оцінюючи можливі переваги та ризики перша група визнає потенційні плюси саморегулювання, зокрема зменшення адміністративного навантаження на державу, розвиток галузевих стандартів. Однак водночас наголошує на необхідності чітких механізмів контролю. Друга група бачить більше ризиків, ніж переваг, зокрема можливість зловживань, корупції або послаблення державного контролю. За підходом до передачі повноважень перша група підтримує делегування окремих функцій, але лише за умови належного законодавчого врегулювання. Друга група переважно скептично ставиться до такої ідеї, вважаючи, що державне регулювання є більш ефективним і надійним.

Шостий блок стосувався перспектив розвитку саморегулювання (табл. 3.6) та містив ключові запитання: Які сфери, на Вашу думку, могли б отримати користь від впровадження саморегулювання? Чи треба у Вашій галузі запровадити саморегулювання? Отримані відповіді були згруповані наступним чином:

Таблиця 3.6

Перспективи розвитку саморегулювання

Збалансована підтримка з умовами	«Саморегулювання могло б бути корисним у сферах, де важливе дотримання професійних стандартів, наприклад, у сфері інженерної діяльності, де самі учасники ринку краще розуміють специфіку своєї роботи. У нашій галузі саморегулювання могло б відігравати роль у сертифікації та розробці стандартів, але для цього потрібно впровадити механізми контролю та відповідальності СРО».
Критичне ставлення через нерозвиненість системи	«На даний момент у нашій сфері запровадження саморегулювання видається передчасним. Хоча концепція СРО передбачена в законодавстві, організація їхньої роботи залишається неструктурованою. Без чітких законодавчих рамок і порядку делегування повноважень саморегулювання може лише ускладнити управління галуззю».
Обмежена підтримка для вузькопрофільних питань	«У нашій сфері СРО могли б ефективно працювати у питаннях професійної сертифікації або етичного нагляду, але ключові регуляторні функції мають залишатися у держави. В інших сферах, наприклад, в ІТ або рекламі, де держава не має можливості оперативно реагувати на зміни, саморегулювання могло б бути корисним».
Нейтрально-обережна оцінка	«Саморегулювання є перспективним напрямом, але наразі його важко запровадити через нерозвинену законодавчу базу. Потрібні стандарти та механізми нагляду, щоб уникнути ситуацій, коли СРО можуть стати закритими структурами з обмеженим доступом до ринку».
Повна відсутність зацікавленості в саморегулюванні	«У нашій сфері немає підстав для запровадження саморегулювання. Всі регуляторні функції вже виконує держава, і зміна цієї системи може лише ускладнити контроль за діяльністю ринку».
Скептичне ставлення через незрозуміння механізмів СРО	«Нам важко оцінити, які сфери можуть отримати користь від саморегулювання, оскільки ми не маємо досвіду роботи з такими організаціями. Можливо, воно працює в юридичній або фінансовій сфері, але у нас це було б недоцільно».
Припущення про можливість саморегулювання в інших галузях	«Ми чули, що у деяких країнах саморегулювання успішно працює у сфері реклами, будівництва, аудиту. Але для нашої галузі такий механізм не виглядає потрібним, оскільки державне регулювання забезпечує стабільність і контроль».
Обмежена підтримка у випадку суворого державного нагляду	«Можливо, саморегулювання могло б бути корисним у сферах, де не потрібен жорсткий державний контроль, наприклад, у творчих індустріях або ІТ. Але у нашій галузі все має залишатися під контролем держави».

Таким чином, за рівнем розуміння потенціалу СРО перша група краще розуміє можливості та обмеження саморегулювання, оскільки вони вже працюють із СРО, хоча без делегованих повноважень. Друга група або взагалі не знайома з концепцією, або вважає її недоцільною у своїй сфері. За оцінкою доцільності саморегулювання у своїй сфері перша група визнає, що

саморегулювання могло б бути корисним у певних аспектах, але наголошує на необхідності реформування законодавства. Друга група майже повністю відкидає можливість саморегулювання у своїй сфері, оскільки воно не є частиною їхньої практики. Щодо ставлення до саморегулювання в інших сферах перша група називає сфери, де саморегулювання могло б бути ефективним і допускає його поступове запровадження. Друга група визнає, що в деяких сферах саморегулювання може працювати, але не бачить його користі для своєї галузі.

Сьомий блок стосувався ставленню до державної політики розвитку СРО (табл. 3.7) та включав ключові запитання: Дайте оцінку державній політиці розвитку саморегулювання. Чи підтримуєте Ви цю політику? Чи є у Вашій сфері ініціативи або програми, спрямовані на розвиток СРО?

Таблиця 3.7

Ставлення до державної політики розвитку саморегулювальних організацій

Критична оцінка через відсутність реалізації Концепції реформування інституту саморегулювання в Україні	<i>«Концепція існує, але її реалізація майже не відбувається. Немає чіткого механізму підтримки СРО, а план заходів не виконується. Без конкретних законодавчих ініціатив та фінансування ця політика залишається декларативною».</i>
Поміркована підтримка з визнанням проблем у впровадженні	<i>«Ми підтримуємо ідею саморегулювання, оскільки воно могло б розвантажити державні органи. Однак, у нашій сфері не було створено механізмів передачі повноважень, і це робить існуючу політику неефективною. Якщо ця політика буде доопрацьована, вона може принести користь».</i>
Нейтральна позиція з акцентом на відсутність ініціатив у сфері	<i>«Формально наша галузь передбачає існування СРО, але на практиці вони не відіграють суттєвої ролі. Державна політика у цій сфері поки що не дає відчутних результатів, адже ініціативи залишаються лише на рівні стратегій, а реальні механізми взаємодії не впроваджені».</i>
Скептичне ставлення через відсутність реальних кроків	<i>«Держава задекларувала розвиток саморегулювання, але не створила для цього умов. Відсутність базового закону, відсутність чіткої позиції щодо ролі СРО в регулюванні галузі робить таку політику малоефективною».</i>
Визнання певних позитивних зрушень у галузі	<i>«У нас є окремі пропозиції щодо розширення функцій СРО, проте вони не реалізовані через відсутність необхідних нормативних актів. Ми готові підтримувати цю політику, якщо буде конкретний план її реалізації».</i>

Повна відсутність обізнаності про політику саморегулювання	<i>«Ми не стикалися із саморегулюванням у нашій сфері, тому нам важко оцінити державну політику в цьому напрямку. Наскільки нам відомо, у нашій галузі немає таких ініціатив».</i>
Скептичне ставлення через недовіру механізму	<i>«Якщо Концепція розвитку саморегулювання не реалізується, то навіщо взагалі витрачати ресурси на її підтримку? Без зрозумілої стратегії це лише чергова нереалізована реформа».</i>
Підтримка Концепції реформування інституту саморегулювання в Україні, але з невизначеністю щодо її практичної користі	<i>«Ідея саморегулювання виглядає цікаво, але у нас немає досвіду роботи з такими організаціями. Якби були конкретні приклади успішного саморегулювання, ми могли б розглянути можливість його застосування».</i>
Відсутність ініціатив у галузі як аргумент проти розвитку СРО	<i>«Наша сфера нормально функціонує без саморегулювання. Якщо ця політика не має впливу на нас, навіщо її розвивати?»</i>

Від так за рівнем обізнаності щодо політики саморегулювання перша група добре розуміє, що державна політика щодо СРО існує, але вважає її неефективною через відсутність механізмів реалізації. Друга група або взагалі не знає про таку політику, або вважає її неактуальною для своєї сфери. Оцінюючи ефективність державної політики перша група критикує її декларативний характер, але визнає потенційну користь за умови впровадження конкретних механізмів. Друга група не бачить необхідності у саморегулюванні у своїй сфері, а отже, і сенсу у розвитку цієї політики. Оцінюючи ініціативи у своїй сфері перша група визнає наявність окремих стратегічних пропозицій щодо СРО, але наголошує, що вони не реалізовані. Друга група стверджує, що у їхній галузі таких ініціатив не існує, а тому не бачить у них потреби.

Отже, як уявляється з матеріалів інтерв'ювання представників державних органів, аналіз якого буде продовжений у наступних розділах, серед державних службовців представлений широкий спектр думок щодо інституту саморегулювання, що свідчить про альтернативні підходи державної політики його розвитку.

3.2. Функціонування організацій секторального саморегулювання у системі врядування

Як зазначалося у розділі 2.1. та 3.1. інститут саморегулювання може стосуватися організацій різних типів. У широкому сенсі до них належать організації професійного самоврядування, громадські організації створені за професійною ознакою, СРО галузевого характеру, а також т.зв. органи співрегулювання. Всі зазначені інституції володіють різним правовим статусом та можливостями щодо участі у вирішенні публічних завдань.

Станом на 2025 р. врегульована можливість утворення СРО у наступних сферах:

- професійних учасників ринків капіталу;
- оцінки майна;
- оцінки земель;
- адміністраторів недержавних пенсійних фондів;
- сільськогосподарської дорадчої діяльності;
- оптових ринків сільськогосподарської продукції;
- архітектурної діяльності;
- Бюро кредитних історій;
- арбітражних керуючих;
- землеустрою
- топографо-геодезичної і картографічної діяльності;
- енергетичної ефективності будівель;
- кредитних спілок;
- ринку фінансових послуг;
- ринку страхування;
- реклами.

Крім того, в Україні діє професійне самоврядування щодо наступних професій:

- суддів;

- адвокатів;
- прокурорів;
- нотаріусів;
- аудиторів.

Також, як зазначається у Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки Національне агентство із забезпечення якості освіти має ознаки інституції професійного саморегулювання, діє як колегіальний орган, у складі якого забезпечене представництво державних, комунальних і приватних закладів вищої освіти, Національної та національних галузевих академій наук, роботодавців і студентства [247].

Інститут спільного регулювання представлений у сфері медіа, де утворено 5 органів співрегулювання [275].

Слід звернути увагу й той факт, що велика кількість громадських формувань також позиціонують себе як СРО. Зокрема, за Єдиним реєстром громадських формувань близько 200 організацій закріплюють у назві подібний статус, а ще більше на рівні статутного регулювання. Хоча зазначені громадські організації не є СРО внаслідок невизнання їх в подібному статусі з боку держави, однак це свідчить до прагнення багатьох сфер до саморегулювання.

Однак в межах нашого дослідження ми виходим з вузького трактування саморегулювання – як діяльність організацій господарського (секторального) саморегулювання. Як зазначають *Жанна Гарбар* та *Віктор Гарбар* «саморегулівними можна вважати організації, які характеризуються наявністю таких ключових ознак:

- є юридичними особами, що утворюються для досягнення цілей, не пов'язаних із отриманням прибутку і подальшим його розподілом між членами, і засновані на підставі об'єднання учасників підприємницької ... діяльності за ознакою єдності галузі виробництва товарів (виконання робіт, надання послуг тощо)...

- для них характерна наявність подвійної мети утворення, яка полягає в задоволенні інтересів як членів СРО, так і споживачів їх товарів (робіт, послуг тощо), а у випадках делегування СРО публічно-владних повноважень – і публічного інтересу;

- здійснення нормотворчої (встановлення правил та розробка актів, що регулюють поведінку/діяльність членів СРО та інших осіб, що підпадають під регулювання), контрольної (здійснення контролю за діяльністю членів ринку щодо дотримання ними встановлених норм і правил), пунітивної (притягнення до відповідальності осіб, які порушують встановлені правила, стандарти та норми) функцій та функції верифікації (перевірка і підтвердження достовірності відомостей про займаний вид діяльності) по відношенню до членів організації, що передбачено локальними актами організації» [42, с. 5].

До факультативних ознак СРО вони відносять:

- «- наявність механізму індивідуальної та/ або колективної відповідальності членів СРО перед споживачами за заподіяну шкоду;

- виконання окремих функцій державних органів, делегованих на підставі спеціального нормативного акту;

- наявність системи альтернативного вирішення спорів» [42, с. 5].

Спільними рисами між СРО та органами професійного самоврядування є автономність у прийнятті рішень, регулювання діяльності своїх членів, захист інтересів своїх членів, здійснення контролю та нагляду щодо членів, забезпечення професійного розвитку членів, можливість делегування повноважень з боку держави. Відмінності полягають у тому, що професійне самоврядування є суб'єктом публічного права та утворюється відповідно до законодавчих норм, тоді як СРО є добровільним об'єднанням суб'єктів ринку. Членами СРО є юридичні особи, в той час як професійних спільнот – фізичні особи.

Спільними ознаками між СРО та органами спільного регулювання є те, що обидва типи організацій встановлюють норми та стандарти для учасників відповідних ринків або галузей. Обидві структури спрямовані на баланс

інтересів держави, бізнесу та суспільства. Вони мають певну незалежність у прийнятті рішень тощо. Обидві структури здійснюють регулювання певної сфери відносин. З іншого боку, організації співрегулювання утворюються на підставі закону і є суб'єктами публічного права, у той час як СРО є добровільним об'єднанням суб'єктів ринку, що володіють ознаками суб'єктів публічного права лише в частині делегованої їм компетенції. Організації співрегулювання об'єднують державні органи, представників громадськості та бізнесу, у той час як СРО є добровільним об'єднанням виключно юридичних осіб, що діють в певній галузі. Для організацій співрегулювання основним джерелом фінансування є публічні фінанси, у той час як для СРО такими є внески їх учасників.

Спільними рисами між СРО та громадськими організаціями є наявність громадської ініціативи в процесі утворення, автономність у діяльності, фінансова незалежність, належність до інститутів приватного права тощо. Однак СРО об'єднують суб'єктів ринку для регулювання їхньої діяльності, а не громадян для реалізації їх інтересів. До основних функцій громадських організацій належать захист прав громадян, суспільний контроль, соціальні ініціативи, у той час, як для СРО – контроль за ринком та встановлення стандартів.

У загальному вигляді співвідношення поміж організаціями саморегулювання можна визначити наступним чином (табл. 3.8.):

Таблиця 3.8.

Співвідношення поміж організаціями інституту саморегулювання
(Авторська розробка)

Ознака	Організація професійного самоврядування	Громадська організація, що створена за професійною ознакою	Організації господарського (секторального) саморегулювання	Органи співрегулювання
Загальний правовий статус	Юридична особа публічного права	Юридична особа приватного права	Юридична особа приватного права	Юридична особа публічного права
Підстава утворення	Закон України	Рішення засновників	Рішення засновників	Рішення засновників на

				підставі Закону України або установчий акт органу державної влади.
Правоздатність	Загальні повноваження, структура та процедури прийняття рішень визначені законом України, норми якого деталізуються рішеннями органів професійного самоврядування. Принцип діяльності – дозволене те, що дозволене. В кожній професійній сфері утворюється лише одна організація професійного самоврядування	Всі повноваження, процедури прийняття рішень та діяльності, організаційна структура тощо закріплюється Статутом, що приймається членами організації. Принцип діяльності – дозволене те, що не заборонено. Кількість організацій не обмежена.	Всі повноваження, процедури прийняття рішень та діяльності, організаційна структура тощо закріплюється Статутом, що приймається членами організації. Принцип діяльності – дозволене те, що не заборонено. Делеговані повноваження визначаються законом та/або іншими актами законодавства. Статус саморегульованих визначається уповноваженим органом держави. Статус СРО може надаватися як однієї, так й кільком організаціям.	Всі повноваження, процедури прийняття рішень та діяльності, організаційна структура тощо закріплюється Статутом, що затверджується засновниками. Принцип діяльності – дозволене те, що не заборонено. Загальні повноваження визначаються законом, що деталізуються статутом. В кожній сфері утворюється лише одна організація співрегулювання.
Членство	Членом є виключно діючий представник певної професії. Органи професійного самоврядування не можуть створювати перешкод для набуття членства. Припинення діяльності у професійній сфері призводить до припинення членства.	Членство в організації носить відкритий характер, набувається та припиняється на підставі заяви. Рішення про членство приймається уповноваженим органом організації. Вимоги до членів, їх права і обов'язки визначаються статутом.	Членами можуть бути лише учасники ринку (юридичні особи та ФОПи). Не дозволяється одночасне членство в кількох СРО. Рішення про членство приймається уповноваженим органом СРО або законодавством встановлюється обов'язок членства в СРО.	Набуття членства може відбуватися за наслідками призначення засновниками за результатами конкурсу, виборів, делегування з боку органів публічної влади або рішення про членство приймається уповноваженим органом організації за наслідками заяви
Об'єкти впливу	Рішення є обов'язковими для всіх представників професійної сфери, а також для органів публічної влади	Рішення є обов'язковими для членів організації	Рішення є обов'язковими для членів організації, а також представників галузі, які не є членами організації	Рішення є обов'язковими за наслідками схвалення органу державної влади для всіх суб'єктів галузі або професійної сфери

Виконання публічних функцій	Всі повноваження є публічними	Не наділені публічними повноваженнями	Можуть бути наділені публічними повноваженнями через делегування	Всі повноваження є публічними
Відповідальність членів організації	Передбачена Законом України	Передбачена Статутом	Передбачена Статутом	Передбачена Статутом та законодавством
Фінансування	Професійний збір та/або бюджетне фінансування	Членські внески	Членські внески	Бюджетне фінансування, грантова допомога, членські внески, надходження від власної діяльності

Як зазначалося, законодавче регулювання СРО починалося саме з професійних учасників ринків капіталу. Від так вони достатньо глибоко досліджені в літературі (див., напр.: [2; 90; 94; 122; 292; 304]).

Як зазначає *Олександра Кологойда*, «саморегулювання фондового ринку – це нормативне регулювання ринкових відносин на фондовому ринку на локальному рівні СРО професійних учасників фондового ринку шляхом прийняття правил, стандартів здійснення учасниками такої організації певного виду професійної діяльності на фондовому ринку і операцій з цінними паперами та контроль за їх дотриманням [102, с. 111].

Однак при всіх перевагах СРО на ринку капіталу не можна також не погодитися із позицією *Валерія Полюховича*, що «будь-яке саморегулювання нерозривно пов'язано з рівнем розвитку правової культури осіб, що його здійснюють, і розвиненістю самого ринку. У наших умовах, коли відбувається активне становлення фондового ринку, формуються правила гри на ньому, необхідно визначити оптимальний баланс розподілу повноважень між державними органами та СРО. Варто, з одного боку, щоб СРО дійсно мали визначений обсяг делегованих повноважень та одночасно обережно ставилися до надмірного наділення СРО адміністративними функціями. За умов існуючого рівня правової культури в Україні можливий ухил у бік саморегулювання може призвести до зловживання з боку СРО. Вони замість здійснення регулюючої функції можуть розпочати відігравати роль лобіста

інтересів найбільших учасників СРО на шкоду іншим учасникам ринку аж до рейдерських захоплень» [156, с. 155-156]

Як слушно зазначає *Андрій Німкович* «первісно в Україні була запроваджена модель СРО, яка була заснована на добровільності членства у СРО, а також їх множинності. Однак численні зловживання на ринку цінних паперів змусили державу відійти від неї та закріпити жорстку модель, засновану на обов'язковому членстві у СРО, кількість яких становить одна СРО з кожного виду професійної діяльності на РЦП» [142, с. 78].

Від так, станом на 2025 р. до СРО професійних учасників ринків капіталу належать три об'єднання:

- Професійна асоціація учасників ринків капіталу та деривативів за видами професійної діяльності – діяльність з торгівлі фінансовими інструментами, депозитарна діяльність (з 2012 р.);
- Українська асоціація інвестиційного бізнесу за видами професійної діяльності – діяльність з адміністрування недержавних пенсійних фондів, діяльність з управління активами інституційних інвесторів (з 2012 р.);
- Асоціація з управління фінансами та інвестиціями за видом професійної діяльності – діяльність з управління майном для фінансування об'єктів будівництва та/або здійснення операцій з нерухомістю (з 2021 р.).

Так, діяльність Української асоціації інвестиційного бізнесу (УАІБ) станом на 2025 р. характеризується наступними показниками:

- загальна кількість компаній-членів: 284;
- кількість компаній з управління активами (КУА): 279;
- кількість адміністраторів недержавних пенсійних фондів (НПФ): 16;
- кількість інститутів спільного інвестування (ІСІ): 1829;
- кількість НПФ з активами в управлінні КУА: 51;
- кількість страхових компаній (СК) з активами в управлінні КУА: 1;
- активи в управлінні КУА: 669,93 млрд грн;
- активи НПФ в адмініструванні: 3,3 млрд грн.

Лише у 2023-2024 рр. УАІБ здійснила широкий комплекс заходів у сфері саморегулювання. Її діяльність охоплювала впровадження уніфікованих підходів до управління активами, оновлення нормативно-правової бази, моніторинг діяльності КУА) аналітичну роботу, а також підвищення кваліфікації фахівців.

У напрямку забезпечення уніфікованих підходів у сфері управління активами та адміністрування НПФ УАІБ активно працювала над врегулюванням проблем, пов'язаних із примусовим відчуженням акцій стратегічних підприємств, серед яких ПАТ «Укрнафта», ПАТ «Укртатнафта», АТ «Мотор Січ» тощо. Організація отримала офіційну відповідь від НКЦПФР щодо відображення таких активів у фінансовій звітності. Також УАІБ:

- підготувала оновлені документи для членів УАІБ, зокрема примірні регламенти ІСІ, правила та програми здійснення фінансового моніторингу;
- оновила програмне забезпечення для подання звітності відповідно до нових регуляторних вимог;
- розробила та протестувала спеціальні програмні продукти для формування звітних файлів, що спростило процес подання довідок про розрахунок нормативу ліквідності активів.

Моніторингова діяльність УАІБ була спрямована на контроль виконання регуляторних вимог та забезпечення прозорості ринку. Основні заходи включали:

- щоденний збір інформації про фондові ринки та оновлення даних на сайті УАІБ;
- аналіз дотримання компаніями-членами вимог регуляторних документів;
- обробку звітних даних КУА, ІСІ та НПФ та підготовку аналітичних оглядів (квартальних та щомісячних);
- розміщення аналітичних оглядів у відкритому доступі, а також їх поширення через соціальні мережі та медіа.

Для покращення професійного рівня учасників ринку УАІБ організувала серію навчальних заходів, зокрема:

- безкоштовні вебінари для членів УАІБ, що охоплювали такі теми, як оцінка справедливої вартості інструментів капіталу, особливості застосування Загального стандарту звітності CRS та регуляторні вимоги до КУА;
- співпрацю з міжнародними організаціями у питаннях імплементації міжнародних стандартів звітності;
- воркшопи з питань цифрової трансформації та операційної стійкості, організовані спільно з міжнародними партнерами.
- акредитацію навчальних програм та видачу токенів (сертифікатів) фахівцям за пройдені курси.

УАІБ активно розвивала діяльність спеціалізованих секцій, які займалися аналізом та впровадженням регуляторних змін у різних сегментах ринку, у т.ч.:

секція управління активами інституційних інвесторів здійснювала моніторинг діяльності публічних фондів та публікація оглядів; організовувала профільні заходи для членів секції.

секція управління активами та адміністрування пенсійних фондів підготувала пропозицій до НКЦПФР щодо змін у нормативних документах; здійснювала аналіз імплементації міжнародних стандартів у сфері пенсійного забезпечення; обговорила зміни у податковій політиці та звітності НПФ.

секція бухгалтерського обліку, оподаткування, звітності та аудиту проаналізувала впровадження міжнародного стандарту автоматичного обміну інформацією CRS; обговорювала податкові зміни та їх вплив на діяльність КУА, ІСІ та НПФ; підготувала рекомендацій для НКЦПФР щодо звітності компаній.

секція впровадження міжнародних стандартів професійної діяльності здійснювала інформаційну підтримку членів асоціації щодо змін у фінансовому моніторингу; підготувала роз'яснення щодо санкційної політики та відповідних нормативних актів.

секція просвітницької діяльності, підготовки та атестації кадрів організувала опитування для визначення потреб у навчанні; співпрацювала з Українським інститутом розвитку фондового ринку у розробці навчальних програм [285].

Віднесення СРО до числа суб'єктів публічного управління обумовлено значною мірою делегованими повноваженнями з боку органів публічної влади. Відповідно до існуючих норм підставами для отримання делегованих повноважень є, зокрема запит про можливість делегування одного з повноважень НКЦПФР з обґрунтуванням необхідності такого делегування, затвердження порядку виконання делегованого повноваження, наявність ресурсної бази, необхідної для виконання делегованих повноважень [199]. Однак НКЦПФР не приймала жодного рішення щодо делегуванні повноважень визнаним в якості СРО професійних учасників ринків капіталу.

Як зазначає *Ольга Стукаленко* «в Україні модель професійного архітекторів саморегулювання тяжіє до моделі громадських організацій, які здебільшого виконують функції зі встановлення правил професійної етики та стандартів діяльності, а також представлення спільних інтересів її членів перед державними органами та делегуванням їм певних повноважень» [277, с. 164]. До такого ж висновку доходить *Інна Гармаш* [43]. Однак на думку *Інни Вахович* «за формальними ознаками СРО у сфері архітектурної діяльності мають відповідні Правила професійної етики, механізми контролю за їх виконанням, механізм відшкодування збитків, проте широкому загалу це невідомо, а отже таким чином зводяться нанівець переваги членства для членів СРО, яке полягає в підвищенні їх конкурентоспроможності через членство в СРО. Отже одним із першочерговим напрямком розвитку діяльності СРО у сфері архітектурної діяльності має бути популяризація переваг, які надаються її членам» [27].

Відповідно до наказів Міністерства розвитку громад та територій України СРО у сфері архітектурної діяльності визнані чотири об'єднання:

- Національна спілка архітекторів України (НСАУ);

- Всеукраїнська громадська організація «Гільдія проєктувальників у будівництві»;
- Всеукраїнська громадська організація «Асоціація експертів будівельної галузі»;
- Всеукраїнська громадська організація «Гільдія інженерів технічного нагляду за будівництвом об'єктів архітектури».

Прикметно, що три останні СРО володіють делегованими повноваженнями Міністерства розвитку громад та територій України щодо проведення професійної атестації виконавців окремих видів робіт (послуг), пов'язаних із створенням об'єктів архітектури [69]. На січень 2025 р. це є єдиним випадком наявності делегованих повноважень у СРО.

НСАУ об'єднує професіоналів у сфері архітектури з метою розвитку архітектурної діяльності, підвищення професійного рівня та захисту інтересів архітекторів. НСАУ налічує понад 3 тис. членів.

Особливістю НСАУ є досить розгалужена структура, яка включає окрім З'їзду, Правління та президії Правління, Президента, Ревізійної комісії, апарату правління, місцевих організацій також важливі для здійснення функцій СРО:

Експертну раду включно з секціями: містобудування; будівлі і споруди; архітектурі інтер'єру; ландшафтною архітектури; культурної спадщини; освіти; інженерні секції;

цільові робочі групи;

статутні комісії, у т.ч. з авторського права та професійної етики архітекторів; професійної практики архітекторів; з питань відзначення державними нагородами України;

Архітектурну Палату, що має власний апарат та регіональні відділення, а також атестаційну комісію; фонд Архітектурної палати; арбітражний комітет; комісію з страхування; комісію з ціноутворення; комісію з підвищення кваліфікації; навчально-експертний центр; дисциплінарний комітет;

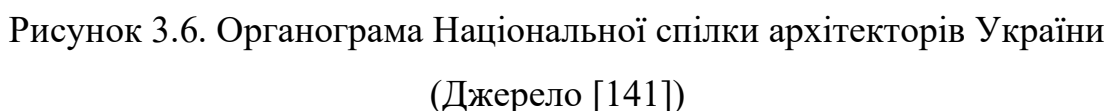
Інститут архітектури, урбаністики та регіоналістики;

Архітектурний клуб, будинки архітектора в регіонах, журнал «А+С».

НСАУ бере активну участь у законопроектній роботі, у підготовці актів КМУ, робочих групах різних ЦОВВ. Значною подією в контексті міжпрофесійної консолідації була підготовка «Концепції публічного управління у сфері містобудівної діяльності». В якості концептуально-методологічної основи також було прийнято «Основи нормативно-правового регулювання архітектурно-урбаністичної сфери», розроблені Спілкою.

У 2012 р. НСАУ прийняті Правила професійної етики архітектора.

НСАУ проводить атестацію архітекторів відповідно до законодавства України, зокрема, реалізуючи положення законів «Про архітектурну діяльність» та «Про творчих працівників та творчі спілки». НСАУ проводить професійну атестацію незалежно від членства виконавця в СРО. Членство атестованого архітектора в Архітектурній палаті НСАУ є обов'язковим. Це сприяє підвищенню кваліфікації та підтвердженню професійного рівня архітекторів.

З метою систематизації процесу, опрацювання і подальшого супроводження реалізації вітчизняних проєктів та проєктів міжнародного співробітництва з відновлення порушених війною населених міст України в НСАУ створена Професійно-експертна Рада «Координація діяльності щодо відбудови України та міжнародного співробітництва». До її завдань віднесене вивчення закордонного досвіду повоєнного відновлення міст і селищ;

опрацювання конкретних проєктів відновлення у тому числі пілотних, пошукових, експериментальних проєктів.

Станом на 2025 р. єдиною СРО арбітражних керуючих є Національна асоціація арбітражних керуючих України (НААКУ), яка була утворена у 2019 р. і замінила три раніше існуючих СРО у цьому секторі. Стратегічна мета НААКУ полягає у сприянні розвитку цивілізованого ринку професійних послуг арбітражних керуючих та покращенні процедур платоспроможності для досягнення загального позитивного економічного ефекту в Україні. Основними завдання НААКУ є:

- представлення та захист професійних інтересів членів асоціації на національному та міжнародному рівнях;

- надання правової підтримки та консультацій членам асоціації з питань, пов'язаних з їхньою професійною діяльністю;

- проведення навчальних заходів, семінарів та тренінгів для підвищення кваліфікації арбітражних керуючих, а також надання технічної підтримки у їхній роботі;

- залучення експертів для надання консультацій та рекомендацій з актуальних питань у сфері банкрутства та відновлення платоспроможності;

- створення та підтримка інформаційних ресурсів, що забезпечують членів асоціації актуальною інформацією та необхідними документами для їхньої діяльності.

НААКУ активно займається організацією та проведенням заходів, спрямованих на підвищення професійного рівня арбітражних керуючих. Зокрема, асоціація регулярно проводить зїзди, семінари та тренінги, де обговорюються актуальні питання та нововведення у сфері банкрутства. Також НААКУ здійснює моніторинг законодавчих ініціатив та бере участь у розробці нормативно-правових актів, що стосуються діяльності арбітражних керуючих. Крім того, асоціація забезпечує своїх членів необхідними ресурсами та інформацією через офіційний веб-сайт, де публікуються новини, статті, анонси заходів та інші корисні матеріали. НААКУ також надає

підтримку арбітражним керуючим у питаннях стажування та підвищення кваліфікації, сприяючи професійному розвитку своїх членів [138].

Як зазначалося Аудиторська палата України (АПУ) є організацією професійного самоврядування аудиторів, яка одночасно наділена статусом СРО у сфері аудиторської діяльності.

Органами управління АПУ є З'їзд аудиторів України та Рада АПУ. З метою здійснення контролю якості послуг у складі палати функціонує Комітет з контролю якості аудиторських послуг. Поточне адміністрування справ здійснюється Секретаріатом, діяльність якого регламентується окремим положенням. Очолює Секретаріат Виконавчий директор, який несе персональну відповідальність за ефективне управління ресурсами організації. Також за рішенням з'їзду можуть створюватися додаткові комісії для виконання спеціалізованих завдань.

АПУ веде облік аудиторів та аудиторських фірм, зареєстрованих у Реєстрі аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності. Також вона регулює взаємовідносини між членами АПУ у процесі провадження аудиторської діяльності. Чимало значення в її діяльності займає забезпечення інформаційної підтримки професійної діяльності членів з використанням усіх доступних засобів інформації. АПУ бере участь у проведенні експертизи законопроектів і нормативно-правових актів з питань аудиторської діяльності, формує пропозиції з питань нормативно-правового забезпечення аудиторської діяльності до відповідних органів. Важливою є функція АПУ щодо узагальнення інформації про практику застосування міжнародних стандартів аудиту та надає рекомендації щодо спірних та складних питань. АПУ представляє аудиторів України у відносинах з органами державної влади, місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями та міжнародними організаціями. Вона забезпечує захист професійних прав аудиторів та налагоджує ефективну взаємодію з професійними організаціями аудиторів та бухгалтерів.

АПУ активно сприяє підвищенню професійного рівня аудиторів через організацію навчальних заходів, семінарів та вебінарів. Зокрема, на початку 2025 р. відбувся вебінар «Стандартний аудиторський файл (SAF-T UA) (Standard Audit File for Tax)». АПУ також надає своїм членам безкоштовні інструменти для покращення якості аудиторських послуг. Наприклад, членам АПУ доступна безкоштовна конфігурація програми «Ахіота-ISQM» для використання у власній практиці. Крім того, АПУ активно співпрацює з міжнародними організаціями. У 2024 р. АПУ підписала угоду про взаємне визнання з Institute of Financial Accountants (IFA), що сприяє інтеграції українських аудиторів у міжнародну професійну спільноту [4].

Станом на 2025 р. до СРО оцінювачів належать шість об'єднань:

- Громадська організація «Всеукраїнське об'єднання «Українське товариство оцінювачів» (наказ ФДМУ від 26.02.2002 № 399);
- Всеукраїнська громадська організація «Всеукраїнська спілка експертів оцінювачів» (наказ ФДМУ від 24.07.2006 № 1154);
- Громадська організація «Всеукраїнська спілка оцінювачів землі» (наказ ФДМУ від 27.10.2008 № 1251);
- Громадська організація «Всеукраїнська спілка оцінювачів України» (наказ ФДМУ від 12.11.2009 № 1767);
- Громадська організація «Всеукраїнська громадська організація «Союз експертів України» (наказ ФДМУ від 26.04.2002 № 775);
- Громадська організація «Всеукраїнська асоціація фахівців оцінки» (наказ ФДМУ від 19.01.2006 № 58).

Зокрема «Союз експертів України» (СЕУ) об'єднує фахівців у галузі експертної діяльності з метою підвищення професійного рівня, обміну досвідом та вдосконалення методик експертиз.

СЕУ має розгалужену структуру, яка включає окрім регіональних відділень в кожній області також секції за напрямками діяльності: нормативно-правові та експертні дослідження в галузі права; товарознавчі дослідження; дослідження у сфері інтелектуальної власності; економічні дослідження;

будівельно-технічні та оціночно-земельні дослідження; автотоварознавчі дослідження; оцінка майна та майнових прав, професійна оціночна діяльність. Кожна секція спеціалізується на певному напрямі експертної діяльності, забезпечуючи глибоке опрацювання питань та обмін досвідом між членами.

СЕУ активно бере участь у розробці рекомендацій для органів державної влади. Зокрема, у жовтні 2023 р. відбувся круглий стіл на тему: «Напрацювання рекомендацій для Кабінету Міністрів України щодо покращення Методики визначення шкоди стосовно зруйнованих будівельних конструкцій та збитків від втрати житлових і громадських будівель, завданих Україні внаслідок збройної агресії РФ, на підставі реальних кейсів Бучанської міської територіальної громади». Під час засідання обговорювалися недоліки чинних методик оцінювання збитків, практичні результати досліджень та європейський досвід у цій сфері. За підсумками було вирішено внести екологічні аспекти до рекомендацій та розглянути питання підготовки кваліфікованих кадрів для роботи з інноваційними технологіями при оцінці збитків та відбудові країни.

СЕУ пропонує своїм членам можливість професійного розвитку, участь у спеціалізованих заходах та доступ до актуальної інформації у сфері експертної діяльності. Організація співпрацює з державними установами, науково-дослідними інститутами та іншими професійними об'єднаннями для вдосконалення експертної практики в Україні [273].

Станом на 2025 р. до СРО у сфері землеустрою належать:

- Всеукраїнська громадська організація «Всеукраїнська спілка сертифікованих інженерів-землевпорядників» (наказ Держгеокадастру від 22.04.2016 № 112);
- громадська організація «Асоціація фахівців землеустрою України» (наказ Держгеокадастру від 15.12.2017 № 250).

Так, Асоціація фахівців землеустрою України (АФЗУ) має осередки у всіх областях України та об'єднує професіоналів у сфері землеустрою з метою сприяння розвитку галузі та захисту інтересів своїх членів. Члени АФЗУ

мають безкоштовне членство та підтримку на всій території України. Представники АФЗУ входять до складу Кваліфікаційної комісії, робочих груп та науково-технічної ради при Держгеокадастрі, що дозволяє впливати на прийняття важливих рішень у сфері землеустрою.

АФЗУ активно організовує та бере участь у різноманітних заходах, спрямованих на розвиток професійної спільноти та обговорення актуальних питань галузі. Наприклад, круглий стіл на тему «Виклики та перспективи землевпорядної служби у повоєнний період» (16 березня 2024 р.), святкові зустрічі з нагоди Дня землевпорядника України (березень 2024 р.).

АФЗУ надає своїм членам доступ до актуальної інформації та методичних матеріалів. На офіційному сайті організації публікуються новини, аналітичні статті та інфографіка з питань просторового планування, зокрема експертне роз'яснення щодо збору необхідних даних для розробки комплексних планів просторового розвитку територій [8].

Станом на 2025 р. до СРО у сфері у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності належать:

- громадська організація «Асоціація сертифікованих геодезистів України» (наказ Держгеокадастру від 14.07.2022 № 188);
- громадська організація «Всеукраїнська спілка сертифікованих інженерів-геодезистів» (наказ Держгеокадастру від 20.07.2022 № 195);
- громадська організація «Гільдія інженерів геодезистів» (наказ Держгеокадастру від 22.09.2023 № 332).

Так, «Гільдія інженерів геодезистів» (ГІГ) об'єднує фахівців у сфері геодезії з метою обміну досвідом, створення бази знань та донесення професійних думок до державних органів для вирішення актуальних проблем галузі. Основні напрями діяльності ГІГ:

По-перше, освітні заходи та професійний розвиток. Організація проводить семінари та вебінари на актуальні теми геодезії. Наприклад, були проведені заходи на теми: «Автоматизація контрольного геодезичного знімання. Місце геодезиста у ЄДЕССБ»; «Моніторинг деформацій будівель та

споруд інженерно-геодезичними методами»; «Практичні аспекти застосування наземного лазерного сканування»; «Використання БПЛА в геодезії (на прикладі дрона Mavic 2 pro)»; «Актуальні проблеми ціноутворення інженерно-геодезичних робіт у будівництві»; «Теоретичні та практичні аспекти сучасних методів визначення координат». Ці заходи сприяють підвищенню кваліфікації членів організації та обміну сучасними знаннями.

По-друге, співпраця з освітніми та науковими установами. ГП підписала меморандуми про партнерство з Інститутом геодезії Національного університету «Львівська політехніка» та ТОВ «Аналітика». Це сприяє розвитку новітнього геодезичного програмного забезпечення та інтеграції науки з практикою.

По-третє, розробка та надання методичних матеріалів. На офіційному сайті організації доступні карти поправок для різних систем координат України, матеріали щодо проекції Гауса-Крюгера та інформація про контрольну геодезичну мережу України. Ці ресурси є корисними для практикуючих геодезистів у їхній повсякденній роботі [47].

Станом на 2025 р. до СРО у сфері оцінки землі визнано:

- Всеукраїнську громадську організацію: «Ліга оцінювачів земель» (наказ Держкомзему України від 18.10.2004 № 342);
- Всеукраїнська спілка оцінювачів землі (наказ Держкомзему України від 15.05.2006 № 164).

Зокрема Всеукраїнська спілка оцінювачів землі (ВСОЗ) була заснована у 2006 р. Станом на 2006 р. налічує 286 членів та 20 регіональних осередків. Найбільша кількість членів входить до Київського осередку, найменша до Рівненського.

Один із ключових векторів роботи ВСОЗ – це організація освітніх і наукових ініціатив у сфері оцінювання активів та прав власності. Важливим аспектом є сприяння постійному розвитку фахової компетентності учасників спілки через впровадження сучасних теоретичних підходів, методологічних концепцій оцінювання та врахування кращих практичних кейсів. Також

організація забезпечує своїм членам доступ до інформаційно-консультативного супроводу з актуальних питань оцінки активів. Додатково серед завдань спілки – юридична та економічна підтримка її учасників, а також підтвердження професійної кваліфікації через внутрішню сертифікацію.

Керівними і виконавчими органами ВСОЗ є: Загальні збори – вищий орган, Правління, Голова, Експертна рада та Ревізійна комісія. ВСОЗ має свій Кодекс етики, Положення про внутрішню сертифікацію членів, положення про членство, Експертну раду тощо.

ВСОЗ проводить відкриті семінари, кругли столи, щорічні конференції. З метою поглиблення професійних зв'язків ВСОЗ налагоджена взаємодія з усіма СРО України, з Київським науково-дослідним інститутом судових експертиз, з Державною іпотечною установою тощо. З метою вивчення досвіду в розвитку оціночної діяльності налагоджена співпраця з зарубіжними партнерами, зокрема з Болгарії. ВСОЗ активно приймають участь в обговореннях проєктів нормативних документів, приймають участь в нарадах та круглих столах. До органів державної влади надавалися пропозиції зокрема щодо удосконалення «Положення про конкурсний відбір суб'єктів оціночної діяльності», щодо вирішення проблемних питань в рецензуванні звітів про оцінку майна тощо. За час існування через власний кваліфікаційний центр ВСОЗ сертифікувала близько 150 оцінювачів землі, здійснила рецензування кілька сотен звітів про оцінку землі [38]

В результаті запитів про надання публічної інформації до НБУ, Міністерства розвитку громад та територій України, Міністерства аграрної політики та продовольства України встановлено, що не зверталися із заявами та не отримували статус саморегульованих:

- бюро кредитних історій;
- організації ринку страхування;
- кредитні спілки;
- організації ринку фінансових послуг;
- організації з енергетичної ефективності будівель;

- організації сільськогосподарської дорадчої діяльності;
- організації оптових ринків сільськогосподарської продукції.

Незважаючи на це, в Україні утворено чимало громадських організацій, які за наявності нормативних вимог можуть набути статус СРО у зазначених сферах. Серед них:

Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України [139] – у сфері сільськогосподарської дорадчої діяльності;

Асоціація оптових ринків сільськогосподарської продукції України – у сфері оптових ринків сільськогосподарської продукції;

Асоціація енергоаудиторів України [7] – у сфері енергетичної ефективності будівель;

Всеукраїнська асоціація кредитних спілок [36] – у сфері кредитної кооперації;

Національна асоціація страховиків України [140] – у сфері страхування;

Всеукраїнська асоціація ломбардів [37] – у сфері фінансових послуг ;

Українське об'єднання лізингодавців [286] – у сфері фінансових послуг;

Асоціація бюро кредитних історій [6] – у сфері кредитних історій.

З метою виявлення практики функціонування СРО у період 2023-2024 рр. на додаток до інтерв'ювання представників органів публічної влади нами було проведено інтерв'ю з представниками наступних громадських організацій:

що володіють статусом СРО (20 організацій);

що представляють сектори, у яких законодавчо визнана можливість створення СРО, але такі не утворені (16 організацій);

що представляють сектори, у яких розглядається можливість запровадження інституту саморегулювання відповідно до затверджених стратегій, концепцій, а також експертних пропозицій (19 організацій).

Перший блок запитань стосувався загальних відомостей про організацію (табл. 3.9) та концентрувався навколо наступних запитань: Як Ви оцінюєте

поточний стан розвитку Вашої СРО? Які основні цілі та завдання організації на найближчі 3–5 років?

Таблиця 3.9

Загальні відомості про організацію

Узагальнені відповіді групи 1 (представники СРО)	Наша організація має вагому підтримку представників ринку, ми активно працюємо над формуванням стандартів та об'єднанням професійної спільноти. Водночас ми обмежені у впливі на галузь, оскільки не маємо реальних регуляторних чи контрольних функцій. Ми фактично існуємо як професійне об'єднання, а не як реальна СРО, оскільки державний орган не прийняв порядок делегування повноважень. Інформаційна підтримка нашої діяльності з боку держави майже відсутня, тому наша впізнаваність серед суспільства низька. Нашими цілями та завданнями є досягти ухвалення механізму делегування повноважень від регулятора та розширити роль СРО в управлінні галуззю. Забезпечити належну комунікацію з державними органами для посилення ролі СРО в регуляторній політиці. Покращити обізнаність представників галузі про нашу організацію та її можливості. Розширити спектр послуг для учасників ринку, включаючи навчання, сертифікацію, розробку стандартів.
Узагальнені відповіді групи 2 (представники громадських організацій, які діють у секторах, у яких законодавчо визнана можливість створення СРО, але такі не утворені)	Ми виконуємо багато функцій, притаманних СРО, однак через відсутність офіційного визнання державою наші можливості обмежені. У нас є активна спільнота, ми впроваджуємо галузеві стандарти, однак держава нас не визнає як повноправного регулятора. Ми маємо слабку комунікацію з державними органами, оскільки вони не розглядають нас як серйозного партнера. Наша діяльність ефективна в межах саморегуляції учасників ринку, але без офіційного статусу ми не можемо впливати на стратегічні рішення в галузі. Нашими цілями є досягти офіційного визнання як СРО. Встановити взаємодію з державним органом та довести ефективність саморегулювання. Розширити спектр послуг для членів організації та залучити більше учасників. Підвищити рівень довіри до саморегулювання серед бізнесу та суспільства.
Узагальнені відповіді групи 3 (представники громадських організацій, які діють у секторах, у яких розглядається можливість запровадження інституту саморегулювання відповідно до затверджених	Ми працюємо в галузі, де саморегулювання поки що не запроваджено, тому для нас ця тема є новою. Ідея саморегулювання виглядає цікавою, але поки що ми не розуміємо, як вона працює та які переваги може дати. У нашій сфері є професійні асоціації, але їхній статус та функції відрізняються від СРО. Деякі з наших колег не бачать потреби в саморегулюванні, оскільки держава поки що здійснює повний контроль. Нашими завданнями є розібратися, які переваги може дати саморегулювання нашій сфері. Взяти участь в обговоренні перспектив запровадження СРО та впливати на формування законодавчих ініціатив. Розширити співпрацю з міжнародними

стратегій, концепцій, а також експертних пропозицій)	аналогами СРО для вивчення їхнього досвіду. Визначити оптимальну модель регулювання для нашої галузі.

Другий блок запитань стосувався оцінки нормативно-правової бази (табл. 3.10): Як Ви оцінюєте чинну нормативно-правову базу, що регулює діяльність СРО? Чи відповідає чинне законодавство потребам Вашої галузі у сфері саморегулювання? Які законодавчі перешкоди, на Вашу думку, гальмують створення СРО?

Таблиця 3.10

Оцінка нормативно-правової бази

Узагальнені відповіді групи 1 (представники СРО)	Наявна правова база є фрагментарною та не забезпечує реального функціонування СРО як регуляторних інститутів. Законодавство передбачає можливість визнання організації як СРО, але не дає чітких механізмів її діяльності. Відсутність механізму делегування повноважень робить нас більше громадською організацією, аніж реальним регуляторним інститутом. Держава визнає нашу організацію як СРО, проте фактично ми не маємо жодного впливу на ринок через відсутність відповідних повноважень. Законодавство не відповідає потребам, оскільки воно не передбачає механізму ефективної взаємодії між СРО та державними органами. Відсутність чітких норм про передачу повноважень робить СРО безсильними у впливі на ринок. Галузі потрібні ефективні СРО, але чинна правова база цього не забезпечує. Без базового закону про саморегулювання важко вибудувати ефективну модель взаємодії між державою та ринком. Законодавчими перешкодами є відсутність базового закону про СРО, який би встановлював єдині правила для всіх секторів. Наявність формального механізму визнання СРО без механізму передачі повноважень. Недостатнє розуміння державними органами ролі та можливостей СРО, що гальмує ухвалення необхідних змін. Відсутність чітких вимог до СРО та їхньої відповідальності перед державою та ринком.
Узагальнені відповіді групи 2 (представники громадських організацій, які діють у секторах, у яких законодавчо визнана можливість створення СРО, але такі не утворені)	Законодавство дозволяє створення СРО, але не визначає чіткого механізму їхнього визнання та діяльності. Відсутність дієвих норм про саморегулювання стримує розвиток інституту в нашій сфері. Правове регулювання цієї сфери є неповним і не створює належних умов для ефективного функціонування СРО. Законодавство недосконале оскільки навіть якщо ми формально створимо СРО, держава не надасть нам реальних повноважень. Законодавство передбачає можливість СРО, але не забезпечує їхнього реального функціонування. Галузі потрібна можливість впливати на процеси через СРО, але наразі це неможливо.

	Перешкод законодавства є відсутність чітких критеріїв та механізмів визнання СРО в уповноважених органах. Недостатня нормативна підтримка механізмів саморегулювання на рівні галузевого законодавства. Державні органи фактично не зацікавлені у впровадженні реального саморегулювання, що гальмують процеси.
Узагальнені відповіді групи 3 (представники громадських організацій, які діють у секторах, у яких розглядається можливість запровадження інституту саморегулювання відповідно до затверджених стратегій, концепцій, а також експертних пропозицій)	Ми поки що не маємо достатнього розуміння того, як працює чинне законодавство у сфері СРО. Саморегулювання виглядає цікавою концепцією, але правова база для цього здається недосконалою. На даний момент немає чіткого законодавчого регулювання цієї сфери, що робить її перспективи незрозумілими. Поки що законодавство навіть не передбачає впровадження СРО в нашій галузі, тому питання не є актуальним. Ми зацікавлені у вивченні цієї теми, але поки що законодавчих передумов для її реалізації немає. Нашій галузі потрібно більше державної підтримки у питаннях розвитку саморегулювання. Недоліками законодавства є відсутність чітких правових норм, що визначають, у яких галузях можуть існувати СРО. Відсутність загального розуміння ролі та переваг СРО серед бізнесу та державних структур. Недостатня інформаційна підтримка цієї концепції, що робить її незрозумілою для багатьох учасників ринку.

Отже усі три групи визнають, що законодавство щодо саморегулювання є слабким та неповним. Головні проблеми – відсутність базового закону про СРО, відсутність механізмів передачі повноважень та слабка взаємодія з державними органами. Держава наразі не створює умов для розвитку СРО, що змушує організації шукати альтернативні моделі саморегулювання або функціонувати в статусі звичайних громадських об'єднань.

Третя група запитань стосувалася загальній оцінці саморегулювання (табл. 3.11): Як Ви оцінюєте користь від запровадження саморегулювання у Вашій галузі? Які ключові завдання могла б вирішувати СРО у Вашій сфері? Чи вважаєте Ви, що саморегулювання зможе ефективно замінити або доповнити державне регулювання?

Таблиця 3.11

Загальна оцінка саморегулювання

Узагальнені відповіді групи 1 (представники СРО)	Саморегулювання могло б суттєво покращити ситуацію в галузі, зменшивши адміністративний тиск та бюрократію. Якби СРО отримали реальні повноваження, ми могли б більш ефективно працювати над стандартизацією, підвищенням якості послуг та контролем за дотриманням норм. Відсутність реального механізму саморегулювання наразі створює ситуацію, коли ми функціонуємо лише як громадське об'єднання, а не як інструмент регулювання. Держава могла б значно виграти, передавши частину функцій контролю та нагляду СРО, адже ринок краще розуміє свої потреби. СРО могли б вирішувати завдання із контролю за якістю послуг та професійними стандартами у нашій галузі; сертифікація та ліцензування фахівців і компаній; впровадження та оновлення професійних стандартів відповідно до потреб ринку; забезпечення самодисципліни та вирішення внутрішньогалузевих конфліктів без втручання держави. Саморегулювання зможе ефективно доповнити державне регулювання адже повна відмова від державного контролю поки що є нереалістичною. Воно могло б замінити у частині стандартизації, сертифікації та моніторингу якості послуг. На жаль, без реального механізму делегування повноважень саморегулювання залишається декларативним, а не дієвим. Держава повинна залишити за собою контроль над ключовими питаннями, такими як безпека та правовий нагляд, але передати СРО функції, пов'язані з професійними стандартами.
Узагальнені відповіді групи 2 (представники громадських організацій, які діють у секторах, у яких законодавчо визнана можливість створення СРО, але такі не утворені)	Саморегулювання могло б значно підвищити якість послуг та створити конкурентні переваги для компаній, що працюють відповідно до стандартів. Ми вважаємо, що саморегулювання могло б знизити корупційні ризики, оскільки рішення приймали б не чиновники, а професійна спільнота. Однак поки що ми не бачимо конкретних механізмів його реалізації, що викликає сумніви щодо ефективності такої системи. Частина представників нашої галузі взагалі не бачить потреби у саморегулюванні, бо не розуміє його переваг. СРО могли б вирішувати такі завдання у нашій сфері: сертифікація професіоналів та підприємств для забезпечення високих стандартів послуг; самостійне регулювання ринку без постійного державного втручання; просування спільних стандартів та норм, що відповідають сучасним викликам; захист інтересів бізнесу перед державними органами та міжнародними партнерами; сприяння професійному навчанню та розвитку фахівців у галузі. Поки що самоврядування це радше доповнення державному регулюванню, оскільки в Україні немає традицій саморегулювання, і бізнес ще не готовий повністю брати на себе відповідальність. З одного боку, СРО можуть бути ефективнішими за державні органи в питаннях професійного регулювання, з іншого – без державного контролю з боку споживачів можуть виникнути побоювання щодо необ'єктивності рішень. Якщо будуть чіткі правові механізми, що гарантуватимуть ефективність саморегулювання, воно може частково замінити державний контроль.
Узагальнені відповіді групи 3	Нам поки що складно оцінити потенційні переваги саморегулювання, оскільки ми не маємо реального досвіду роботи в

(представники громадських організацій, які діють у секторах, у яких розглядається можливість запровадження інституту саморегулювання відповідно до затверджених стратегій, концепцій, а також експертних пропозицій)	умовах саморегулювання. Ми відкриті до обговорення, але поки що незрозуміло, чи зможе саморегулювання бути ефективним у нашій сфері. Держава досі не визначила, чи потрібне саморегулювання в нашому секторі, тому поки що це більше теоретична ідея. Якщо буде доведено, що саморегулювання може сприяти розвитку галузі та зменшенню бюрократії, ми готові його підтримати. Ми поки що не маємо чіткого бачення, які завдання може вирішувати саморегулювання у нашій сфері оскільки наша галузь тільки починає обговорювати цю ідею. Можливо, стандартизація та професійна сертифікація могли б бути корисними. Важливо розуміти, чи буде СРО реальною альтернативою державному регулюванню чи просто додатковим бюрократичним бар'єром. На даний момент важко сказати, чи може саморегулювання замінити або доповнити державне регулювання у нашій галузі. Потрібні додаткові дослідження та пілотні проєкти, щоб зрозуміти, чи здатне саморегулювання працювати краще за державне регулювання. Якщо воно зможе спростити процедури та зменшити адміністративний тиск, то це може бути хорошим рішенням.

Четвертий блок стосувався взаємодії СРО та інших організацій з державними органами (табл. 3.12) та включав такі ключові запитання: Яким чином Ваша організація співпрацює з державними регуляторами? Наскільки ефективною є ця взаємодія? Які є труднощі? Чи є механізми саморегулювання достатньо незалежними від державного втручання? Як Ви оцінюєте рівень підтримки СРО з боку держави?

Таблиця 3.12

Взаємодія саморегулювних та інших організацій з державними органами

Узагальнені відповіді групи 1 (представники СРО)	Ми офіційно визнані як СРО відповідним державним органом, однак наша співпраця з регулятором є переважно формальною. Наша діяльність зводиться до представлення інтересів ринку, ми не маємо реального впливу на нормативну політику. Ми регулярно подаємо пропозиції щодо регулювання галузі, але їх не завжди враховують. На рівні експертних обговорень та консультацій наша взаємодія відбувається, але на практичному рівні це майже не впливає на рішення державного органу. Взаємодія є малоефективною, оскільки держава визнає нас, але не делегує нам жодних повноважень. Немає механізму офіційного делегування функцій СРО, що унеможливує виконання реальних регуляторних завдань. Часто державний орган сприймає нас більше як громадське об'єднання, а не як партнерів у регулюванні ринку. Відсутність інформаційної підтримки від держави (наприклад, на сайті регулятора немає інформації про нас) погіршує наші можливості впливу. Оскільки ми не маємо реальних повноважень, наша незалежність більше декларативна, ніж практична. Держава не надає

	нам можливості здійснювати регулювання, проте одночасно і не втручається в нашу діяльність. У нинішніх умовах ми функціонуємо як професійне об'єднання, але не як саморегулювний орган у повному розумінні. Держава формально визнає СРО, але фактично не підтримує розвиток саморегулювання. Відсутність базового закону про саморегулювання робить підтримку СРО слабкою та непослідовною. Держава, схоже, не зацікавлена у розвитку СРО, адже збереження адміністративного контролю дозволяє залишати всі важелі впливу в руках чиновників.
Узагальнені відповіді групи 2 (представники громадських організацій, які діють у секторах, у яких законодавчо визнана можливість створення СРО, але такі не утворені)	Ми не маємо офіційного статусу СРО, тому наші контакти з регулятором є обмеженими. Державний орган не зацікавлений у взаємодії з нами, оскільки ми не є офіційно визнаними. Наші звернення до регулятора часто залишаються без відповіді, оскільки держава не розглядає нас як частину регуляторного процесу. Ми намагаємося впливати на процеси через громадські обговорення та експертні дискусії, але це не дає значних результатів. Взаємодія є формальною і не дає конкретних результатів. Через відсутність механізму визнання СРО нас не сприймають як повноцінного гравця. Брак комунікації між державою та потенційними СРО ускладнює розуміння обома сторонами можливих переваг саморегулювання. Регуляторний орган не має досвіду роботи із СРО, що створює додаткові труднощі в діалозі. Наша організація фактично не інтегрована в регуляторні процеси, тому ми працюємо незалежно від держави. Ми самостійно впроваджуємо професійні стандарти, але без офіційного визнання це має обмежений вплив. Поки що наша незалежність радше вимушена, ніж вибіркова, оскільки держава не визнає нас як частину регулювання ринку. Держава не підтримує створення СРО, хоча формально така можливість існує в законодавстві. Відсутність офіційного механізму визнання СРО свідчить про небажання держави втрачати контроль над регулюванням галузі. Підтримка СРО на рівні політичних декларацій не відповідає реальному стану справ.
Узагальнені відповіді групи 3 (представники громадських організацій, які діють у секторах, у яких розглядається можливість запровадження інституту саморегулювання відповідно до затверджених стратегій, концепцій, а	Наразі наша організація не має постійної співпраці з регулятором, оскільки саморегулювання у нашій сфері тільки обговорюється. Ми беремо участь у дискусіях щодо можливості запровадження СРО, але поки що це лише на рівні ідей. У нашій сфері немає усталених механізмів взаємодії між державою та потенційними СРО. Відсутність конкретних механізмів робить цю взаємодію швидше теоретичною, ніж практичною. Частина представників нашої галузі не бачить потреби у СРО, що ускладнює діалог. Ми поки що не маємо достатньо даних, щоб оцінити, наскільки ефективною може бути ця взаємодія. У нас поки що немає СРО, тому питання незалежності ще не розглядалося. Якщо саморегулювання буде запроваджене, важливо, щоб воно мало достатню автономію від державного контролю. Ми б хотіли, щоб саморегулювання в нашій сфері було більш гнучким і не дублювало функції державних органів.

також експертних пропозицій)	Наразі ми не бачимо активної підтримки з боку держави у створенні СРО у нашій сфері. Державні стратегії та концепції передбачають можливість саморегулювання, але вони не реалізуються. Без державної підтримки саморегулювання у нашій галузі навряд чи буде ефективним.

Аналогічне запитання (Наскільки ефективною є поточна модель співпраці державних органів із СРО?) було поставлено й в ході опитування представників органів державної влади (табл. 3.13). Наразі були отримані наступні типові відповіді:

Таблиця 3.13

Ефективність існуючої моделі співпраці державних органів із
саморегулювними організаціями

Критична оцінка	<i>«Формально у нас передбачена взаємодія із СРО, але на практиці вона неефективна. Причина в тому, що СРО не мають реальних регуляторних повноважень і можуть лише представляти інтереси ринку, але не виконувати функції державного контролю. Це створює ситуацію, коли ми не маємо від них суттєвої користі».</i>
Поміркована позиція з визнанням потенціалу СРО	<i>«Співпраця з СРО могла б бути ефективною, якби вони отримали чітко визначені функції та відповідальність. Зараз вони не можуть реально впливати на регулювання, оскільки немає порядку делегування повноважень. Якщо цей механізм буде розроблено, саморегулювання може стати корисним інструментом».</i>
Визнання неефективності поточної моделі співпраці	<i>«Держава визнає існування СРО, але фактично не співпрацює з ними. Відсутність інформації на сайті нашого органу свідчить про низьку роль СРО у регулюванні галузі. Якщо ця ситуація не зміниться, саморегулювання залишиться лише формальною конструкцією».</i>
Обмежене визнання користі у консультаційних питаннях	<i>«СРО можуть надавати експертні висновки та бути корисними у питаннях формування політики. Однак через відсутність механізму їхньої участі в ухваленні рішень, реальна співпраця обмежена та залежить від доброї волі державних органів».</i>
Повна відсутність співпраці як показник неефективності	<i>«У нашій сфері немає СРО, тому ми не можемо оцінити ефективність співпраці. Наскільки нам відомо, саморегулювання в Україні майже не розвинене, що свідчить про проблеми у державній політиці щодо СРО».</i>
Скептичне ставлення до можливості ефективної співпраці	<i>«Державні органи та СРО мають різні інтереси. Ми вважаємо, що якщо делегувати СРО регуляторні функції, це може призвести до втрати державного контролю та зловживань».</i>
Нейтральна позиція через відсутність	<i>«Ми не працювали із СРО, тому важко оцінити ефективність співпраці. У нашій сфері все регулюється централізовано, і ми не бачимо запиту на зміну цієї моделі».</i>

практичного досвіду	
Припущення про можливість ефективної співпраці за умови чітких механізмів	<i>«Якщо держава створить чіткі правила для СРО та забезпечить їхню підзвітність, співпраця може бути корисною. Однак поки що ця модель не працює».</i>

Отже всі інтерв'юери мають достатньо чіткі уявлення про існуючі проблеми у співпраці. Вони здебільшого критикують взаємодію через її декларативний характер і відсутність реальних механізмів делегування повноважень. Всі опитані визнають, що потенціал СРО не використовується через недосконалість законодавства, але готові підтримати його розвиток за умови чітких механізмів.

3.3. Перспективна структурно-функціональна модель інституту саморегулювання у системі публічного управління України

Модель саморегулювання, що розвивається в Україні, можна охарактеризувати як перехідну. Внаслідок зазначеного їй властиво численні проблеми концептуального характеру, законодавчого регулювання та поточного адміністрування й супроводу. Про це зазначають як представники урядового, так і громадського сектору в процесі проведеного нами глибинного інтерв'ю щодо проблеми та викликів у розвитку саморегулювання. Зокрема, представники урядового сектору зазначали наступні проблеми та ризики (табл. 3.14):

Таблиця 3.14

Проблеми та виклики у розвитку саморегулювання (представники урядового сектору)

Відсутність правового регулювання як ключова проблема	<i>«Головна проблема – відсутність базового закону щодо СРО. У профільному законодавстві є згадки про саморегулювання, але немає чітких механізмів його впровадження. Це робить діяльність СРО неефективною, оскільки вони не мають ні повноважень, ні обов'язків».</i>

Формальність визнання СРО	<i>«Наша галузь має порядок визнання організацій як СРО, але немає механізму передачі повноважень. У результаті ці організації займаються лише представленням інтересів учасників ринку, але не можуть виконувати функції регулювання або контролю».</i>
Відсутність чіткої державної політики щодо розвитку СРО	<i>«Концепція саморегулювання існує, але її реалізація майже не відбувається. План заходів щодо її виконання залишається лише на папері. Без державної підтримки інститут СРО в Україні розвиватися не буде».</i>
Низька поінформованість учасників ринку та чиновників	<i>«Багато компаній не розуміють, що таке саморегулювання, які воно має переваги. Навіть серед державних службовців не всі чітко усвідомлюють, як це працює. Це гальмує розвиток ініціатив у сфері саморегулювання».</i>
Небезпека монополізації СРО:	<i>«Є ризик, що СРО перетворяться на закриті клуби, які будуть діяти в інтересах великих гравців ринку. Без чітких запобіжників щодо відкритості та конкуренції це може зашкодити розвитку ринку»</i>
Скептицизм щодо ефективності саморегулювання	<i>«Саморегулювання може працювати лише в економічно розвинених країнах, де бізнес відповідальний і готовий самостійно контролювати себе. В Україні ж багато учасників ринку шукають способи обійти правила, тому без державного контролю СРО не зможуть ефективно працювати».</i>
Проблема корупції та можливих зловживань	<i>«Передача повноважень від держави до СРО може створити нові корупційні ризики. Якщо немає належного державного нагляду, є велика ймовірність, що СРО будуть діяти у власних інтересах, а не в інтересах суспільства».</i>
Потреба в централізованому регулюванні	<i>«У нашій сфері важливий єдиний підхід до регулювання. Якщо регулювання буде здійснюватися різними СРО, це може призвести до правової невизначеності та хаосу»</i>
Необхідність пілотних проєктів для оцінки ефективності	<i>«Ми б підтримали ідею тестування саморегулювання в нашій галузі. Але поки немає успішних прикладів, ми вважаємо, що його впровадження недоцільне».</i>

Відповіді урядовців багато в чому корегуються з уявленнями представників громадського сектору (табл. 3.15):

Таблиця 3.15

Проблеми та виклики у розвитку саморегулювання (представники громадського сектору)

Відсутність механізму делегування повноважень	<i>«Ми офіційно визнані як СРО, але фактично не маємо жодних повноважень. Держава формально визнає нашу організацію, але не передає нам функції регулювання, контролю чи сертифікації. Це робить нас радше професійною асоціацією, ніж повноцінною СРО».</i>
Низька взаємодія з державними органами	<i>«Наше існування мало помітне для державних структур. Інформації про СРО на сайті регулятора немає, і чиновники рідко звертаються до нас за консультаціями. Відсутність комунікації між владою і СРО – одна з найбільших проблем».</i>

Складність фінансування діяльності СРО	<i>«Фінансування наших заходів, досліджень та ініціатив здійснюється виключно за рахунок внесків учасників. Держава не підтримує СРО фінансово або організаційно, що обмежує наші можливості розвиватися».</i>
Недовіра частини бізнесу до СРО	<i>«Деякі учасники ринку не довіряють саморегулюванню через відсутність державного контролю. Бізнес не бачить у СРО реальних важелів впливу і часто ставиться до нас як до громадської організації, а не регулятора».</i>
Відсутність ініціативи з боку держави	<i>«У нашій сфері законодавчо передбачена можливість створення СРО, але немає жодних нормативних актів, які регулюють їхню діяльність. Влада просто не бачить у цьому потреби».</i>
Недовіра до держави та побоювання втручання	<i>«Якщо наша організація отримає статус СРО, є ризик, що державний орган почне втручатися в нашу діяльність, диктуючи умови і підпорядковуючи нас своїм інтересам. Тому поки ми не бачимо сенсу в отриманні цього статусу».</i>
Низька мотивація бізнесу до об'єднання у СРО	<i>«Більшість представників ринку не розуміють, навіщо їм вступати до СРО. Відсутність чітких переваг робить цю ідею непривабливою».</i>
Проблеми фінансування та відсутність підтримки	<i>«Громадські організації у нашій сфері діють лише за рахунок грантів або членських внесків. Уряд не надає жодної підтримки для розвитку саморегулювання».</i>
Нерозуміння концепції саморегулювання	<i>«Ми не до кінця розуміємо, чим СРО відрізняються від професійних асоціацій. Якщо це просто ще одна форма громадської організації, то навіщо вона потрібна?»</i>
Побоювання бюрократизації	<i>«Якщо буде запроваджено обов'язкове членство у СРО, це може стати ще одним бар'єром для входу на ринок, що призведе до монополізації окремих галузей».</i>
Скептичне ставлення через відсутність законодавчих гарантій	<i>«У нас немає чіткої законодавчої бази щодо СРО. Ми не впевнені, що саморегулювання може працювати ефективно без державної підтримки».</i>
Проблема відсутності запиту на СРО	<i>«Зараз у нашій сфері немає відчутної потреби у саморегулюванні. Більшість компаній задоволені поточним державним регулюванням».</i>

В процесі аналізу наукової літератури, практики функціонування СРО та відповідних органів, нами були виявлені також додаткові проблеми, що не визначалися експертами. Серед них:

різні галузі використовують відмінні підходи до створення СРО, що ускладнює їхнє функціонування та взаємодію з державою;

механізми розгляду скарг та вирішення конфліктів між членами СРО та їхніми клієнтами не працюють належним чином;

немає єдиного реєстру СРО, що ускладнює їхній моніторинг;

розроблені СРО стандарти є формальними та не підвищують якість послуг;

неутворення СРО у галузях, в яких законодавством допускає їх утворення;

здійснення СРО повноважень обсяг та зміст яких не відповідає сутності саморегулювання;

наявність організацій, які фактично діють як СРО, але нормативні акти не припускають можливості їх функціонування у такому статусі;

великі витрати на вступ та підтримання членства у СРО з обов'язковим членством;

низька поінформованість споживачів товарів та послуг про можливості саморегулювання;

відсутність солідарної відповідальності членів СРО за дії своїх членів перед споживачами товарів та послуг через компенсаційні фонди та страхування;

ототожнення СРО та організацій професійного самоврядування;

низька ефективність контролю з боку СРО за дотримання її членами встановлених СРО галузевих стандартів;

нерозвиненість практики роботи із скаргами та позасудового врегулювання суперечок поміж членами СРО;

нечіткість критеріїв видів діяльності, які визначають належність до СРО;

штучне регулювання підзаконними актами чисельності членів з метою визнання організації як саморегулювальною;

відсутність стимулів для створення та розвитку СРО.

Виходячи із зазначених проблем в ході опитування були запропоновані напрями їх вирішення (табл. 3.16). Зокрема при інтерв'юванні в урядовому секторі пропонувалися наступні напрями:

Таблиця 3.16

Запропоновані напрями вирішення проблем (представники урядового сектору)

Розробка законодавчої бази для СРО	<i>«Найважливішим кроком є ухвалення базового закону про саморегулювання, який би чітко визначав статус, повноваження та механізми взаємодії СРО з державними органами».</i>
Запровадження механізму делегування повноважень	<i>«Без чіткого механізму передачі державних функцій СРО залишаються лише громадськими об'єднаннями без реального впливу. Необхідно затвердити підстави та порядок делегування повноважень».</i>
Підвищення прозорості діяльності СРО	<i>«СРО повинні бути більш відкритими: звіти про їхню діяльність, фінансові показники та рішення повинні бути доступні на їхніх сайтах та у державних реєстрах».</i>
Підвищення відповідальності СРО за порушення стандартів	<i>«Якщо СРО порушує правила або не виконує свої функції, має бути передбачена система санкцій – від штрафів до відкликання статусу»</i>
Підвищення рівня комунікації між СРО та державними органами	<i>«Потрібно створити спеціальні робочі групи або комітети, де СРО могли б брати участь у розробці нормативно-правових актів».</i>
Потреба в інформуванні та навчанні щодо СРО	<i>«У нашій сфері багато хто просто не знає, що таке саморегулювання і які його переваги. Варто проводити навчальні заходи та роз'яснювальні кампанії».</i>
Створення системи перевірки ефективності СРО	<i>«Якщо СРО отримують більше повноважень, потрібно розробити систему їхньої оцінки – показники якості, аудит діяльності тощо».</i>
Пілотні проєкти перед масштабним впровадженням	<i>«Доцільно протестувати механізм саморегулювання у кількох секторах, перш ніж запроваджувати його повсюдно».</i>

На думку представників громадського сектору основні напрями вдосконалення інституту саморегулювання мали б включати (табл. 3.17):

Таблиця 3.17

Запропоновані напрями вирішення проблем (представники
громадського сектору)

Законодавче закріплення механізму передачі повноважень	<i>«Без чітко визначених прав та обов'язків СРО не можуть виконувати регуляторні функції. Відсутність порядку делегування повноважень робить нашу організацію лише представником інтересів бізнесу, а не реальною саморегулювальною установою».</i>
Створення ефективної системи державного контролю над СРО	<i>«Необхідно встановити чіткі механізми державного контролю за діяльністю СРО, щоб уникнути ситуацій, коли організація працює виключно у власних інтересах».</i>
Підвищення рівня взаємодії між СРО та державою	<i>«СРО повинні брати активну участь у формуванні політики у відповідній галузі, бути консультативними органами для державних структур та мати реальні інструменти впливу».</i>

Фінансова підтримка СРО з боку держави	<i>«Зараз ми функціонуємо лише за рахунок внесків учасників. Якщо СРО дійсно виконуватимуть регуляторні функції, варто передбачити механізми державної підтримки у вигляді трансфертів на виконання делегованих повноважень».</i>
Створення законодавчих передумов для реєстрації СРО	<i>«Ми готові працювати у форматі СРО, але відсутність нормативної бази ускладнює цей процес. Потрібно створити єдиний реєстр СРО та встановити чіткі критерії їхнього функціонування».</i>
Захист від потенційної монополізації ринку	<i>«Якщо СРО матимуть виключні права на видачу ліцензій або сертифікацій, є ризик створення монополії на ринку. Потрібно запровадити антимонопольні механізми».</i>
Інформаційна кампанія щодо переваг СРО	<i>«Багато підприємців навіть не розуміють, чим СРО відрізняється від асоціації чи громадської організації. Потрібно більше інформації про те, які функції можуть виконувати СРО».</i>
Впровадження пілотних проєктів у певних галузях	<i>«Потрібно спробувати впровадити саморегулювання у кількох секторах економіки, щоб оцінити ефективність цього механізму»</i>
Підвищення обізнаності про СРО	<i>«Ми не до кінця розуміємо, у чому різниця між саморегулюванням і державним регулюванням. Потрібно більше аналітики та досліджень щодо потенційних вигод і ризиків СРО».</i>
Аналіз міжнародного досвіду впровадження СРО	<i>«Було б корисно вивчити успішні приклади саморегулювання в інших країнах і розробити модель, яка найкраще підходить для нашого ринку».</i>
Підготовка законодавчих змін на основі консультацій з експертами	<i>«Якщо саморегулювання запроваджуватиметься у нашій галузі, воно має базуватися на консультаціях з усіма зацікавленими сторонами, а не бути просто політичним рішенням».</i>
Врахування специфіки кожної галузі	<i>«У різних галузях може бути різний підхід до саморегулювання. Потрібно розробити гнучкі механізми, які враховують особливості кожного сектора».</i>

Як бачимо, головним напрямом вдосконалення саморегулювання в Україні вважається розробка та прийняття окремого базового закону, який би визначав загальні засади саморегулювання господарської діяльності, правові та організаційні засади утворення та діяльності СРО. Зазначений напрямок ми безумовно підтримуємо.

Слід зазначити, що у зв'язку із поступовим розширенням СРО на порядок денний ще наприкінці 2000-х рр. було поставлено завдання розроблення окремого проєкту закону про саморегулювні організації (див., напр.: [210 ; 182]).

Зокрема під час каденції Верховної Ради України VI скликання (2007-2012 рр.) були зареєстровані наступні проекти законів:

- Про саморегулюючі організації від 16.07.2009 № реєстрації 4841 [235];
- Про саморегулювальні організації від 23.07.2010 № реєстрації 4841-д [232];
- Про фахові саморегулівні і самоврядні об'єднання від 10.09.2009 № реєстрації 4841-1 [252];
- Про саморегулювальні організації від 18.07.2011 № реєстрації 9015 [231];
- Про саморегулювальні організації від 15.02.2012 № реєстрації 10052 [229].

Під час каденції Верховної Ради України VIII скликання (2014-2019 рр.) був зареєстрований проект закону «Про саморегулювальні організації» від 11.12.2014 № реєстрації 1444 [230].

Під час каденції Верховної Ради України IX скликання (з 2019 р.) були зареєстровані наступні проекти законів:

- Про саморегулювання господарської та професійної діяльності від 17.12.2019 № реєстрації 2613 [233];
- Про саморегулювання господарської та професійної діяльності від 15.10.2020 № реєстрації 4221 [234].

До завдань нашого дослідження не належить ґрунтовний аналіз зазначених законопроектів. У будь-якову випадку вони зафіксували теоретичні уявлення про інститут саморегулювання в певний період часу, неусталеність навіть термінологічних визначень («саморегулюючі організації», «саморегулювальні організації»), різні підходи до місця саморегулювання у системі врядування.

Так, законопроект «Про саморегулюючі організації від 16.07.2009 № реєстрації 4841 фактично дублював Модельний закон про саморегулівні організації, прийнятий Міжпарламентської Асамблеї держав-членів СНД у

2007 р. Вказаний Модельний закон був відтворений у положеннях проєкту без жодних змін та адаптації до існуючої в Україні системи нормативно-правових актів, що регулює суспільні відносини. Також Модельний закон не був належним чином граматично та стилістично відредагований, а лише механічно і не завжди вдало перекладений з російської мови.

Законопроєкт «Про фахові саморегулювні і самоврядні об'єднання» від 10.09.2009 № реєстрації 4841-1 [252] змішував інститут «фахових об'єднань» з професійними спілками.

Законопроєкт «Про саморегулювальні організації» від 18.07.2011 № реєстрації 9015 [231] фактично не передбачав делегування повноважень СРО, як важливу сторону їх діяльності.

Законопроєкт «Про саморегулювальні організації» від 15.02.2012 № реєстрації 10052 [229] фактично призводив до одержавлення СРО попри їх громадської природи.

Більш докладно розглянемо законопроєкт «Про саморегулювання господарської та професійної діяльності» від 17.12.2019 № реєстрації 2613 [233], адже суб'єктом законодавчої ініціативи тут виступав КМУ. Навіть попри його відкликання, зазначений законопроєкт містить поширене серед урядовців ставленні до саморегулювання, яке властиве новому поколінню урядовців (представляв законопроєкт у Верховній Раді України Міністр розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства Т.С. Милованов). Зазначений законопроєкт фактично став результатом виконання пункту 1 Плану заходів з реалізації Концепції реформування інституту саморегулювання в Україні [183].

Як було задекларовано в проєкті Закону, враховано пропозиції та зауваження максимально широкого кола заінтересованих сторін. Протягом 2018–2019 років Міністерство економічного розвитку організувало низку консультацій із представниками підприємницької спільноти, професійних асоціацій, об'єднань підприємств і громадянського сектору. У цей період було проведено приблизно двадцять робочих зустрічей, що стосувалися розробки

законопроєкту щодо діяльності СРО, а також окреслення методів майбутньої імплементації цього інституту в Україні.

Крім того, громадське обговорення концепції саморегулювання в країні відбувалося в рамках таких заходів: експертного обговорення «Добровільне підвищення стандартів бізнесу чи саморегулювання: з чого починати?» за підтримки проєкту EU4Business/FORBIZ; кампанії із впровадження стандартів підприємницької діяльності та формування механізмів саморегулювання, що проводилася в регіональних центрах України, таких як Чернігів, Харків і Львів; круглого столу «Перспективи реалізації ефективної моделі саморегулювання в Україні», що проходив у приміщенні Торгово-промислової палати.

Окрім національних ініціатив, було здійснено аналіз світового досвіду щодо впровадження механізмів саморегулювання у сферах господарської та професійної діяльності. Зокрема, співпраця відбувалася з міжнародним експертом у цій галузі Конрадом Дроздовським, а також за участі BRDO, EU4Business/FORBIZ і Європейського банку реконструкції та розвитку. Також опрацьовано пропозиції, надані органами державної влади, серед яких Міністерство молоді та спорту, Міністерство освіти і науки та Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку.

Зазначений законопроєкт був спрямований на врегулювання правовідносин, що виникають у зв'язку з отриманням неприбутковими організаціями статусу саморегулювних, визначав механізм набуття та втрати цього статусу, а також встановлював основні принципи їх функціонування. Важливо зазначити, що дія документа не поширювалася на правовідносини у сферах, що стосуються оборони та національної безпеки, забезпечення дотримання правопорядку, суддівського, адвокатського, прокурорського самоврядування та нотаріальної діяльності.

Законопроєкт визначав, що СРО є недержавною неприбутковою структурою, яка об'єднує суб'єктів підприємницької та/або професійної діяльності задля регулювання та здійснення контролю у межах відповідної

галузі. При цьому юридичні особи, які не мали статусу СРО, не мали права використовувати у своїй назві слова «саморегульований», «саморегулювання» або їх похідні.

СРО була зобов'язана мати офіційний веб-ресурс, на якому повинні бути оприлюднені всі ключові відомості про її діяльність, зокрема: внутрішні правила організації; перелік її учасників; інформація про керівні органи; прийняті управлінські рішення; річні фінансові звіти та результати їх перевірки.

Членство у такій організації для представників підприємницької або професійної сфери передбачалося добровільним. Однак, якщо закон, що регулює конкретну сферу або вид діяльності, передбачав делегування СРО повноважень з регулювання чи контролю, участь у хоча б одній СРО мала стати обов'язковою. При цьому учасник ринку, що здійснює діяльність у кількох галузях або у різних напрямках, мав право бути членом кількох СРО одночасно.

Відмовляти у прийнятті до складу СРО представникам відповідної професійної або господарської сфери було заборонено. Також передбачалося створення Реєстру учасників СРО. Крім того, на посадових осіб таких організацій поширювалися норми та обмеження, передбачені Законом України «Про запобігання корупції».

Вимоги щодо здійснення професійної чи господарської діяльності, яка є предметом регулювання, встановлювалися у правилах СРО та були обов'язковими для її членів. У цих правилах СРО могла визначати додаткові питання, що стосуються діяльності її учасників, зокрема стандарти ведення професійної або підприємницької діяльності, етичні норми, а також додаткові заходи впливу у разі порушення її статутних документів та встановлених норм.

Контроль за дотриманням правил і статуту СРО включав моніторинг та перевірку діяльності учасників організації. У разі виявлення порушень членом організації її норм або статуту могли застосовуватися певні санкції. До таких заходів належало: ухвалення обов'язкового рішення про усунення виявленого

порушення, застосування фінансових чи нефінансових санкцій, а також виключення з організації.

З метою забезпечення додаткової майнової відповідальності членів СРО перед споживачами товарів, робіт чи послуг СРО могла використовувати механізми створення компенсаційного фонду, укладання страхових договорів щодо відповідальності її учасників або запровадження обов'язкового індивідуального страхування членів організації.

Встановлювалися напрями державне управління у сфері саморегулювання, які полягали у:

офіційної реєстрації набуття та втрати статусу СРО;

наділення такої організації контролюючими або регуляторними повноваженнями щодо здійснення господарської чи професійної діяльності;

делегуванні окремих повноважень державних органів, що стосуються регулювання певних видів діяльності;

перевірці виконання наділених/ делегованих повноважень.

Орган державної влади, який відповідає за реалізацію державної політики у відповідному секторі економіки чи професійній сфері, мав здійснювати нагляд за дотриманням організацією покладених на неї обов'язків у частині регулювання або контролю.

Для представлення інтересів СРО, їхньої взаємодії з державними органами при центральному органі виконавчої влади, що відповідає за економічний і соціальний розвиток, передбачалося створення Координаційної ради з питань саморегулювання.

Як здається, основна вада зазначеного законопроекту полягає у змішуванні інституту професійного саморегулювання (самоврядування) з інститутом господарського саморегулювання. Тобто одним законом фактично регулюються юридичні особи приватного права та юридичні особи публічного права. Головна відмінність між ними у контексті цього проєкту полягає в тому, що членство у СРО приватного права не є обов'язковим, а у СРО публічного права – є обов'язковим.

За проєктом важливою частиною саморегулювання господарської або професійної діяльності є виконання СРО покладених на неї або делегованих їй відповідно до закону повноважень з контролю та/або регулювання господарської або професійної діяльності. Проте, які саме повноваження у цих сферах делегуються та/або покладаються на СРО, у проєкті не визначено. Окрім цього, покладання повноважень, на відміну від делегування, фактично перетворює СРО у суб'єктів публічного права.

На нашу думку, сфери, на які не поширюється дія Закону мають бути визначені більш чітко. Зокрема, встановлюється, що дія Закону не поширюється на сферу національної безпеки та оборони. Проте відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» елементом сектору безпеки і оборони є «оборонно-промисловий комплекс України - сукупність органів державного управління, підприємств, установ і організацій промисловості та науки, що розробляють, виробляють, модернізують і утилізують продукцію військового призначення, надають послуги в інтересах оборони для оснащення та матеріального забезпечення сил безпеки і сил оборони, а також здійснюють постачання товарів військового призначення та подвійного використання, надання послуг військового призначення під час виконання заходів військово-технічного співробітництва України з іншими державами». Позбавлення відповідних підприємств, установ, організацій права на саморегулювання своєї господарської діяльності є несправедливим.

На наш погляд, запровадження обов'язкового членства в СРО у випадку наділення/ делегування СРО повноважень має здійснюватися лише у тих випадках, коли існує і доведена об'єктивна необхідність зміни моделі регулювання професійної або підприємницької діяльності, є підстави для прийняття галуззю моделі обов'язкового саморегулювання, а також у разі появи нових суспільно значущих видів діяльності, для яких модель обов'язкового членства в СРО обґрунтована як найбільш прийнятна.

Виходячи із зазначеного, змоделюємо ключові елементи саморегулювання в Україні, які повинні знайти своє закріплення на рівні

законодавчих норм. При цьому будемо виходити із настанови *Віктора Сидоренка* про те, що «модель правового регулювання повинна задовольняти вимоги наповненості змістом, адекватності та здатності до вдосконалення, забезпечувати гнучкість налаштувань, можливість використання досить широкого діапазону параметрів, використання нових параметрів з метою забезпечення послідовного наближення до необхідної точності відтворення об'єкта, явища, процесу. Рівень абстракції моделі повинен забезпечувати варіювання великим числом змінних, однак не виходити за рамки допустимої надійності та практичної корисності отриманих результатів» [263, с. 57].

Перш за все, на наш погляд, на законодавчому рівні галузеве саморегулювання має бути чітко відокремлене від професійного самоврядування. Незважаючи на певну спільність виконуваних функцій, вони, як було доведено у дисертації, володіють різною природою та завданнями. Тому важливо, щоб професійні асоціації мали бути незалежними від суб'єктів підприємницької діяльності.

Потрібно на рівні законодавчої норми зафіксувати, що саморегулювання має базуватися на таких принципах:

- неприпустимості обмежень економічної конкуренції з боку СРО;
- однаковості правового статусу усіх СРО;
- свободи вступу до СРО;
- невтручання органів публічної влади у внутрішню діяльність СРО;
- виключення дублювання СРО повноважень органів публічної влади;
- відкритість діяльності СРО.

Вважаємо, що поняття СРО має бути визначене у наступний спосіб – СРО є неприбуткове непідприємницьке товариство, яке об'єднує суб'єктів господарювання для саморегулювання у визначених законом формах та межах здійснюваної ними господарської діяльності, представництва і захисту прав та інтересів своїх членів. Також важливо закріпити, що СРО не повинні здійснювати господарську діяльність, яка є належить до предмету саморегулювання відповідної СРО, засновувати підприємницькі товариства та

підприємства, а також брати участь у діяльності товариств, підприємств у відповідній сфері.

У контексті викладеного та попередніх висновків дисертаційного дослідження до основних завдань саморегулювання можна віднести:

- підвищення ефективності регулювання підприємницької діяльності у сфері здійснення саморегулювання;
- прийняття правил, норм, процедур, стандартів, регламентів, кодексів належної практики тощо, що визначають ведення підприємницької діяльності у сфері саморегулювання, а також механізмів контролю за їх дотриманням;
- забезпечення покращення стандартів якості, рівня безпеки та конкурентних переваг товарів (послуг, робіт) у сфері саморегулювання;
- створення позитивного іміджу та підвищення довіри споживачів товарів (послуг, робіт) до членів СРО, у т.ч. щодо якості продукції (послуг, робіт) та інших характеристик їх дієвості;
- захист ринкового середовища від недобросовісних і некваліфікованих суб'єктів господарювання;

налагодження ефективних комунікацій між суб'єктами господарювання, а також з органами публічної влади.

Варто закласти норму, що окрім загальних прав всіх громадських організацій, СРО мають отримати права на:

поширення інформації про свою роботу, популяризацію своєї місії (цілей);

подання органам публічної влади пропозицій щодо розробки та впровадження державної політики у сферах, що є предметом саморегулювання;

відстоювання прав та інтересів своїх членів у взаємодії з органами публічної влади у сферах, що є предметом саморегулювання;

участь у підготовці та обговоренні проєктів нормативних актів, національних стандартів, технічних регламентів та кодексів належної

практики, що є предметом саморегулювання, а також надання пропозицій та висновків щодо таких проєктів;

залучення до роботи консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів з предмету саморегулювання;

оскарження через адміністративну процедуру або у судовому порядку дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень, які порушують права або законні інтереси СРО чи її членів;

запровадження механізмів врегулювання суперечок між суб'єктами господарської діяльності, включаючи створення постійно діючого третейського суду, а також процедуру медіації;

заснування ЗМІ з предмету саморегулювання;

реєстрацію та використання власного бренду та інших товарних знаків;

вступ до міжнародних організацій з предмету саморегулювання.

До специфічних обов'язків СРО варто віднести наступні: здійснення власної діяльності у відповідності до законодавства України, а також положень свого статуту; забезпечення відкритого доступу до відомостей про функціонування СРО, у т.ч. фінансових звітів та актів аудиту через офіційний веб-ресурс; ведення відкритого електронного реєстру учасників СРО; здійснення контролю за виконанням членами СРО її внутрішніх норм; організація освітніх заходів, спрямованих на навчання й підвищення рівня кваліфікації як членів СРО, так й інших осіб; надання методичної підтримки членам СРО щодо ведення підприємницької діяльності в межах предмету саморегулювання; розгляд скарг від споживачів товарів (послуг, робіт) щодо дій членів СРО, які порушують встановлені нею правила; бути суб'єктом відповідальності за дії членів СРО перед споживачами товарів (робіт, послуг) за недотримання затверджених СРО правил.

Вважаємо доцільним закріпити положення про те, що будь-які суб'єкти підприємницької діяльності мають право бути засновниками та учасниками СРО. При цьому засновники мають підтвердити ведення підприємницької діяльності в межах предмета саморегулювання шляхом надання

підтверджуючих документів. Належить визначити, що під час установчих зборів має бути затверджений статут СРО, встановлені її правила, обрані органи управління та відповідні посадові особи, а також вирішені інші організаційні питання, пов'язані зі створенням СРО.

Не виключається, що СРО може бути заснована шляхом реорганізації вже існуючого громадського формування чи господарське об'єднання. Також статус СРО може бути отриманий без зміни організаційно-правової форми, якщо громадське формування або господарське об'єднання набудуть статусу СРО та затвердять правила саморегулювання. Однак принциповим моментам має бути недопущення змішування принципів професійного самоврядування та секторального саморегулювання в одній організації.

За загальним правилом установчим документом СРО є її статут, у якому, зокрема, має бути визначений предмет саморегулювання (за секцією, розділом, групою, класом видів економічної діяльності); умови та процедура вступу до СРО та припинення членства в ній; перелік прав і обов'язків учасників, зокрема зобов'язання дотримуватись встановлених правил; компетенція органів управління, порядок їх створення, терміни повноважень керівника та членів керівних органів; механізм створення та підтримки реєстру членів СРО; частота проведення засідань, способи ухвалення рішень керівними органами, включаючи можливість використання електронних засобів зв'язку; процедура підготовки та надання звітності органами управління перед членами СРО; механізм розгляду конфліктних ситуацій між членами СРО, а також між членами та СРО; порядок розпорядження майном СРО, встановлення розміру та внесення членських, вступних та інших внесків й платежів її учасниками; правила використання символіки СРО тощо.

Необмінною ознакою СРО є внутрішні правила, яких мають дотримуватись усі її учасники. Затверджені правила повинні містити вимоги до ведення підприємницької діяльності, що підлягає саморегулюванню. СРО має отримати право встановлювати умови та дозволяти дотримання своїх стандартів іншими суб'єктами, які працюють у відповідній сфері, навіть якщо

вони не є її членами. Правила, що прийняті СРО, безумовно мають містити механізми контролю за їх дотриманням членами СРО, перелік видів відповідальності, а також порядок застосування санкцій за їх порушення. В якості однієї з вихідних ознак СРО, що належить передбачити на рівні закону і правил СРО – процедури та форми компенсації шкоди споживачам у разі, якщо член СРО порушив встановлені неї вимоги або законодавство.

За нашим переконанням СРО мають діяти за принципом добровільної участі. Обов'язкова участь усіх суб'єктів підприємницької діяльності у визначеній сфері в межах єдиної/ однієї з СРО повинно бути виключенням та встановлюватися спеціальним законом. Зокрема, обов'язковість участі має бути передбачене лише у разі, якщо така організація набуває публічних функцій через наділення повноваженнями або делегування повноважень. При цьому в сферах, де членство в СРО є обов'язковим повинна встановлюватися вимога щодо норми участі суб'єктів господарювання у такій СРО.

Ми вважаємо, що запровадження обов'язкового членства в СРО є необґрунтованим для сфер, де характеристики товару (робіт, послуг) споживач не може оцінити до початку їх використання, а підсумковий результат залежить від численних факторів, у тому числі від індивідуального сприйняття клієнта (наприклад, освітні, медичні, адвокатські, дизайнерські тощо послуги). У таких сферах пріоритетним є встановлення стандартів щодо процесу виконання робіт (надання послуг), оскільки чіткі вимоги до результату фактично не можуть бути визначені.

За нашою моделлю суб'єкти господарювання, які проваджують свою діяльність за кількома різними видами економічної діяльності можуть одночасно входити до складу декількох СРО, якщо вони займаються регулюванням різних напрямів діяльності (за секцією, розділом, групою, класом видів економічної діяльності). Наприклад, суб'єкт господарювання, що задіяний у прісноводному рибництві може стати членом СРО у іншій групі – морське рибництво, якщо здійснює й такий вид діяльності. З іншого боку, якщо СРО охоплює аквакультуру загалом (морську та прісноводну), або рибне

господарство загалом (включно з рибальством), то її членом не може стати суб'єкт господарювання, який входить до СРО з морського рибництва. При цьому принципово, що будь-який суб'єкт підприємницької, який відповідає встановленим статутом організації умовам членства, має право подати заяву про вступ до відповідної СРО й йому не може бути відмовлено у прийнятті до організації.

За логікою викладеного, статус учасника СРО повинен припинятися у випадках: добровільного виходу з СРО; виключення з числа учасників на підставах, передбачених статутом; припинення здійснення господарської діяльності у відповідній сфері або ліквідації. З іншого боку, якщо чинним законодавством встановлено обов'язкове членство суб'єкта господарської діяльності у СРО, то здійснення діяльності у відповідній сфері без приєднання до хоча б до однієї такої організації неприпускається, наслідком чого є втрата права займатися певним видом господарювання. Якщо ж особа втратила членство в СРО, вона все одно залишається відповідальною за порушення правил, що мали місце у період її участі, включаючи порушення гарантійних зобов'язань щодо продукції (робіт, послуг), яка була надана під час її перебування членом СРО.

Безумовно, що члени СРО повинні мати як права, так й гарантії права на участь в її управлінні за принципом «один член – один голос», в тому числі звертатися до органів управління СРО про включення питань до порядку денного засідань її органів, з іншими пропозиціями щодо діяльності СРО; отримувати всі рішення СРО; використовувати інформацію про факт свого членства в СРО при здійсненні господарської діяльності, яка є предметом саморегулювання. Члени СРО зобов'язані дотримуватися вимог законодавства щодо здійснення господарської діяльності у відповідній сфері, статуту та правил СРО; інформувати споживачів продукції (робіт, послуг) про членство в СРО тощо.

Якщо ж посадова особа СРО перебуває в ситуації конфлікту інтересів, що може вплинути на її неупередженість під час ухвалення рішення з

конкретного питання (наприклад, має безпосереднє відношення до суб'єкту господарювання, відносно якого приймається рішення), вона має обов'язково повідомити про це перед початком розгляду питання. Недотримання цього зобов'язання, з нашої точки зору, є підставою для дострокового припинення повноважень зазначеної особи. Більш того, якщо СРО наділена чи їй делеговані певні функції від, на її посадових осіб мають поширюватися обмеження та вимоги, які встановлені для осіб, зазначених у Законі України «Про запобігання корупції».

СРО повинна ефективно контролювати, чи дотримуються її члени положень статуту, внутрішніх правил. Однак такі дії можуть здійснюватися виключно у межах, визначених нормативними документами самої СРО, зокрема через моніторинг та перевірки. Нагляд за виконанням вимог у відповідній сфері встановлених органами публічної влади може проводитися лише у разі, якщо на СРО покладено законом або делеговані органом публічної влади відповідні функції. Якщо до СРО надходить скарга про порушення її членом внутрішніх правил, вона зобов'язана здійснити перевірку зазначених у зверненні обставин та ухвалити рішення щодо наявності або відсутності правопорушення. При цьому посадові та інші уповноважені особи СРО, які проводять заходи контролю повинні нести відповідальність відповідно до закону за неправомірні дії, а також за незаконне розголошення або поширення конфіденційних даних, отриманих у процесі перевірок.

Якщо під час контрольних заходів виявлено порушення правил, стандартів, процедур СРО, вона повинна за нашою моделлю ухвалити одне з таких рішень: видати припис щодо усунення виявленого порушення, який є обов'язковим для виконання, а також застосувати фінансові чи нефінансові санкції, якщо це передбачено її внутрішніми документами; виключити порушника зі складу членів СРО. У випадку виявлення під час контрольних заходів порушення законодавчих та інших вимог встановлених органами публічної влади, СРО повинна звернутися до відповідних органів публічної влади для здійснення реагування.

СРО можуть, а у випадках СРО з обов'язковим членством зобов'язані створювати механізми компенсації шкоди, заподіяної споживачам через порушення її членами норм законодавства або внутрішніх правил. Такі механізми можуть передбачати: створення компенсаційного фонду; запровадження колективного страхування або обов'язкового індивідуального страхування відповідальності членів СРО. Порядок наповнення та використання створення компенсаційного фонду має визначатися її статутом.

Компенсаційний фонд виконує функції консолідації ризиків майнової відповідальності членів СРО та забезпечення відповідальності як СРО, так і її членів у разі завдання шкоди споживачеві товарів (робіт, послуг) членом СРО внаслідок порушення вимог стандартів діяльності.

Необхідно встановити принцип солідарної відповідальності СРО за зобов'язаннями її члена щодо окремих ризиків. Принципово важливо визначити, що підставою для стягнення коштів з компенсаційного фонду СРО є виникнення відповідальності, пов'язаної із завданням шкоди через недотримання її членом вимог стандартів діяльності та/або спеціального (галузевого) законодавства (у сферах СРО з обов'язковим членством). Якщо СРО відшкодовує збитки в повному обсязі, вона має право на регресну вимогу до свого члена. Таким чином, запровадження такої моделі створює умови як для компенсації збитків, так і для розвитку стандартизації та інших механізмів саморегулювання.

Повинно бути також встановлено, що СРО може бути припинена через ліквідацію або реорганізацію на підставі рішення, ухваленого найвищим керівним органом відповідно до процедури, визначеної її статутом або за рішенням суду щодо припинення діяльності цієї СРО. Якщо в певній галузі господарської діяльності існує лише одна СРО, членство в якій є обов'язковим для здійснення відповідної діяльності, її припинення не допускається.

Передбачається визначити, що внесення пропозицій та визначення політики у сфері саморегулювання має покладатися на відповідні центральні органи виконавчої влади, що формують та/або реалізують державну політику

у певних видів діяльності. За нашим уявленням, до сфери саморегулювання державне регулювання може здійснюватися через:

- офіційну реєстрацію набуття або втрати статусу СРО;
- наділення функціями СРО через законодавчу норму;
- делегування СРО повноважень, які належать ЦОВВ;
- контроль за виконанням СРО наданих функцій;
- нагляд за виконанням СРО делегованих повноважень.

Як зазначалося, визначення СРО як суб'єктів системи публічного управління є наслідком, насамперед передачі їм публічно-управлінських функцій. При цьому зазначений перерозподіл функцій може відбуватися як через механізм передачі повноважень, так й делегування.

За управлінською та правовою доктриною делегування відрізняється від передачі повноважень. При передачі те чи інше повноваження повністю вилучається з компетенції того чи іншого органу публічної влади і визначається в обсязі компетенції іншого суб'єкта та в межах виконання якої він є повністю самостійним. З іншого боку, делегування полягає лише у наданні певним органом публічної адміністрації права вирішувати певне питання іншому суб'єкту врядування, однак відповідне питання залишається в компетенції зазначеного органу, що передбачає з його сторони заходи контролю та нагляду за їх виконанням. «Делегування повноважень, - зазначає *Оксана Терещук*, - слід розуміти як адміністративно-правовий інститут, зміст якого становить процес (правовідносини) передачі публічно-адміністративних повноважень суб'єкта делегування іншому учаснику (органу публічної адміністрації, фізичній особі або юридичним особам приватного/публічного права) на визначений строк з обов'язковим ресурсним забезпеченням (фінансовим/майновим), відповідними контрольно-наглядовими обмеженнями та відповідальністю, що здійснюється у формі договору чи акта» [282, с. 128].

З точки зору *Артема Красавцева* «механізму делегування владних повноважень СРО можна дати наступне визначення – це процес, за яким,

згідно встановленого порядку, здійснюється передача певних, визначених законом, повноважень, що, накладає на організацію обов'язки по їх належному здійсненню та звітуванню, а на відповідний державний орган по здійсненню нагляду за їх виконанням» [106, с. 148].

З позицій викладеного передбачається закласти загальну норму, що наділення повноваженнями СРО здійснюється виключно законом України, який визначає характер та обсяг зазначених повноважень, питання їх фінансування та матеріально-технічного забезпечення, контролю, відповідальності щодо їх виконання тощо. Також передбачається, що наділення повноваженнями можливо виключно щодо СРО з обов'язковим членством.

На відміну від наділення повноваження, які характеризуються значною специфікою у кожному конкретному випадку, делегування повноважень за нашою моделлю має бути у базовому законі про СРО. Відповідно до пропонованої норми делегування повноважень СРО – це передача на ситуаційній, тимчасовій або безстроковій основі СРО окремих повноважень, які віднесені до відання органів виконавчої влади галузевої та територіальної компетенції, або виконавчих органів місцевого самоврядування.

Серед суб'єктів правовідносин у сфері делегування повноважень пропонується визначити:

- суб'єкт делегування повноважень СРО;
- суб'єкт публічного управління, повноваження якого делегуються СРО;
- СРО (суб'єкт реалізації делегованих повноважень).

На наш погляд, суб'єктом делегування окремих повноважень органів виконавчої влади має бути КМУ. Суб'єктом права делегування окремих повноважень органів місцевого самоврядування є відповідна місцева рада.

Вважаємо, що делегування повноважень СРО повинно відбуватися на основі наступних принципів:

законність (делегування повноважень СРО можлива виключно на підставах та в межах, що закріплені у законодавстві України);

виключний характер (суб'єкт делегування повноважень СРО, має право передати саморегульованій організації лише ті функції, що належать до його компетенції та сфери регулювання);

соціально-економічне та управлінське обґрунтування (делегування повноважень СРО має здійснюватися з урахуванням інтересів розвитку відповідного сектора національної економіки та спроможності СРО виконувати делеговані повноваження. Делегування може здійснюватися за умови існування СРО щонайменше протягом одного року. СРО має бути репрезентативною та об'єднувати щонайменше 25% суб'єктів господарської діяльності у відповідній сфері);

субсидіарність та додатковість (делегування повноважень СРО має враховувати здатність СРО ефективно їх реалізовувати, забезпечуючи досягнення очікуваного результату за мінімально можливих витрат. Делеговані функції не можуть перешкоджати виконанню СРО її статутних завдань);

повноти матеріальної та фінансової забезпеченості делегованих повноважень СРО (суб'єкт делегування повноважень СРО, забезпечує належне фінансування та ресурсну підтримку для реалізації делегованих повноважень СРО. СРО виконує делеговані повноваження лише тією мірою, якою вони забезпечені фінансовими та матеріальними ресурсами. Якщо фінансове чи матеріальне забезпечення недостатнє, СРО має право звернутися до суб'єкту делегування, із повідомленням про неможливість їх виконання у повному обсязі, зазначивши межі можливого виконання. Якщо суб'єкт делегування протягом 10 робочих днів не приймає рішення щодо забезпечення повноважень, вважається, що він погодився із поданим зверненням, внаслідок чого СРО самостійно визначає обсяг виконання делегованих функцій. Суб'єкт делегування може також забезпечити належне фінансування делегування повноважень СРО або відкликати їх. Матеріально-фінансове забезпечення

виконання делегованих повноважень СРО може здійснюватися на період в межах бюджетного року);

добровільність виконання делегованих повноважень СРО (жоден суб'єкт делегування повноважень СРО, не може бути примушений до їх делегування. Відмова СРО від виконання делегованих повноважень можлива у разі відсутності належного ресурсного забезпечення);

контроль за реалізацією делегованих повноважень СРО (з метою підвищення ефективності виконання делегованих повноважень СРО забезпечується прозорий та своєчасний контроль за законністю та належністю їх виконання. Процедура контролю не повинна перешкоджати реалізації статутних завдань СРО);

заборона субделегування (СРО заборонено передавати отримані повноваження іншим суб'єктам);

доступність послуг в межах делегованих повноважень СРО (делеговані повноважень СРО мають забезпечувати належність доступу до адміністративних та громадських послуг для суб'єктів їх отримання).

Передбачається, що до прав суб'єкта делегування повноважень СРО, можуть належати такі права:

- делегування повноважень, якщо законодавство України передбачає можливість їх делегування СРО;
- коригування складу делегованих повноважень СРО;
- відкликання делегованих повноважень СРО;
- здійснення контролю через суб'єкт публічного управління, повноваження якого делегуються СРО за законністю та ефективністю виконання делегованих повноважень СРО;
- подання офіційних рекомендацій щодо оптимізації процесу реалізації делегованих повноважень СРО.

Зі свого боку, СРО як суб'єкт реалізації делегованих повноважень зобов'язана:

визначати умови здійснення делегованих повноважень;

визначити обсяг фінансового та матеріального забезпечення делегованих повноважень;

гарантувати законність, обґрунтованість та ефективність виконання делегованих повноважень;

проводити аналіз та моніторинг реалізації делегованих повноважень СРО для визначення умов припинення їх реалізації.

Доцільно закріпити, що суб'єкт публічного управління, повноваження якого делегуються СРО, має такі права та обов'язки:

- передавати СРО матеріальні, технічні та фінансові ресурси, передбачені для виконання делегованих повноважень;

- припинити прийняття рішень щодо питань, які перейшли до компетенції СРО у зв'язку з делегуванням їй повноважень;

- забезпечити правову відповідність та своєчасність передавання делегованих повноважень СРО;

- здійснювати контроль за законністю та ефективністю реалізації делегованих повноважень СРО;

- вимагати повернення фінансових і матеріальних активів, що залишилися невикористаними після виконання делегованих повноважень СРО.

За нашою пропозицією СРО має право відмовитися від прийняття делегованих їй повноважень, якщо вони не забезпечені матеріальними та фінансовими ресурсами. СРО, що прийняла делеговані повноваження несе відповідальність за їх реалізацію. СРО, якій делеговані повноваження при цьому повинна мати право: ініціювати укладання угоди щодо фінансового та матеріального забезпечення виконання делегованих повноважень СРО; прийняти рішення про відмову від делегованих повноважень СРО, обґрунтувавши таке рішення; узгоджувати та коригувати перелік делегованих повноважень СРО; ініціювати створення спільної комісії з представниками як суб'єкту делегування, так і суб'єкту, повноваження якого делегуються, що

отримує повноваження; звернутися до суду для захисту своїх прав у процесі делегованих повноважень СРО.

Крім цього СРО, яка отримує делеговані повноваження, зобов'язана: здійснювати делеговані функції відповідально та в межах, визначених угодою про передачу повноважень параметрів; повідомити суб'єкт делегування повноважень, у разі неможливості належного виконання делегованих повноважень; використовувати надані матеріальні та фінансові ресурси виключно для виконання делегованих повноважень СРО; реалізовувати делеговані повноваження у спосіб, що відповідає чинному законодавству України; припинити використання наданих фінансових і матеріальних ресурсів у разі відмови від делегованих повноважень.

Передбачається за пропонованою моделлю, що акт про делегування повноважень СРО має бути обґрунтованим, вмотивованим і таким, що може бути реалізований. Суб'єкт делегування не має права передавати повноваження без забезпечення належних умов фінансового та матеріально-технічного забезпечення їх виконання. Питання, які вже перебувають на розгляді суб'єкта, повноваження якого делегуються, не підлягають делегуванню.

Доцільно визначити, що розпорядження КМУ, рішення місцевої ради про делегування повноважень СРО повинна містити:

- а) визначення цілей і обґрунтування необхідності делегування повноважень СРО;
- б) список конкретних повноважень, що делегування повноважень СРО;
- в) вказівку на СРО, яким делегування повноваження;
- г) порядок надання матеріальних і фінансових ресурсів СРО для здійснення делегованих повноважень;
- г) період, протягом якого здійснюється передача делегованих повноважень СРО;
- д) механізми контролю за тим, як СРО виконують делеговані повноваження;

е) відповідальність СРО за належне виконання делегованих повноважень;

є) обов'язки органів публічного управління щодо створення сприятливих умов для реалізації СРО отриманих повноважень.

У випадку делегування повноважень СРО рішенням може бути визначена необхідність укладання угоди між суб'єктом, повноваження якого делегуються та СРО, що отримує ці повноваження. Така угода укладається з метою встановлення порядку розподілу та використання наданих матеріальних і фінансових ресурсів для реалізації делегованих повноважень СРО. Реалізація делегованих повноважень СРО розпочинається у терміни, встановлені цією угодою, і лише після отримання необхідних фінансових та матеріальних ресурсів.

У моделі, що нами пропонується, передбачається, що нормативні документи, які видані СРО у межах здійснення делегованих повноважень, з боку органів державного управління підлягають обов'язковій реєстрації у порядку, визначеному чинним законодавством для аналогічних документів відповідних органів державного управління. Нормативні документи, які видані СРО у межах здійснення делегованих повноважень з боку органів місцевого самоврядування підлягають обов'язковій реєстрації у порядку, встановленим місцевою радою.

За нашим уявленням СРО має право відмовитися від виконання делегованих повноважень у випадках, коли їх реалізація стає неможливою через незалежні від СРО обставини, зокрема:

- запровадження на території України або в окремих її регіонах воєнного чи надзвичайного стану;
- неналежного або несвоєчасного забезпечення необхідними фінансовими та матеріально-технічними ресурсами;
- створення перешкод, що ускладнюють виконання делегованих повноважень та суперечать статутним завданням СРО;

- неможливість виконання делегованих повноважень через відсутність належного правового регулювання з боку суб'єктів делегування.

У разі відмови СРО від здійснення делегованих повноважень суб'єкт делегування не має права відмовитися від їх повернення та зобов'язаний забезпечити їх передання суб'єкту, який має для цього відповідні владні функції. Рішення про відмову від виконання делегованих повноважень має бути належним чином обґрунтоване та може бути оскаржене у судовому порядку.

Ми пропонуємо закріпити норму, відповідно до якої суб'єкт делегування має право з власної ініціативи відкликати делеговані повноваження СРО у випадках, коли за наявних обставин ці функції можуть бути більш ефективно реалізовані органом, що перебуває у його підпорядкуванні. Також відкликання повинно бути можливе у разі:

- відсутності належного матеріального або фінансового забезпечення для виконання таких повноважень;
- систематичного невиконання або неналежного виконання СРО делегованих повноважень;
- здійснення делегованих повноважень способами, що суперечать законодавчим нормам України.

Звичайно, що органи публічної влади та їх посадові особи мають сприяти СРО у здійсненні делегованих повноважень, зокрема через

- а) надання рекомендацій та методичних роз'яснень щодо реалізації делегованих повноважень СРО;
- б) узагальнення та поширення найкращих практик діяльності СРО у межах делегованих повноважень;
- в) забезпечення цільової підтримки СРО у вигляді організаційної, матеріальної чи фінансової допомоги;
- г) організації навчання, підвищення кваліфікації та перепідготовки фахівців СРО, відповідальних за виконання делегованих повноважень СРО;

г) надання необхідних документів та інформаційних матеріалів для реалізації делегованих повноважень СРО.

- Виходячи із зазначеного СРО повинні припиняти здійснення делегованих повноважень СРО у таких випадках:

- завершення терміну, на який було делеговані повноваження СРО згідно з укладеною угодою, або дострокового припинення договору відповідно до його умов;

- виникнення обставин, що унеможливають належне виконання делегованих повноважень СРО через незалежні від СРО причини.

Суб'єкт делегування повинен мати право за власною ініціативою покласти на іншого суб'єкта реалізацію делегованих повноважень СРО, якщо за поточних умов їх виконання буде більш ефективним саме цим суб'єктом.

Принципово, що делегування повноважень СРО не допускається у випадках, коли це може негативно вплинути на стан певної галузі або погіршити якість надання адміністративних чи соціальних послуг. Також ще раз підкреслимо, що повноваження не можуть бути делеговані, якщо їх виконання не забезпечене належними фінансовими та матеріальними ресурсами.

Процес делегування повноважень має здійснюватися лише за умови згоди СРО, яка має їх отримати, після укладання відповідної угоди про делегування. Передбачається, що угода, яка регулює виконання делегованих повноважень СРО, підписується на підставі доручення КМУ керівником суб'єкта, повноваження якого делегуються та головою відповідної СРО, яка бере на себе ці обов'язки. Угода про делегування повноважень має містити такі положення:

- обґрунтування правових підстав і доцільності делегування повноважень СРО;

- визначення терміну дії угоди;

- перелік конкретних повноважень, що делегуються СРО;

- порядок фінансового та матеріального забезпечення виконання делегованих повноважень СРО;
- відповідальність сторін у разі порушення умов угоди;
- умови припинення дії угоди та повернення делегованих повноважень СРО;

механізми контролю та форми перевірки виконання делегованих повноважень СРО.

Угода про делегування повноважень СРО може містити й інші умови, спрямовані на підвищення ефективності реалізації делегованих обов'язків.

Ми передбачаємо, що з моменту набуття делегованих повноважень, СРО, що їх отримала, несе повну цивільно-правову, адміністративну, кримінальну та дисциплінарну відповідальність згідно з чинним законодавством або положеннями відповідної угоди про делегування. Якщо буде виявлено факти неналежного виконання або невиконання делегованих повноважень з вини посадових осіб СРО, яка отримала такі повноваження, суб'єкт делегування або суб'єкт, повноваження якого делегуються повинен мати право звернутися до керівництва СРО з вимогою про притягнення винних до відповідальності. При цьому СРО можуть бути притягнуті до відповідальності за неналежне виконання делегованих повноважень лише в тому випадку, якщо їм було надано необхідні фінансові та матеріальні ресурси для їх здійснення.

За пропонованою моделлю суб'єкт делегування та/або суб'єкт повноваження якого делеговані здійснюють контроль за делегованими повноваженнями СРО не лише з питань відповідності законодавчим нормам, а й оцінюють їх доцільність. Суб'єкт, повноваження якого делеговані може ініціювати скасування рішень СРО, якщо вони є юридично необґрунтованими, суперечать законодавству або не відповідають встановленим вимогам щодо ефективності.

Належить передбачити, що контроль за реалізацією делегованих повноважень СРО здійснюється уповноваженим представником суб'єкта

делегування або суб'єктом, повноваження якого делеговані. Для цього можуть створюватися спеціальні комісії чи інші контрольні структури у складі відповідного органу.

Форми та механізми здійснення контролю за виконанням переданих функцій мають регулюватися угодою про делегування. Ми вважаємо, що з метою здійснення контролю та нагляду суб'єкт делегування та/або суб'єкт, повноваження якого делеговані мають отримати право:

- перевіряти дотримання СРО норм законодавства, що регулює виконання делегованих повноважень;

- контролювати відповідність діяльності СРО встановленим вимогам і критеріям;

- вимагати та отримувати документи та інші відомості щодо реалізації делегованих повноважень;

- надавати рекомендації щодо усунення порушень, виявлених у результаті контролю, а у разі їх систематичного повторення – ініціювати припинення виконання повноважень повністю або частково;

- призначати уповноважених осіб для постійного моніторингу діяльності СРО.

В межах нагляду, суб'єкт делегування повинен мати право призупиняти дію рішень СРО в частині виконання делегованих повноважень. Акти, дію яких призупинено, підлягають скасуванню або перегляду СРО. Якщо зазначений акт не буде анульовано чи виправлено, або внесені корективи будуть визнані недостатніми чи суперечитимуть законодавству, такий акт може бути оскаржений у суді відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України. Контроль за використанням фінансових ресурсів у процесі реалізації делегованих повноважень СРО має здійснюватися органами фінансового контролю та аудиту. Якщо СРО, яка отримала владні повноваження, перестала відповідати встановленим критеріям або систематично порушує норми законодавства щодо виконання делегованих,

суб'єкт делегування, має право ухвалити рішення про повне або часткове припинення їх виконання.

Звичайно у відповідному законі мають бути передбачені принципи незалежності та гарантії прав СРО. Держава має забезпечувати захист законних прав СРО та сприяти їхній діяльності. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування не мають повноважень втручатися в роботу СРО. Водночас СРО також не мають втручатися у діяльність державних та муніципальних структур.

Ми вважаємо, що координація діяльності СРО за предметом регулювання повинна здійснюватися суб'єктом делегування або суб'єктом, повноваження якого делегуються. Зокрема, для організації ефективної взаємодії із СРО пропонується створити Координаційну раду з питань саморегулювання при КМУ. Основними її функціями має стати захист прав та інтересів СРО, підтримка їхнього розвитку та забезпечення конструктивної співпраці з публічними інституціями.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування повинні залучати СРО до процесу формування та реалізації публічної політики. Це має відбуватися шляхом проведення консультацій із представниками СРО відповідно до законодавства про публічні консультації. Крім того, СРО повинні брати участь у підготовці проєктів нормативно-правових актів, а також долучатися до роботи консультативних, експертних та інших допоміжних органів, створених при органах державної влади та органах місцевого самоврядування. Обговорення проєктів нормативно-правових актів, що визначають правовий статус та діяльність СРО, із представниками цих організацій повинно стати обов'язковим. Це також стосується документів, що регулюють діяльність у сферах, де діють відповідні СРО.

Висновки до розділу 3

1. Державна політика розвитку секторального саморегулювання є частиною більш широких стратегій дерегуляції, децентралізації, розвитку громадянського суспільства та європейської інтеграції, що активно впроваджується в Україні з 1990-х років. Спочатку ідея саморегулювання обмежувалася професійним самоврядуванням, однак згодом цей механізм поширився на економічні та соціальні галузі. В межах державної політики секторальне саморегулювання розглядається як механізм підвищення ефективності регулювання економічної діяльності, зменшення адміністративного навантаження на бізнес та сприяння розвитку галузей шляхом створення професійних стандартів. Основним інструментом реалізації цієї політики стало запровадження СРО.

2. Функціонування організацій секторального саморегулювання в Україні охоплює широкий спектр галузей, зокрема фінансовий ринок, архітектурну діяльність, оцінку майна, аудит, енергетичну ефективність та інші сфери. СРО відіграють певну роль у регулюванні ринку, встановленні професійних стандартів, сертифікації учасників та контролі за дотриманням норм й тим самим набувають статусу суб'єктів врядування. Хоча законодавчо закріплено можливість створення СРО у багатьох секторах, фактичне надання їм регуляторних функцій залишається обмеженим. Попри це, зацікавленість бізнес-спільноти у розвитку саморегулювання зростає. Багато організацій намагаються отримати офіційний статус СРО, що свідчить про прагнення до самостійного врегулювання ринкових відносин.

3. Однією з ключових проблем саморегулювання в Україні є відсутність єдиного нормативного акту, що регулює діяльність СРО, що призводить до їхньої фактичної недієздатності. Запропонована модель законодавчого регулювання СРО в Україні, яка визначає правовий статус, обов'язки, повноваження та механізми взаємодії СРО з державними органами та бізнес-середовищем. Модель передбачає поділ між професійним самоврядуванням і економічним саморегулюванням, що є важливим для розмежування функцій та уникнення змішування регуляторних підходів. Модель передбачає механізм

делегування повноважень від держави, критерії створення СРО, їхню відповідальність перед членами та споживачами, а також антимонопольні запобіжники для уникнення зловживань. Крім того, запропоновано систему контролю держави за діяльністю СРО, фінансові гарантії для захисту інтересів споживачів та механізми прозорості та підзвітності. Впровадження цієї моделі сприятиме розвитку секторального саморегулювання в Україні, підвищенню стандартів діяльності та ефективності секторального регулювання.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження ролі та значення інституту секторального саморегулювання в системі врядування дозволяє сформулювати висновки, які мають теоретичне й практичне значення та яким притаманна певна новизна.

1. Досліджено філософські та теоретико-методологічні засади саморегулювання як явища у системі суспільних відносин. Доведено, що саморегулювання у першому й найбільш широкому розумінні є комплексним соціальним інститутом, під яким розуміються практики соціального життя, що регулярно повторюються й які є санкціонованими та підтримуються за допомогою різноманітних механізмів та інструментів. Зазначені практики пов'язані з процесом упорядкування соціальної системи за рахунок її самоорганізаційних, внутрішніх можливостей. Метою саморегулювання є збереження цілісності соціальної системи, забезпечення її пристосованості (адаптації) до зовнішнього оточення, але яке, на відміну від регулювання, здійснюється за рахунок внутрішніх, а не зовнішніх чинників. Саморегулювання як соціальний інститут ґрунтується на засадах автономності, тобто здатності системи до самостійного функціонування без зовнішнього примусу та має багаторівневу структуру, яка включає інституційні, нормативні, організаційні та функціональні елементи, поєднує формальні та неформальні механізми регуляції поведінки соціальної системи. Взаємодія зазначених елементів й забезпечує ефективність саморегулювання. У другому, більш вузькому розумінні саморегулювання є економічним, правовим, політичним, соціокультурним та управлінським інститутами, які взаємодіють поміж собою. Як управлінський інститут саморегулювання є системою організаційних, адміністративних і регуляторних механізмів, яка забезпечує ефективне управління діяльністю певної спільноти (галузі, професійної групи, бізнес-сектору) без безпосереднього втручання зовнішніх (насамперед державних) структур регулювання. Управлінський інститут саморегулювання функціонує на основі добровільного прийняття норм та правил, розроблених і впроваджених самими учасниками процесу, і

передбачає механізми контролю, санкцій та коригування поведінки в межах конкретної сфери. Осмислення саморегулювання як соціального інституту відбувається в межах синергетичної парадигми пізнання, яка робить акцент на самоорганізації та пояснює, як системи можуть організовуватися самостійно та утворювати порядок та структуру без зовнішнього управління. З іншого боку, визнання саморегулювання як управлінського інституту є наслідком сприйняття мережевого підходу, доктрини врядування, теорії належного врядування, концепції багаторівневості, моделі співуправління та принципів нового публічного менеджменту. На розвиток секторального самоврядування безпосередньо впливають різноманітні теорії регулювання економіки, зокрема суспільного інтересу, приватного інтересу, суспільного вибору.

2. Проаналізовано структуру саморегулювання як управлінського інституту та співвідношення його суб'єктів. Встановлено, що саморегулювання як управлінський інститут є багаторівневою системою, що поєднує формальні та неформальні механізми регуляції соціальної поведінки, підвищує соціальну відповідальність і сприяє самоконтролю в суспільстві. Саморегулювання реалізується через інституційну, функціональну, організаційну, нормативну складові та їх взаємодію. Інституційна структура саморегулювання включає різноманітні інституції – секторальне саморегулювання (саморегулювні організації), професійне самоврядування, корпоративні об'єднання, творчі та наукові організації, інституції співрегулювання. Саморегулювання як управлінський інститут виконує регулятивні (встановлення стандартів, норм і правил поведінки), контрольні (моніторинг дотримання правил та застосування санкцій); посередницькі (забезпечення взаємодії між учасниками ринку, професійними спільнотами та органами публічної влади); соціалізаційні (навчання та передача норм і цінностей новим учасникам); інноваційні (розвиток і вдосконалення регуляторних підходів відповідно до змін у суспільстві) функції. Організаційна структура саморегулювання включає органи інституцій саморегулювання, що здійснюють стратегічне управління, поточне керування,

контроль та розв'язання конфліктів. Нормативна складова включає систему правил та стандартів, які регулюють поведінку учасників й які вироблені як органами публічної влади, так й інституціями саморегулювання. Елементи саморегулювання щільно взаємодіють один з одним: інституційні суб'єкти створюють та підтримують нормативну базу; організаційні механізми забезпечують функціонування регулюючих структур; функціональна складова реалізує основні завдання саморегулювання. Інституції саморегулювання (СРО, організації професійного самоврядування, органи співрегулювання тощо) володіють значними спільними ознаками, у т.ч. автономністю у здійсненні регулювання своєї сфери, завданнями, механізмами функціонування тощо. Однак інституції саморегулювання також відрізняються поміж собою за метою створення, членством, юридичним статусом та правовою природою, фінансуванням, ступенем залучення до публічного управління, сферою діяльності тощо.

3. Визначено особливості та характеристики секторального саморегулювання в інституційному середовищі публічного управління. Під секторальним самоврядуванням розуміється сукупність саморегулювних організацій, що здійснюють регулювання певної галузі господарювання без прямого втручання органів публічної влади. До основних функцій секторального самоврядування належить регулятивна, контрольна, дисциплінарна, арбітражна, представницька, інформаційна та майнова. Цілями діяльності секторального самоврядування є розробка і встановлення правил провадження певної діяльності і контролю над дотриманням вимог цих правил; оптимізація регулюючого впливу у певному секторі з боку суб'єктів публічного управління; визначення умов здійснення саморегулювального виду діяльності; створення найпривабливіших правил поведінки з допомогою залучення до розробки самих професійних учасників; вирішення конфліктів правовими засобами без залучення державних структур із можливістю усунення з ринку несумлінних членів саморегулювних організацій; підвищення гарантій для споживачів вироблених у секторі товарів (робіт, послуг) за

рахунок надання членства сумлінним суб'єктам з покладанням на останніх додаткової відповідальності. Обґрунтовано, що секторальне саморегулювання є гібридним конструктом за характеристиками, правовою природою й юридичним статусом, що сполучає приватні та публічні риси, а також завдяки своїй функціональній ролі в інституційному середовищі публічного управління. Секторальне саморегулювання є засобом організації та забезпечення сегментованих за сферами суспільних відносин та видів діяльності публічних інтересів. В якості суб'єктів публічного управління інституції саморегулювання є еманациєю інтересів певної спільноти та процесів її самовпорядкування, що дозволяє їх залучати в межах деліберативної процедури до вироблення публічної політики у відповідній сфері. Ключовим чинником залучення саморегулювальних організацій до інституційного середовища публічного управління є їх наділення повноваженнями та делегування їм частини традиційних повноважень органів публічної влади, зокрема функцій розробки та провадження норм та стандартів, контролю та за їх виконанням тощо. Застосовано фасетний спосіб класифікації саморегулювальних організацій, який дозволяє їх згрупувати: а) залежно від статусу членів та можливостей правотворчості в рамках галузі – саморегулювальні організації першого та другого рівня; б) залежно від необхідності згоди органів влади – саморегулювальні організації, що створені у заявному та дозвільному порядку; в) залежно від рівня нормативного регулювання – саморегулювальні організації загального та спеціального типу; г) залежно від набуття права на провадження діяльності – з обов'язковою та добровільною участю; ґ) за сферою, видом, галуззю господарської діяльності.

4. Розглянуто компаративні та ретроспективні засади функціонування інституцій саморегулювання. З'ясовано, що історичними формами саморегулювання в Україні, що відігравали значну роль в економічному та соціальному житті суспільства впродовж багатьох століть були інституції цехового та станового самоврядування. Цехи створювали механізми контролю за професійною діяльністю, забезпечували підтримку своїх членів і слугували

засобом регулювання економічних відносин. Органи станового самоврядування, своєю чергою, охоплювало ширше коло суспільних груп та регулювали діяльність своїх членів, встановлювали правила поведінки, ухвалювали норми та вирішували конфлікти всередині стану. Обидві форми саморегулювання забезпечували стабільність економічних і соціальних відносин, сприяли збереженню традицій та підтримці соціального порядку. Проте з розвитком ринкової економіки, утвердженням державних механізмів управління, поширенням принципу рівності громадян перед законом роль цехів і станових організацій почала зменшуватися та замінюватися професійним та галузевим (секторальним) саморегулюванням. Однак формування в Україні етатизованої політичної, економічної та соціальної моделі призвело до згортання засад саморегулювання на тривалий час. Доведено, що секторальне самоврядування є важливим інструментом регулювання підприємницької діяльності, що широко використовується у багатьох країнах світу. Вони відіграють ключову роль у забезпеченні дотримання професійних стандартів, етичних норм і високої якості послуг та товарів у різних галузях економіки. Розвиток інституцій секторального саморегулювання обумовлений економічними та управлінськими моделями, які запроваджені у зарубіжних країнах і що спрямовані на пошук оптимального балансу між державним регулюванням і ринковою саморегуляцією, централізацією та децентралізацією. У країнах із розвиненою економікою на ринкових засадах з високим ступенем децентралізації управління (США, Канада, Сполучене королівство, Німеччина) діяльність саморегулювних організацій є вкрай поширеною практикою. У країнах, що розвиваються, а також у країнах з державним патерналізмом щодо економічного розвитку та традиціями централізації поширення секторального саморегулювання є нерівномірним і залежить від рівня правової культури, довіри до бізнесу та ступеня розвитку ринкової економіки.

5. Визначено сутність державної політики щодо секторального саморегулювання та інтерпретовано її спрямованість. Обґрунтовано, що

державна політика розвитку секторального саморегулювання є комплексом стратегічних завдань та цілеспрямованих заходів, що реалізуються інституціями державної влади з метою вироблення засад розвитку та посилення можливостей саморегулювних організацій у системі публічного управління соціально-економічними процесами. Її цілями є забезпечення ефективності регулятивних інструментів шляхом дерегуляції, розвитку громадянського суспільства, протидії корупції та європейської інтеграції. Об'єктом державної політики розвитку секторального саморегулювання є галузі господарювання, а механізмами реалізації нормативно-правовий, адміністративний, економічний, інформаційний. Враховуючи цикл публічної політики державна політика розвитку секторального саморегулювання в Україні перебуває на стадії формування та експериментального впровадження.

6. Вивчено практику функціонування секторального саморегулювання в Україні та виявлено існуючі проблеми. Так, станом на 2025 р. на законодавчому рівні саморегулювання визнане у 16 секторах (професійних учасників ринків капіталу; оцінки майна; оцінки земель; недержавних пенсійних фондів; сільськогосподарської дорадчої діяльності; оптових ринків сільськогосподарської продукції; архітектурної діяльності; організацій формування та обігу кредитних історій; арбітражних керуючих; землеустрою; топографо-геодезичної і картографічної діяльності; енергетичної ефективності будівель; кредитних спілок; ринку фінансових послуг; ринку страхування; реклами). Фактично секторальне саморегулювання запроваджене лише в восьми секторах з перелічених (професійних учасників ринків капіталу; недержавних пенсійних фондів; оцінки майна; оцінки земель; архітектурної діяльності; арбітражних керуючих; землеустрою; топографо-геодезичної і картографічної діяльності), де діють 20 саморегулювних організацій, з яких лише три організації мають делеговані повноваження (всі у сфері архітектурної діяльності). Одночасно на рівні стратегічних та концептуальних документів розглядається можливість запровадження

саморегулювання у наступних секторах: функціонування індустріальних парків; рибному господарстві; туризмі; сільськогосподарських товаровиробників; надання освітніх послуг з професійного навчання державних службовців, голів місцевих держадміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування, депутатів місцевих рад; у сфері медіа. На рівні наукових досліджень також пропонується утворення інституту саморегулювання у таких сферах як житлово-комунальне господарство; інтернет; медицина; фармацевтика; цифрова економіка.

7. Розроблено модель функціонування секторального саморегулювання в інституційному середовищі публічного управління та засади її нормативного закріплення. До основних проблем секторального самоврядування в Україні належить: відсутність єдиного законодавчого акту щодо саморегулівних організацій та розпорошеність відповідних положень в різних нормативно-правових актах; відсутність законодавчої можливості створення та функціонування саморегулівних організацій у більшості секторів господарювання; невизначеність статусу саморегулівних організацій щодо органів публічної влади, у т.ч. можливості делегування саморегулівним організаціям повноважень з боку органів публічної влади; низький рівень довіри бізнесу та суспільства до саморегулівних організацій та побоювання, що вони можуть бути використані як монополістичні структури для лобіювання інтересів певних груп; надмірна зарегульованість окремих секторів економіки та небажання органів публічної влади передавати частину своїх регуляторних функцій саморегулівним організаціям; обмежені організаційні, фінансові, матеріальні, кадрові ресурси самих саморегулівних організацій; невідповідність європейським стандартам секторального саморегулювання; слабка взаємодія саморегулівних організацій з органами публічної влади та координація між самими саморегулівними організаціями. Вирішенням актуальних проблем секторального саморегулювання може сприяти запропонована концептуальна модель секторального саморегулювання

та засади її законодавчого регулювання, що ґрунтується на принципах розділення секторального саморегулювання та професійного самоуправління, неприпустимості обмежень економічної конкуренції з боку саморегулівних організацій; однаковості правового статусу усіх саморегулівних організацій; свободи вступу до саморегулівних організацій; мінімізації обов'язкового членства суб'єктів господарювання в єдиній саморегулівній організації; невтручання органів публічної влади у внутрішню діяльність саморегулівних організацій; виключення дублювання повноважень саморегулівних організацій та органів публічної влади; відкритість діяльності саморегулівних організацій. Модель передбачає механізм делегування повноважень саморегулівним організаціям з боку органів публічної влади, залучення саморегулівних організацій до вироблення публічної політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андріяш В. І. Державна політика: концептуальні аспекти визначення. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 9. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=626> (дата звернення: 14.02.2025).
2. Андрущак О. Л. Роль саморегулювних організацій у регулюванні обігу акцій на ринку цінних паперів України. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 156-158.
3. Анісімов І. О. Синергетика: підруч. для студентів ВНЗ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ : Київський університет, 2014. 511 с.
4. Арбітражна палата України. URL: apu.com.ua (дата звернення: 14.02.2025).
5. Артюх О. В., Панфілов М. С. Проблеми та особливості незалежного аудиту в зарубіжних країнах. *Вісник Херсонського національного технічного університету*. 2022. № 2(81). С. 134-141.
6. Асоціація бюро кредитних історій: <https://uchba.co> (дата звернення: 14.02.2025).
7. Асоціація енергоаудиторів України: <https://aea.org.ua> (дата звернення: 14.02.2025).
8. Асоціація фахівців землеустрою України. URL: <https://afz.com.ua> (дата звернення: 14.02.2025).
9. Бабаджанян Г.Б. Правове забезпечення саморегулювання господарсько-торговельної діяльності. Дис. ... д-ра філософії за спец. 081 – Право. Державний торговельно-економічний університет. Київ, 2024. 230 с.
10. Бакалінська О. О. Правові проблеми розвитку саморегулювання в сфері добросовісної конкуренції. *Право і суспільство*. 2014. № 2. С. 63-69.
11. Барометр ОГС: оцінка середовища для громадянського суспільства в країнах східного партнерства - 2017-2023. URL: <http://www.ucipr.org.ua/ua/holovna/proiekty/barometr-ogs-oc-nka-seredovischa->

[dlya-gromadyanskogo-susp-lstva-v-kra-nah-sh-dnogo-partnerstva](#) (дата звернення: 14.02.2025).

12. Батигіна О. М. Правове становище асоціації оптових ринків сільськогосподарської продукції як саморегулювальної організації. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Право*. 2012. Вип. 173(3). С. 59-64.

13. Бевзенко Л.Д. Соціальна самоорганізація. Синергетична парадигма: можливості соціальних інтерпретацій : дис. д.соц.н. ; Інститут соціології НАН України. 2005. 436 с.

14. Бедний О. І. Відносини з делегування повноважень щодо публічного адміністрування як складник предмета адміністративного права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. Вип. 90. С. 26-31.

15. Бек У. П. Органи адвокатського самоврядування в системі органів публічного управління: поняття та функції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2022. Вип. 68. С. 118-123.

16. Белецька Н.Г. Організаційно-економічний механізм підготовки висококваліфікованих робітничих кадрів будівельної галузі на засадах саморегулювання. Дис. ...: к. е. н. за спец. 08.00.04 – Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності); Вінницький національний технічний університет. 2013. 186 с.

17. Береза А. В. Співвідношення між децентралізацією та належним урядуванням. *Політологічний вісник*. 2013. Вип. 70. С. 307.

18. Беркута А. В. та ін. Організаційні та економічні аспекти зарубіжного досвіду саморегулювання в будівництві. *Будівельне виробництво*. 2010. № 52. С. 3-8.

19. Білокінна І. Д. Саморегулювальної організації у розвитку аграрного сектору на засадах «зеленої економіки». *Modern economics*. 2018. № 10. С. 6-11.

20. Бондарева Л. В. Механізми державного регулювання інтегрування саморегулювальних організацій у процес надання населенню доступної та якісної

медичної допомоги. *Вісник Академії митної служби України. Серія : Державне управління.* 2015. № 1. С. 20-26.

21. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII ст. К.: Основи, 1997. Т. 3. Ігри обміну. 590 с.

22. Будз В. Основні чинники самоорганізації суспільства. *Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки.* 2016. Вип. 20. С. 128-134.

23. Булгаков І. М. Становлення та розвиток системи державного управління забезпеченням промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду в Україні. Дис. ... к. держ. упр. ОРІДУ НАДУ при Президентові України. Одеса, 2015. 265 с.

24. Вайдліх В. Про концепції, що примиряють природничі науки і теологію. *Філософська і соціологічна думка.* 1994. №11-12. С. 165-185

25. Васильєва Н., Ящук Т. Формування механізмів саморегулювання професійної діяльності телерадіоорганізацій для забезпечення їх суспільної відповідальності. *Науковий вісник: державне управління.* 2021. № 1. С. 26-39.

26. Васютинська Л. А. Кейнсіанська модель державного регулювання економіки: уроки для України. *Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво.* 2020. № 3(1). С. 32-35.

27. Вахович І. В. Особливості функціонування будівельних саморегулювних організацій в Україні. *Шляхи підвищення ефективності будівництва в умовах формування ринкових відносин.* 2016. Вип. 34. С. 186-192. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/shpebfrv_2016_34_23 (дата звернення: 14.02.2025).

28. Ващак В.А. Саморегулювання цивільних відносин в інтернеті. Дис. ... д-ра філософії за спеціальністю 081 – Право. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2024. 244 с.

29. Великий тлумачний словник української мови. К.; Ірпінь. ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.

30. Вербицький Р. Європейські принципи правової визначеності та належного урядування в адміністративному судочинстві. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 3. С. 5-12.

31. Вінник О. М. Засоби саморегулювання у відносинах державно-приватного партнерства: проблеми вдосконалення правового регулювання. *Право та інновації*. 2014. № 1-2. С. 12-20

32. Вітренко А. Саморегулювання ринку рекламних послуг як дієвий механізм захисту добросовісної конкуренції. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2011. Вип. 128. С. 27-30.

33. Волинець С. С. Розвиток громадянського суспільства як чинник впровадження принципів «належного врядування» в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2016. № 37-38. С. 5-11.

34. Воробйова О. П. Сучасні управлінські моделі New Public Management і Good Governance та їх запровадження в Україні. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 42. С. 230–234.

35. Воронкова В. Г., Олексенко Р. І. Філософія державного управління: синергетична методологія дослідження. *Humanities studies*. 2020. Вип. 5. С. 172-184.

36. Всеукраїнська асоціація кредитних спілок: <https://vaks.org.ua> (дата звернення: 14.02.2025).

37. Всеукраїнська асоціація ломбардів: <https://lombard.org.ua> (дата звернення: 14.02.2025).

38. Всеукраїнська спілка оцінювачів землі. URL: <https://vso.in.ua> (дата звернення: 14.02.2025).

39. Гавкалова Н. Л. Публічне управління: методологічний аспект. *Публічне управління: шляхи розвитку* : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 26 листоп. 2014 р.) : у 2 т. / [за наук. ред. Ю. В. Ковбасюка, С. А. Романюка, О. Ю. Оболенського]. К. : НАДУ, 2014. Т. 1. С. 16-18

40. Галінський О. М., Вакуленко Н. М., Вахович І. В., Жмуденко Т. В. Концептуальні підходи щодо переходу будівельної галузі України на засади саморегулювання. *Будівельне виробництво*. 2010. № 52. С. 11-15
41. Галіцина Н.В. Основні положення теорії делегування повноважень у сфері соціальної політики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Випуск 35. Частина II. Том 2. С. 80–85.
42. Гарбар Ж. В., Гарбар В. А. Впровадження моделі саморегулювання підприємницької та професійної діяльності як напрям реалізації державної політики дерегуляції в Україні. *Агросвіт*. 2018. № 20. С. 3-9.
43. Гармаш І. М. До питання впровадження моделі саморегулювання будівельної галузі в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2015. Вип. 1(2). С. 9-14.
44. Гармаш І. М. Основні етапи розвитку саморегулювальної галузі на території сучасної України. *Право та інновації*. 2015. № 2. С. 60-65.
45. Гафурова О. В., Марченко С. І. Правові засади діяльності саморегулювних організацій в сфері агрострахування. *Право. Людина. Довкілля*. 2020. Vol. 11, № 2. С. 32-38.
46. Гвоздій В. А. Розвиток підходів до розуміння адміністративно-правового статусу самоврядних (саморегулювних) організацій. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 3(2). С. 38-41.
47. Гільдія інженерів геодезистів. URL: <https://vso.in.ua> (дата звернення: 14.02.2025).
48. Говорун О.В. Саморегулювні організації в механізмі правового господарського порядку. Дис. ...: к. юрид. н. за спец. 12.00.04 – Господарське право; господарсько-процесуальне право; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків. 2021. 204 с.
49. Гончаренко О. Види саморегулювання господарської діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 68-72.

50. Гончаренко О. Конституційні засади саморегулювання господарської діяльності. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 1. С. 28-36.

51. Гончаренко О. М. Принципи саморегулювання господарської діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2016. Вип. 39(1). С. 81-84.

52. Гончаренко О. М. Саморегулівні організації: проблематика делегування повноважень, нагляду та контролю. *Приватне право і підприємництво*. 2019. Вип. 19. С. 156-163.

53. Гончаренко О. М. Саморегулювання господарської діяльності: питання теорії та практики: монографія. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. 418 с.

54. Гончаренко О. Саморегулівні організації у сфері цифрової економіки. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 93-97.

55. Гончаренко О. Саморегулювання та співрегулювання господарської діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 9. С. 62-66.

56. Гончаренко О. Співрегулювання господарської діяльності. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2020. № 3. С. 48-58

57. Гончаренко О.М. Теоретико-правові засади саморегулювання господарської діяльності. Дис. ...: д. юрид. н. за спец. 12.00.04 – Господарське право; господарсько-процесуальне право; Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака. Київ. 2020. 465 с.

58. Горяєва О. С. Правовий статус Аудиторської палати України. *Держава та регіони. Серія : Право*. 2017. № 4. С. 15-23.

59. Грей О. Боротьба з дискримінацією у рекламі через ефективне саморегулювання. *Маркетинг в Україні*. 2011. № 4. С. 13-15.

60. Грицаєнко М. І. Соціальний капітал у механізмі саморегулювання підприємницької діяльності в сільському господарстві. *Економіка АПК*. 2019. № 8. С. 70-78.

61. Гришина Н. В. Принципи доброчесності та належного врядування у публічному управлінні. *Право та інновації*. 2020. № 1. С. 75-79.
62. Громовик Б. П., Панькевич О. Б., Білушак Г. І. Саморегулювання фармацевтичної діяльності в Україні: опінія провізорів і фармацевтів. *Фармацевтичний журнал*. 2020. Т. 75, № 5. С. 15-22.
63. Грудницька С. М., Нестиренко Л. А. Правові основи кластерної самоорганізації і саморегулювання енергопростору. *Форум права*. 2018. № 5. С. 13-27.
64. Гук О. Синергетична модель дослідження публічного управління. *Актуальні проблеми державного управління*. 2018. Вип. 1. С. 24-29
65. Даниленко С. І. Регулювання й саморегулювання інтернету в світі: стійкі тенденції утвердження громадянського права на комунікацію. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. Вип. 103(1). С. 35-45.
66. Данилов В.Я., Зінченко А. Ю. Синергетичні методи аналізу : навч. посіб.; Нац. техн. ун-т України «Київ. політехн. ін-т». К. : НТУУ «КПІ», 2011. 338 с.
67. Данкевич В. Є., Захаріна О. В., Походенко В. М. Генезис ідеї брендингу як інструменту публічного управління. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2021_2_9 (дата звернення: 14.02.2025).
68. Державне управління: словник-довідник / за заг. ред. В. М. Князева, В. Д. Бакуменка. К. : Вид-во УАДУ, 2002. 228 с.
69. Деякі питання виконання делегованих повноважень: Наказ Мінрегіону від 12.05.2022 №71.
70. Деякі питання діяльності центральних органів виконавчої влади: Постанова КМУ від 17.02.2021 № 124
71. Деякі питання запобігання корупції в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади: Розпорядження КМУ від 05.10.2016 № 803-р

72. Деякі питання професійної атестації виконавців окремих видів робіт (послуг), пов'язаних із створенням об'єктів архітектури: Постанова КМУ від 23.05.2011 № 554

73. Дригуля Н. Сучасні аспекти співпраці органів державної влади та організацій громадянського суспільства в контексті запровадження належного врядування. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*. 2020. Вип. 1. С. 48-57.

74. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. К. : НАДУ, 2011. 680 с.

75. Єгіозар'ян А. Г. Особливості мережевого врядування у сфері публічної політики та управління. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 44(1). С. 118-124.

76. Єльчанінов Д. Б. Системологічні засади нового публічного менеджменту та належного врядування. *Теорія та практика державного управління*. 2010. Вип. 4. С. 32-38.

77. Єльнікова Ю. В. Саморегулівні організації: поняття, функції та принципи діяльності. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*. 2012. Вип. 36. С. 163-171.

78. Ємельянова А. Г. Принцип доброго урядування як основа забезпечення права бути почутим у контексті реалізації права на участь в управлінні державними справами. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016. № 4. С. 20-26.

79. Єфремова І. І., Ломакіна І. Ю. Становлення та розвиток саморегулювання сільського господарства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2018. Вип. 52(1). С. 157-160.

80. Задорожнюк А. Б. «Ремісничі положення 1785 р.» та його вплив на становище цехового виробництва у Правобережній Україні в ХІХ ст. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки*. 2017. Вип. 10. С. 116-123.

81. Зайдель М. І. Саморегулювання як механізм скорочення державного втручання в розвиток бізнесу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Питання політології*. 2011. № 949, вип. 18. С. 157-162.

82. Зайцева О. І., Гарафонов О. І., Ємець Н. В. Трансформація управлінських концепцій в умовах ринкової самоорганізації. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2014. Вип. 1(1). С. 258-263

83. Закоморна К. О. Поняття децентралізації публічної влади у вітчизняній та зарубіжній доктрині. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 60. С. 57-63.

84. Залетов О. М. Прояви регуляторного захоплення на страховому ринку. *Фінанси, облік і аудит*. 2014. Вип. 1. С. 47-56.

85. Згурська В. Л. Концепція самоорганізації у суспільних науках. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2014. Вип. 65. С. 358-362

86. Зейтуллаєва Е.З. Багаторівневе врядування процесами адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні. Дис. д-ра філософії за спец. 281 «Публічне управління та адміністрування». Одеський регіональний інститут державного управління. Одеса, 2021. 269 с.

87. Зимогляд В. Я. Феномен «самоорганізації» в проблемному полі місцевого самоврядування. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія : Соціологія. 2016. № 3. С. 247-251.

88. Іванченко К. О. Політична мережа як організаційний інструмент публічної політики. *Регіональні студії*. 2019. № 17. С. 20-25.

89. Індекс сталості організацій громадянського суспільства. URL:<http://www.ucipr.org.ua/ua/holovna/proiekt/ndeks-stalost-organ-zac-y-gromadyanskogo-susp-lstva> (дата звернення: 14.02.2025).

90. Кампі О. Ю. Правові форми саморегулювання у сфері спільного інвестування. *Форум права*. 2012. № 1. С. 419-425.

91. Карабін Т.О. Розподіл повноважень публічної адміністрації : монографія. Ужгород : Гражда, 2016. 220 с.
92. Квітка С. А. Синергетична модель державного управління. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 10. С. 25-33.
93. Кирилюк А. О., Каркальова П. І. Державна підтримка розвитку антимонопольних саморегулюючих організацій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2015. Вип. 5. С. 20-24.
94. Кіндзерський В. В. Сучасний стан, проблеми та перспективи функціонування саморегулюючих організацій на фондовому ринку України. *Науковий вісник Чернівецького університету. Економіка*. 2012. Вип. 592. С. 115-118.
95. Клименко П. Цехи на Україні. Т.І, вип. І. сусп.-правні елементи цехової організації. К. : друкарня Всеукр. Академії Наук, 1929. 210 с.
96. Кобилецький М. Організація та правові засади діяльності цехів у містах України за магдебурзьким правом. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. Львів, 2011. Вип. 52. С. 71-76
97. Ковалко Н. М. Сучасна система саморегулювання на ринку цінних паперів США. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки*. 2018. Т. 29(68), № 5. С. 49-53.
98. Ковальова О. В. Нормативно-правові рамки становлення інституту саморегулювання в аграрному секторі економіки України. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2014. № 1. С. 283-287.
99. Кодекс України з процедур банкрутства: Кодекс України від 18.10.2018 № 2597-VIII
100. Козак В. І. Модернізація публічного управління на засадах мережевого підходу. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2018. Вип. 1. С. 14-21

101. Колісніченко Н. Принципи належного врядування у зарубіжних дослідженнях: пріоритет місцевих практик. *Актуальні проблеми державного управління*. 2014. Вип. 4. С. 99-102.
102. Кологойда О. Саморегулювання професійної діяльності на фондовому ринку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. Вип. 92. С. 109-112.
103. Котуков О. Політико-управлінські мережі як чинник модернізації державного управління Державне управління та місцеве самоврядування. 2014. Вип. 2. С. 119-128.
104. Кочин В. Саморегулівна організація: поняття та ознаки. *Юридична Україна*. 2014. № 9. С. 35-40.
105. Кочубей Н.В. Синергетичні концепти в нелінійних соціально-культурних контекстах. ...Дис. д. філос.н. : КНУ ім. Т. Шевченка. К. 2010. 388 с.
106. Красавцев А. І. Механізм здійснення делегування саморегулівним організаціям владних повноважень. *Право і суспільство*. 2022. № 2. С. 143-149.
107. Красноступ Г. М. Саморегулювання у сфері медіа: правові аспекти. *Інформація і право*. 2024. № 2. С. 33-42.
108. Кредитна угода про Позику на розвиток підприємств між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку: Ратифікована Законом України від 11.07.1996 №309/96-ВР
109. Крохмаль Н.В. Рівні системи саморегуляції соціального процесу та їх форми як прояв історичного розвитку суспільства. *Мультиверсум. Філософський альманах*. К.: Український центр духовної культури, 2002. С. 147-160.
110. Крохмаль Н.В. Саморегуляція соціального процесу: методологічні підходи. *Нова парадигма: Зб. наук. пр. Запоріжжя: ЗДУ*, 1999. С.54-67.

111. Крохмаль Н.В. Система саморегуляції соціального процесу як один з типів життєдіяльності живих систем. *Нова парадигма: науковий збірник*. Запоріжжя: РА «Тандем-У», 1998. С. 42-46.
112. Курашова І.М. Господарсько-правовий механізм саморегулювання будівельної галузі в Україні. Дис. ... к.юрид. н. за спец. 12.00.04 – Господарське право; господарсько-процесуальне право; Науково-дослідний інститут правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України. Харків. 2021. 205 с.
113. Лазаревська К. Матеріали до історії цехів на Лівобережній Україні XVII – XIX вв. *Записки історично-філологічного відділу УАН*. 1925. Т. 6. С. 20-33
114. Ласукова А. С. Саморегулювання банківської діяльності у контексті забезпечення сталого розвитку суспільства. *Вісник Української академії банківської справи*. 2014. № 1. С. 28-33.
115. Левчишина О.Л. Розгляд та вирішення в адміністративному судочинстві України публічно-правових спорів за участю організацій саморегулювних професій. Дис. ... к.юрид. н. за спец. 12.00.07 – Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ. 2019. 186 с.
116. Лещук Ю. А. Зернова біржа як саморегулювальна організація на ринку сільськогосподарської продукції. *Інноваційна економіка*. 2019. № 1-2. С. 87-93.
117. Лига А. І. Саморегулювання у сфері житлово-комунальних послуг. *Економіка та право*. 2019. № 2. С. 143-154.
118. Ломакіна І. Ю. Роль саморегулювальних організацій у регулюванні сільського господарства. *Право і суспільство*. 2018. № 6(2). С. 92-97.
119. Лукашевич М., Бех В. Механізми саморегуляції соціального організму країни як об'єктивна основа розподілу та інтеграції органів влади.

Сучасна українська політика: політика і політологи про неї. К.: Видавництво Українсько-фінського інституту менеджменту і бізнесу, 1999. С. 41-63.

120. Мамонов І. Потреби та інтереси людини як основа публічного управління. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2012. № 3. С. 212-220.

121. Мандичев Д. В. Сутнісна характеристика органів суддівського самоврядування в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 2. С. 243-247.

122. Маричева Н. В. Підвищення дієвості державного контролю за діяльністю саморегульованих організацій фондового ринку України. *Вісник Академії митної служби України. Серія : Державне управління*. 2012. № 1. С. 54–59.

123. Марків О. Т., Марків І. П., Білорусцева Т. М. Складові механізму саморегуляції в медіа: правові засади, журналістські стандарти, медіаграмотність, меркетингові стратегії. *Культурологічний альманах*. 2023. Вип. 1. С. 181-187.

124. Марчук В. Законодавче регулювання діяльності ремісничих цехів у Волинському воєводстві в 1921-1939 рр. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Історичні науки. 2016. Вип. 25. С. 73-81

125. Маслов А. О., Гладковська А. Т. Сутність, типи, форми, можливості і загрози децентралізації. *Ефективна економіка*. 2019. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2019_2_12 (дата звернення: 14.02.2025).

126. Маслова О. Прокурорське самоврядування як гарантія незалежності прокурора. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3. С. 12–19.

127. Масюк Ю. Необхідність формування моделі саморегулювальної організації у сфері туризму України: економічні та правові аспекти. *Вісник Львівського університету. Серія : Міжнародні відносини*. 2014. Вип. 34. С. 282-291.

128. Медведчук О. В. Саморегулювання як механізм управління ризиками у будівництві: державно-управлінський аспект. Дис. ... к. держ.упр. за спец. 25.00.02 – Механізми державного управління; Приватне акціонерне товариство «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом». Київ. 2019. 196 с.

129. Медведчук О. В. Сутність і типологія саморегулювання. *Державне будівництво*. 2018. № 1. URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2018-1/doc/3/3_2.pdf (дата звернення: 14.02.2025).

130. Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки щодо основних напрямів та цілей програми допомоги з боку Агентства США з міжнародного розвитку у 2012 році від 03.08.2012

131. Менеджмент організації. Теорія і практика: навч. посіб. XXI ст. / [Г. Є. Мошек та ін. ; за ред. Г. Є. Мошека] ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Н.-д. центр суд. експертизи з питань інтелект. власності. Київ : Ліра-К, 2019. 807 с.

132. Ментух Н. Ф. Державно-приватне партнерство: поняття, ознаки, функції. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія : Юридичні науки. 2024. № 1. С. 60-68.

133. Метелиця В. М. Діалектичні тенденції розвитку саморегулівного інституту бухгалтерів аграрної галузі. *Ефективна економіка*. 2014. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_4_18 (дата звернення: 14.02.2025).

134. Минюк Л. Д. Взаємодія саморегулівних організацій із державними органом із питань банкрутства щодо адміністративно-правового забезпечення діяльності арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2015. Вип. 31(2). С. 156-159.

135. Мірошниченко М. І., Мірошниченко В. І. Історія вчень про державу і право. К.: Атіка, 2001. 224 с.

136. Молодцов О. Сітьова парадигма територіального розвитку: сутність, логіка впровадження: дис. ... д.держ.упр.; Національна академія державного управління при Президентові України. 2010. 398 с.
137. Мошак О.В. Концептуальні засади реалізації принципу субсидіарності в Україні. *Lex portus*. 2018. № 2. С. 50-67
138. Національна асоціація арбітражних керуючих України. URL: <https://unita.community> (дата звернення: 14.02.2025).
139. Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України: <https://dorada.org.ua> (дата звернення: 14.02.2025).
140. Національна асоціація страховиків України: <https://www.nasu.com.ua> (дата звернення: 14.02.2025).
141. Національна спілка архітекторів України. URL: <http://nsau.org> (дата звернення: 14.02.2025).
142. Німкович А. І. Саморегулівні організації, як елемент інфраструктури ринку цінних паперів України. *Економічний простір*. 2018. № 137. С. 68-79.
143. Новицький А. М., І. В. Ружицька. Поняття, ознаки та сутність поняття «бренд» як складного засобу індивідуалізації учасників цивільних відносин. *Соціологія права*. 2019. Вип. 4. С. 61-65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sprav_2019_4_14
144. О порядке слияния Народного комиссариата труда Союза ССР с Всесоюзным центральным советом профессиональных союзов: Постановление СНК СССР, ВЦСПС от 10.09.1933 № 1952. *СЗ СССР*. 1933. №57. Ст. 333
145. Об объединении Народного комиссариата труда Союза ССР с Всесоюзным центральным советом профессиональных союзов. *СЗ СССР*. 1933. №40. Ст. 238
146. Овечкіна О. А. Методологічні конструкти дослідження процесів самоорганізації системних об'єктів. *Ефективна економіка*. 2020. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2020_4_71 (дата звернення: 14.02.2025).

147. Окрепка А. І. Щодо саморегулювання землеоціночної діяльності у США. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2013. Вип. 31. С. 225-237.
148. Осипова Є. Л., Покотило Б. О. Брендинг та репутаційний менеджмент як інструмент побудови довіри до бренду. *Економічний простір*. 2024. № 191. С. 230-234.
149. Остапенко Ю. І. Саморегулівна діяльність у сфері господарювання: завдання господарсько-правового забезпечення. *Теорія і практика правознавства*. 2018. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2018_2_13 (дата звернення: 14.02.2025).
150. Панькевич О. Б. Наукове проектування ефективного механізму регулювання і саморегулювання фармацевтичної діяльності в Україні. Дис. ... д-ра філософії за спеціальністю 226 – Фармація, промислова фармація. Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького. Львів, 2020. 182 с.
151. Паренте Л. М. Поняття та види саморегульованих організацій. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія : Юридичні науки*. 2020. № 8. С. 19-24.
152. Паренте Л. М. Щодо адміністративної відповідальності саморегульованих організацій. *Соціологія права*. 2020. Вип. 2. С. 60-63.
153. Паренте Л.М. Публічно-правові засади діяльності саморегульованих організацій. Дис. ... д-ра філософії за спеціальністю 081 – Право. Хмельницький університет управління та права. 212 с.
154. Петруненко Я. В. Особливості дерегуляції господарських правовідносин у сучасних умовах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2023. Вип. 78(1). С. 273-280
155. Письменний І. В. Формування та реалізація синергетичного потенціалу публічного управління в умовах суспільних трансформацій : дис... д.держ.упр. ; Дніпропетровський регіональний інститут державного

управління Національної академії державного управління при Президентові України. Дніпропетровськ. 2013. 468 с.

156. Полюхович В. І. Роль саморегулювних організацій на фондовому ринку. *Приватне право і підприємництво*. 2015. Вип. 14. С. 152-156

157. Пономарьова Л. С. Бізнес-асоціації в Україні як суб'єкти регуляторної політики та самоорганізація підприємництва. *Державне будівництво*. 2007. № 1(1). URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_1\(1\)_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_1(1)_25) (дата звернення: 14.02.2025).

158. Попов С. М. Синергетична концепція самоорганізації: теоретико-методологічний аналіз. *Наукове пізнання: методологія та технологія. Філософія*. 2011. Вип. 1. С. 79-87

159. Попов С. М. Філософія зворотного зв'язку у парадигмі саморегуляції складних сучасних соціальних систем. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2011. Вип. 46. С. 65-83

160. Попов С.М. Зворотний зв'язок у парадигмі саморегуляції соціальних систем: теоретико-методологічний аналіз: монографія. Запоріжжя : Просвіта, 2011. 412 с.

161. Попович М.В. Розум, воля і почуття. *Філософська і соціологічна думка*. 1995. №11-12. С. 3-17.

162. Потравка Л. О. Застосування синергетичних принципів до публічного управління. *Таврійський науковий вісник. Серія : Економіка*. 2020. Вип. 1. С. 177-184.

163. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. / Національна Академія наук України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. К. : Глобус, 1997. 547 с

164. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI

165. Про адвокатуру: Закон України від 19.12.1992 №2887-XII від (нечинний)

166. Про архітектурну діяльність: Закон України від 20.05.1999 №687-XIV
167. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність: Закон України від 21.12.2017 № 2258-VIII
168. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин: Закон України від 28.04.2021 № 1423-IX
169. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо дерегуляції господарської діяльності з проведення робіт із землеустрою та землеоціночних робіт: Закон України від 02.10.2012 № 5394-VI
170. Про внесення змін до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»: Закон України від 22.12.2011 № 4212-VI
171. Про внесення змін до Закону України «Про рекламу» та інших законів України щодо імплементації норм європейського законодавства у національне законодавство України шляхом імплементації окремих положень законодавства Європейського Союзу у сфері аудіовізуальної реклами (Європейської конвенції про транскордонне телебачення, Директиви Європейського парламенту та Ради 2010/13/ЄС про аудіовізуальні медіапослуги від 10 березня 2010 року із змінами, внесеними Директивою (ЄС) 2018/1808 від 14 листопада 2018 року): Закон України від 30.05.2023 № 3136-IX
172. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI
173. Про депозитарну систему України: Закон України від 06.07.2012 № 5178-VI
174. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні: Закон України від 30.10.1996 №448/96-ВР
175. Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру: Постанова КМУ від 14.01.2015 № 15

176. Про додаткові заходи щодо розвитку фондового ринку України:
Указ Президента України від 26.03.2001 № 198/2001
177. Про енергетичну ефективність будівель: Закон
України від 22.06.2017 № 2118-VIII
178. Про запобігання корупції: Закон
України від 14.10.2014 № 1700-VII
179. Про засади державної регуляторної політики у сфері
господарської діяльності: Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV
180. Про засади функціонування ринку електричної енергії України:
Закон України від 24.10.2013 № 663-VII
181. Про затвердження Заходів щодо реалізації Основних напрямів
розвитку фондового ринку на 2001-2005 роки: Постанова КМУ
від 14.08.2001 № 1046
182. Про затвердження орієнтовного плану законопроектних робіт
на 2011 рік: Розпорядження КМУ від 13.07.2011 № 670-р
183. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції
реформування інституту саморегулювання в Україні: Розпорядження КМУ
від 29.08.2018 № 598-р
184. Про затвердження плану заходів щодо дерегуляції
господарської діяльності та покращення бізнес-клімату та визнання такими,
що втратили чинність, деяких розпоряджень Кабінету Міністрів України:
Постанова КМУ від 04.12.2019 № 1413-р
185. Про затвердження плану заходів щодо удосконалення системи
захисту пенсійних активів: Розпорядження КМУ від 23.12.2004 № 961-р
186. Про затвердження Положення про делегування Національною
комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових
послуг, окремих повноважень одній із всеукраїнських асоціацій кредитних
спілок: Рішення НКЦПФР від 03.10.2006 №6280 (нечинне)

187. Про затвердження Положення про делегування саморегульній організації адміністраторів недержавних пенсійних фондів окремих повноважень: Розпорядження Держфінпослуг від 12.04.2007 № 7153

188. Про затвердження Положення про об'єднання професійних учасників ринків капіталу: Рішення НКЦПФР від 27.12.2012 № 1925

189. Про затвердження Положення про порядок складання та подання інформації щодо діяльності саморегульних організацій та об'єднань професійних учасників фондового ринку до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку: Рішення НКЦПФР від 06.08.2013 № 1407

190. Про затвердження Положення про саморегульну організацію ринку цінних паперів: Наказ Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 23.12.1996 №329 (нечинний)

191. Про затвердження Порядку визнання Державною службою з питань геодезії, картографії та кадастру статусу саморегульної організації оцінювачів, що проводять експертну грошову оцінку земельних ділянок: Постанова КМУ від 05.10.2004 № 1303

192. Про затвердження Порядку визнання Фондом державного майна статусу саморегульної організації оцінювачів: Постанова КМУ від 13.12.2001 № 1668

193. Про затвердження Порядку делегування повноважень саморегульним організаціям у сфері архітектурної діяльності: Наказ Мінрегіону України від 13.10.2014 № 282

194. Про затвердження Порядку набуття статусу саморегульної організації у сфері енергетичної ефективності будівель та Примірного статуту саморегульної організації у сфері енергетичної ефективності будівель: Постанова КМУ від 07.07.2023 № 692

195. Про затвердження Порядку надання всеукраїнській громадській професійній організації статусу саморегульної організації: Постанова КМУ від 18.11.2009 № 1221

196. Про затвердження Порядку надання та позбавлення статусу саморегульованої організації оптового ринку сільськогосподарської продукції: Наказ Мінагрополітики України від 25.11.2009 № 830

197. Про затвердження Порядку перевірки документів громадської організації, що претендує на визнання статусу саморегульованої організації оцінювачів: Наказ Фонду державного майна від 19.12.2001 № 2357

198. Про затвердження Порядку реєстрації саморегулювальних організацій у сфері архітектурної діяльності: Наказ Мінрегіону від 13.05.2014 № 137

199. Про затвердження Порядку розгляду заяв саморегулювальних організацій професійних учасників фондового ринку про делегування повноважень саморегулювальним організаціям професійних учасників фондового ринку та прийняття рішення: Рішення НКЦПФР від 26.11.2013 № 2670

200. Про затвердження форм Заяви про визнання статусу саморегульованої організації у сфері землеустрою та Заяви про визнання статусу саморегульованої організації у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності: Наказ Мінагрополітики від 19.04.2022 № 234

201. Про заходи щодо виконання у 2005 році Програми діяльності Кабінету Міністрів України «Назустріч людям»: Постанова КМУ від 06.05.2005 № 324

202. Про заходи щодо реалізації Основних напрямів розвитку фондового ринку в Україні у 2000 році: Розпорядження КМУ від 12.04.2000 № 179-р

203. Про заходи щодо реалізації пріоритетних положень Програми інтеграції України до Європейського Союзу в 2004 році: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.03.2004 № 111-р

204. Про інститути спільного інвестування: Закон України від 05.07.2012 № 5080-VI

205. Про Концепцію функціонування та розвитку фондового ринку України: Постанова Верховної Ради України від 22.09.1995 №342/95-ВР

206. Про кредитні спілки: Закон України від 20.12.2001 №2908-III (нечинний)
207. Про кредитні спілки: Закон України від 14.07.2023 № 3254-IX
208. Про лобіювання: Закон України від 23.02.2024 № 3606-IX
209. Про медіа: Закон України від 13.12.2022 № 2849-IX
210. Про Національний план дій на 2011 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава»: Указ Президента України; План від 27.04.2011 № 504/2011
211. Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку: Указ Президента України від 23.11.2011 № 1063/2011
212. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки: Указ Президента України від 07.09.2021 № 487/2021
213. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 №1057-IV
214. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 №3425-XII
215. Про оптові ринки сільськогосподарської продукції: Закон України від 25.06.2009 № 1561-VI
216. Про органи суддівського самоврядування: Закон України від 02.02.1994 №3909-XII (нечинний)
217. Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності: Закон України від 22.06.2012 № 5026-VI
218. Про організацію формування та обігу кредитних історій: Закон України від 23.06.2005 № 2704-IV
219. Про Основні напрями конкурентної політики на 1999 - 2000 роки та заходи щодо їх реалізації: Указ Президента України від 26.02.1999 №219/99
220. Про Основні напрями розвитку фондового ринку в Україні у 2000 році: Указ Президента України від 30.10.1999 №1415/99

221. Про оцінку земель: Закон України від 11.12.2003 № 1378-IV
222. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12.07.2001 №2658-III
223. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX
224. Про Програму інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента України від 14.09.2000 №1072/2000
225. Про публічні електронні реєстри: Закон України від 18.11.2021 № 1907-IX
226. Про публічні консультації: Закон України від 20.06.2024 № 3841-IX
227. Про реалізацію Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року: Розпорядження КМУ від 30.08.2017 № 601-р
228. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV
229. Про саморегулювальні організації. Проект Закону України від 15.02.2012 № реєстрації 10052. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=42550 (дата звернення: 14.02.2025).
230. Про саморегулювальні організації: Проект Закону України від 11.12.2014 № реєстрації 1444. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52919 (дата звернення: 14.02.2025).
231. Про саморегулювальні організації: Проект Закону України від 18.07.2011 № реєстрації 9015. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=40953 (дата звернення: 14.02.2025).

232. Про саморегулювальні організації: Проект Закону України від 23.07.2010 № реєстрації 4841-д. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=38355 (дата звернення: 14.02.2025).

233. Про саморегулювання господарської та професійної діяльності: Проект Закону України від 17.12.2019 № реєстрації 2613. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67669 (дата звернення: 14.02.2025).

234. Про саморегулювання господарської та професійної діяльності: Проект Закону України від 15.10.2020 № реєстрації 4221. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70181 (дата звернення: 14.02.2025).

235. Про саморегулюючі організації: Проект Закону України від 16.07.2009 № реєстрації 4841. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=35867 (дата звернення: 14.02.2025).

236. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність: Закон України від 17.06.2004 № 1807-IV

237. Про страхування: Закон України від 18.11.2021 № 1909-IX

238. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII

239. Про схвалення Концепції Державної цільової економічної програми модернізації ринків капіталу в Україні: Розпорядження КМУ від 08.11.2007 № 976-р

240. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року: Розпорядження КМУ від 30.12.2015 № 1437-р

241. Про схвалення Концепції захисту прав споживачів небанківських фінансових послуг в Україні: Розпорядження КМУ від 03.09.2009 № 1026-р

242. Про схвалення Концепції проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності»: Розпорядження КМУ від 16.11.2011 № 1170-р

243. Про схвалення Концепції реформування інституту саморегулювання в Україні: Розпорядження КМУ від 10.05.2018 № 308-р

244. Про схвалення Концепції реформування системи професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад: Розпорядження КМУ від 01.12.2017 № 974-р

245. Про схвалення Концепції розвитку системи кредитної кооперації: Розпорядження КМУ від 07.06.2006 № 321-р

246. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2013 № 806-р

247. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки: Розпорядження КМУ від 23.02.2022 № 286-р

248. Про схвалення Стратегії розвитку галузі рибного господарства України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках: Розпорядження КМУ від 02.05.2023 № 402-р

249. Про схвалення Стратегії розвитку індустріальних парків на 2023-2030 роки: Розпорядження КМУ від 24.02.2023 № 176-р

250. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року: Розпорядження КМУ від 16.03.2017 № 168-р

251. Про третейські суди: Закон України від 11.05.2004 № 1701-IV

252. Про фахові саморегулювні і самоврядні об'єднання: Проект Закону України від 10.09.2009 № реєстрації 4841-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=36102 (дата звернення: 14.02.2025).

253. Про фінансові послуги та фінансові компанії: Закон України від 14.12.2021 № 1953-IX

254. Про Фонд державного майна України: Закон України від 09.12.2011 № 4107-VI
255. Програма діяльності Кабінету Міністрів «Назустріч людям»: Затверджена Постановою КМУ від 04.02.2005 №115
256. Радишевська О. Р. Концепція належного врядування: практика ЄСПЛ та Верховного Суду. *Юридична Україна*. 2019. № 12. С. 56-58.
257. Ровинський Ю. Інститут саморегулювання в системі державного регулювання підприємництва: перспективи розвитку в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2015. Вип. 1. С. 130-134.
258. Роман В. Ф. Особливості децентралізації та деконцентрації влади: теоретичний аспект. *Ефективність державного управління*. 2014. Вип. 38. С. 92-98.
259. Самуляк О. В. Саморегулювання як визначальний чинник діяльності віртуальних медіа в Україні. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2013. Т. 53. С. 260-262.
260. Серажим Ю.В. Трансформація механізму саморегулювання міжнародного ринку цінних паперів у сучасних умовах. Дис. ... к. е. н. за спец. 08.00.02 – Світове господарство і міжнародні економічні відносини; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2015. 196 с.
261. Сергєєв В.С. Політичні мережі як форма взаємодії держави та громадянського суспільства (теоретико-методологічний аналіз). : Дис. ... д.політ.н.; . Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. 2011. 410 с.
262. Сердюк Т. В. Перспективи впровадження саморегулювання в будівництві. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2011. № 2. С. 149-155
263. Сидоренко В. В. Концептуальні аспекти моделювання правового регулювання суспільних відносин. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2016. Вип. 3(1). С. 54-57.
264. Синергетика: методологія ефектів: монографія / [І. Є. Януль та ін. ; наук. ред.: Ходаківський Є. І., Зінчук Т. О., Грабар І. Г.] ; Житомир. нац.

агроекол. ун-т. Житомир : Житомирський національний агроекологічний університет, 2012. 623 с.

265. Ситник С. В. Мережева структура публічної політики та управління. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2011. № 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2011_5_5 (дата звернення: 14.02.2025).

266. Соколова І. О. Деретуляція в системі правового регулювання суспільних відносин. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2016. Вип. 31. С. 218-226.

267. Солових В. П. Синергетична модель державного управління. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 1. С. 3-8.

268. Соловійов С. Взаємозв'язок стратегічних комунікацій та мережецентричності в публічному управлінні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2018. Вип. 3. С. 83-87.

269. Соломахіна О. М. Вплив об'єднань професійного самоврядування нотаріусів на етичні аспекти їх діяльності. *Правова держава*. 2016. № 21. С. 153-158.

270. Соціальна структура і особистість [зб. творів]. К. : Дух і літера, 2011. 337 с.

271. Соціальне управління у контексті саморегуляції соціального організму країни : монографія / за наук . ред. В. П. Бежа. Запоріжжя : Просвіта, 2012. 571 с.

272. Сошников А. О. Вплив саморегулювних організацій та інших об'єднань бізнесу на розвиток відповідального господарювання. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 357-364.

273. Союз експертів України: seu.in.ua (дата звернення: 14.02.2025).

274. Спиця Н. В. Методологія дослідження системної самоорганізації суспільства. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2006. Вип. 24. С. 91-100

275. Співрегулювання. URL: <https://webportal.nrada.gov.ua/spivregulyuvannya/> (дата звернення: 14.02.2025).

276. Стельмах А. В. Проблеми реалізації лобістської діяльності в системі публічного управління: теоретичні підходи. *Вчені записки університету «КРОК». Серія : Економіка*. 2020. Вип. 4. С. 83-87.
277. Стукаленко О. В. Саморегулівні організації у системі регуляторних органів будівельної галузі України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 7. С. 159-166
278. Суслowa В. В. Окремі концептуальні засади господарсько-правового регулювання саморегульованої діяльності. *Держава і право*. 2011. № 1(51). С. 324-330
279. Сьомова Т. Концепція «Good governance»: її застосування та визначення змісту термінології. *Актуальні проблеми державного управління*. 2016. Вип. 2. С. 31-34.
280. Теличкан Ю. В. Реалізація принципів доброго врядування (Good Governance) в системі публічного управління та адміністрування. *Теорія та практика державного управління*. 2019. Вип. 4. С. 75-79.
281. Теребус О., Рожило М. Проблема саморегуляції українських медіа. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика*. 2021. Т. 32(71), № 4(3). С. 239-244.
282. Терещук О. До питання розуміння делегування повноважень в адміністративно-правовій науці та судовій практиці. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 125-129.
283. Туленков М. Сутність і співвідношення понять «організація», «самоорганізація» і «управління». *Політичний менеджмент*. 2007. № 1. С. 24-35
284. Угода між Урядом України та Європейською Комісією про фінансування заходу «Підтримка ЄС для розвитку сільського господарства та малих фермерських господарств в Україні» від 28.01.2020

285. Українська асоціація інвестиційного бізнесу. URL: www.uaib.com.ua (дата звернення: 14.02.2025).
286. Українське об'єднання лізингодавців. URL: <https://uul.com.ua> (дата звернення: 14.02.2025).
287. Філатова Н.Ю. Саморегулівні організації як суб'єкти цивільного права. Дис. ...: к. юрид. н. за спец. 12.00.03 – Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. 2014. 208 с.
288. Філатова-Білоус Н. Саморегулівні організації: юридичні особи на межі приватного і публічного права. *Цивілістична платформа*. 2024. № 2. С. 58-82.
289. Філософський словник / За ред. В.І. Шинкарука. К.: Голов. ред. УРЕ. 1986. 800 с.
290. Ханстантинов В. О. Належне врядування як умова формування культури толерантності. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2014. Вип. 8. С. 280-282.
291. Ходаківський Є.І. Методологія наукових досліджень в парадигмі синергетики: монографія. Житомир : Житомирський держ. технологічний ун-т. 2009. 340 с.
292. Хоружий С. Г. Розвиток саморегулювання у сфері біржового обігу цінних паперів як інструмент оптимізації державного регулювання. *Фінанси, облік і аудит*. 2011. Вип. 18. С. 198-203.
293. Черленяк І.І. Синергетичні концепції та моделі оптимізації системи державного управління : дис... д.держ.упр. ; Інститут законодавства Верховної ради України. К., 2011. 396 с.
294. Черленяк І. І. Синергетико-системологічний підхід та організація державного управління. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Управління*. 2010. Вип. 2. С. 169-179.

295. Шавкун І. Г., Дибчинська Я. С. Новий публічний менеджмент як концепція публічного управління. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2017. Вип. 69(1). С. 195-201.
296. Шатковська І. В. Аспекти питання законодавчого забезпечення діяльності саморегулювних організацій в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2011. № 3. С. 82-87.
297. Шевчук Б. М. Європейські принципи належного врядування та реформа системи органів виконавчої влади в Україні. *Демократичне врядування*. 2012. Вип. 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2012_9_8 (дата звернення: 14.02.2025).
298. Шпикуляк О. Г., Ксенофонтowa К. Ю. Концептуальні засади розвитку інституту саморегулювання в аграрному секторі економіки України. *Інноваційна економіка*. 2017. № 7-8. С. 21-27.
299. Щербина С. В. Цехове ремесло на території Північного Лівобережжя другої половини XVII – початку XVIII ст.: історіографія питання. *Сіверщина в історії України*. 2013. Вип. 6. С. 199-203.
300. Щербина С. З історії ремісничих цехів Північного Лівобережжя у XVII – XVIII ст. *Сіверщина в історії України: Збірник наукових праць*. К.; Глухів, 2010. Вип. 3. С.145-148
301. Щербина С. З. Ремісничі цехи Північного Лівобережжя у XVII - XVIII ст. : дис. ... к.і.н.; Чернігівський національний педагогічний університет ім. Т.Г. Шевченка. 2011. 204 с.
302. Щербина С. Побут та звичаї цехових ремісників Північного Лівобережжя у другій половині XVII – XVIII ст. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2008. Серія 6: Історичні науки. Вип. 6. С. 24-246.
303. Юхименко П.І. Історія новітніх економічних учень (від Кейнса до наших днів). Біла Церква: БДАУ, 2003. 306 с.
304. Яворська О. С. Саморегулювні організації на ринку цінних паперів. *Університетські наукові записки*. 2013. № 4. С. 75-81.

305. Ярова Ю. М. Новий публічний менеджмент у системі публічного управління. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку*. 2023. № 30. С. 23-32.
306. A Framework for Good Governance. URL: <https://www.mercycorps.org/research-resources/framework-good-governance> (дата звернення: 14.02.2025).
307. AICPA & CIMA. URL: <https://www.aicpa-cima.com/home> (дата звернення: 14.02.2025).
308. American Society of Agronomy. URL: <https://www.agronomy.org> (дата звернення: 14.02.2025).
309. Ansell C., Gash A. Collaborative Governance in Theory and Practice. *Journal of Public Administration Research and Theory*.. 2008. №18 (4). URL: https://www.researchgate.net/publication/31311629_Collaborative_Governance_in_Theory (дата звернення: 14.02.2025).
310. ANSI. URL: <https://www.ansi.org> (дата звернення: 14.02.2025).
311. Appraisal Foundation. URL: https://appraisalfoundation.org/imis/TAF/About_Us/TAF/About_Us.aspx?hkey=52dedd0a-de2f-4e2d-9efb-51ec94884a91 (дата звернення: 14.02.2025).
312. Appraisal Qualifications Board. URL: https://www.appraisalfoundation.org/imis/TAF/About_Us/TAF_Boards_and_Panels/Appraiser_Qualifications_Board/TAF/Appraiser_Qualifications_Board.aspx (дата звернення: 14.02.2025).
313. Appraisal Standards Board. URL: https://appraisalfoundation.org/imis/TAF/About_Us/TAF_Boards_and_Panels/Appraisal_Standards_Board/TAF/Appraisal_Standards_Board.aspx?hkey=68746225-2dda-4982-9dc5-c5cb6d235e66 (дата звернення: 14.02.2025).
314. Bernstein Marver. Regulating Business by Independent Commission. URL: <http://www.enelsyn.gr/papers/w16/Paper%20by%20Panagiotis%20G.%20Flessas.pdf> (дата звернення: 14.02.2025).

315. Borzel T. Organizing Babylon – On the Different Conceptions of Policy Networks. *Public Administration*. 1998. Vol. 76. № 2. P. 253-273.
316. Borzel T. What's So Special about Policy Networks? An Exploration of the Concept and Its Usefulness in Studying European Governance. *European Integration online Papers* (EIoP). 1997. Vol. 1. №16. URL: <http://eiop.or.at/eiop/pdf/1997-016.pdf>. (дата звернення: 14.02.2025).
317. Citizen trust in Centralized and decentralized police systems. URL: <https://www.brandonu.ca/rdi/files/2014/03/2016.03.30-WEBINAR-Slides-Police-Systems-Citizen-Trust.pdf> (дата звернення: 14.02.2025).
318. Cooperative Extension System. URL: <https://www.nifa.usda.gov/about-nifa/how-we-work/extension/cooperative-extension-system> (дата звернення: 14.02.2025).
319. Doing business. URL: <https://archive.doingbusiness.org/en/data/exploreconomies/ukraine> (дата звернення: 14.02.2025).
320. Emerson K., Nabatchi T, Balogh, S. An Integrative Framework for Collaborative Governance. *Journal of Public Administration Research and Theory*. 2012. 22 (1). URL: [doi:10.1093/jopart/mur011](https://doi.org/10.1093/jopart/mur011) (дата звернення: 14.02.2025).
321. FINRA. URL: www.finra.org (дата звернення: 14.02.2025).
322. Haken H. Advanced synergetics: instability hierarchies of self-organizing systems and devices. Berlin New York: Springer-Verlag. 1983. 386 p.
323. Hertog, den J. General Theories of Regulation. *Encyclopedia of Law and Economics*, Cheltenham, Edward Edgar, 2000. P. 223-269
324. Knoke D., J. Kuklinski. Network Analysis. Beverly Hills ; London ; New Delhi, 1982. 96 p.
325. Lenox Michael J. The Role of Private Decentralized Institutions in Sustaining Industry Self-Regulation. *Organization Science* . 2006. №17(6) P. 677-690.
326. Marsh D., Smith M. Understanding Policy Networks: towards a Dialectical Approach. *Political Studies*. 2000. Vol. 48. Is. 1. P. 4-21.

327. National Association of County Agricultural Agents. URL: <https://www.nacaa.com> (дата звернення: 14.02.2025).
328. National Association of Pension Funds. URL: <https://www.nppfa.org> (дата звернення 20.01.2025)
329. Philippe C. Schmitter. Democracy in Europe and Europe's Democratization. *Journal of Democracy*. 2003. №14. P. 70-79
330. Prigogine I, Stengers I. Order out of Chaos. University of Michigan: Bantam Books. 1984. 466 p.
331. Provan K., Kenis P. Modes of Network Governance: Structure, Management, and Effectiveness. *Journal of Public Administration Research and Theory*. 2008. Vol. 18. № 4. P. 229-252.
332. Society of Actuaries. URL: <https://www.soa.org> (дата звернення: 14.02.2025).
333. Stigler George. The Theory of Economic Regulation. *The Bell Journal of Economics and Management Science*. 1971. Vol. 2, No. 1, pp. 3-21. URL: <https://www.jstor.org/stable/3003160> (дата звернення: 14.02.2025).
334. UNDP. Governance for Sustainable Human Development. 1997. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/492551> (дата звернення: 14.02.2025).
335. United States Code - U.S.C. Chapter 2b (sections 78a to 78rr). URL: <https://uscode.house.gov/browse/prelim@title15/chapter2B&edition=prelim> (дата звернення: 14.02.2025).
336. Wellman B. Network Analysis: Some Basic Principles. *Sociological Theory*. 1983. Vol. 1. P. 155–200.
337. Саханенко С.Є. Матриця децентралізації у системі багаторівневого врядування. *Багаторівневе управління (multi-level governance) в умовах модернізації публічної влади і становлення демократичного врядування в Україні*: колект. монографія / [М. М. Іжа та ін. ; за заг. ред. Л. Л. Приходченко] ; Одес. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2020. 479 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Bondarenko M. Institute of self-regulation in the public administration system of the meat processing industry. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*: електрон. наук. фах. вид. Вип. 28. Одеса: Асоц. досл. держ. упр.; Одес. ін-т соц. технол., 2022. С. 7-18. URL: <https://doi.org/10.35432/tisb282022285194>
2. Бондаренко М., Наконечний А. Саморегулювання в реалізації продовольчої політики держави. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*: електрон. наук. фах. вид. Вип. 29. Одеса: Асоц. досл. держ. упр.; Одес. ін-т соц. технол., 2023. С. 152-154. URL: <https://doi.org/10.35432/tisb292023289485>
3. Бондаренко М.О. Вплив доктрини мережевого врядування на легітимізацію інституту саморегулівних організацій. *Актуальні проблеми державного управління*. 2024, №1 (64). С. 227-251. URL: <https://doi.org/10.26565/1684-8489-2024-1-15>
4. Бондаренко М., Наконечний А. Розвиток засад співрегулювання м'ясної галузі. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*: електрон. наук. фах. вид. Вип. 31. Одеса: Асоц. досл. держ. упр.; Одес. ін-т соц. технол., 2024. С. 180-183. URL: <https://doi.org/10.35432/tisb312024307452>
5. Бондаренко М. Третейський розгляд як механізм діяльності саморегулівних організацій. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*: електрон. наук. фах. вид. Вип. 32. Одеса: Асоц. досл. держ. упр.; Одес. ін-т соц. технол., 2024. С. 180-183. URL: <https://doi.org/10.35432/tisb322024319270>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Bondarenko M. The process of self-regulation: essence and principles. *Сучасний менеджмент: моделі, стратегії, технології* : матеріали XXIV Всеукр. щоріч. студент. наук.-практ. конф. за міжнарод. участю. (27 квітня 2023 р. Одеса). Одеса: Одеська політехніка. 2023. С. 201-203. URL: <https://op.edu.ua/sites/default/files/publicFiles/studolympconf/zbirka-2023-04-27.pdf>
2. Бондаренко М., Наконечний А. Саморегулювання в реалізації продовольчої політики держави. *Забезпечення стійкості системи публічної влади та управління в умовах воєнного стану та відновлення України*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю. Одеса, 18 травня 2023. Одеса: НУ Одеська політехніка, 2023. С. 307-309. URL: https://op.edu.ua/sites/default/files/publicFiles/studolympconf/zabezpechennya_sti_ykosti_systemy_publichnoyi_vlady.pdf
3. Bondarenko M., Nakonechny A. The mechanisms of self-regulation in various sectors of the economy: the case of the food industry. *Theory and practice of public administration*. XXVII International Scientific-Practical Conference dedicated to the 30th anniversary of the national system of training, professional development and scientific research in the field of public administration. (Moldova, May 19, 2023). URL: <https://iap.gov.md/en/assistance-to-public-authorities/activity/conferences/102-conference-tpa-may-19-2023>
4. Бондаренко М., Наконечний А. Розвиток засад співрегулювання м'ясної галузі. *Забезпечення стійкості системи публічної влади та управління в умовах спеціальних адміністративно-правових режимів та відновлення України* : матеріали Міжнар. наук.наук.-практ. конф. (17 травня 2024 р. Одеса). Одеса: Одеська політехніка. 2024. С. 300-303. URL: https://op.edu.ua/sites/default/files/publicFiles/studolympconf/mizh_nauk_prak_ko_nf_17.05.2024.pdf

Довідка

про використання результатів дисертаційної роботи

Бондаренка Михайла Олександровича

«Секторальне саморегулювання в інституційному механізмі публічного управління»

у науково-дослідницькій діяльності

Національного університету «Одеська політехніка»

Надана довідка підтверджує, що дисертаційне дослідження Бондаренка Михайла Олександровича «Секторальне саморегулювання в інституційному механізмі публічного управління» виконане відповідно до планів, затверджених Міністерством освіти і науки України і є складовою частиною кафедральної науково-дослідницької роботи за темою «Публічне управління соціальним та гуманітарним розвитком України у посткризовому світі», № державної реєстрації 0122U002142.

Проректор

Дмитро ДМИТРИШИН

АСОЦІАЦІЯ ДОСЛІДНИКІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

неприбуткова громадська організація
офіс 135К, 5, вул. Дюківська, м. Одеса, 65029, Україна
ЄДРОПУ 25997827, зареєстрована 02.05.2001

ASSOCIATION OF PUBLIC ADMINISTRATION RESEARCHERS

5, Diukivska Street, Office 135K, Odessa, 65052, Ukraine,
DUNS 364552248, CCR (NCAGE) – A0JHJ, SAM registration

тел./tel. +380487059764; +380634808158

E-mail: aparukr2001@gmail.com

03 квітня 2025

№37

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

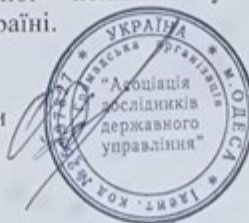
Асоціація дослідників державного управління засвідчує факт впровадження результатів дисертаційного дослідження на тему: «Секторальне саморегулювання в інституційному механізмі публічного управління», підготовленого Бондаренком Михайлом Олександровичем на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування», у практичну діяльність Асоціації в межах реалізації дослідницьких та експертно-аналітичних проєктів щодо розвитку інститутів саморегулювання в системі публічного управління, у тому числі за міжнародною участю.

Результати дисертаційного дослідження були використані для:

- підготовки стратегічних аналітичних записок щодо механізмів секторального саморегулювання в публічному управлінні;
- розробки рекомендацій для органів державної влади з урахуванням міжнародного досвіду саморегулювання;
- формування програм дослідницького співробітництва між українськими та іноземними науковими установами з питань саморегулювання;
- участі в публічних обговореннях і міжнародних конференціях, присвячених питанням інституційної модернізації публічного управління.

Зазначене свідчить про практичну значущість та наукову новизну результатів дисертації Бондаренка М.О., а також їх цінність для формування ефективної політики у сфері розвитку інститутів саморегулювання в Україні.

Заступник Голови

О.О. Долженков

У спеціалізовану вчену раду

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Результати дисертаційного дослідження Бондаренка Михайла Олександровича на тему: «Секторальне саморегулювання в інституційному механізмі публічного управління» були використані у практичній діяльності Національна асоціація виробників м'яса та м'ясопродуктів України «УКРМ'ЯСО». Суть впроваджених результатів:

1. Методичні підходи до формування саморегулювальної моделі управління у галузі м'ясного виробництва з урахуванням умов воєнного стану.
2. Рекомендації щодо розвитку інституційної спроможності галузевих саморегулювальних організацій, у тому числі стосовно внутрішньої нормативної бази, механізмів контролю, процедур членства та відповідальності.
3. Модель взаємодії саморегулювальних організацій з органами державної влади на принципах співрегулювання та делегування повноважень.
4. Пропозиції до проекту Положення про саморегулювальної організацію у сфері м'ясного виробництва, які стали основою для розробки внутрішнього статутного документу асоціації.

Форми впровадження:

- розроблено пропозиції щодо зміни до Статуту Національна асоціація виробників м'яса та м'ясопродуктів України «УКРМ'ЯСО» щодо запровадження принципів саморегулювання;
- проведено семінар-навчання для членів Національна асоціація виробників м'яса та м'ясопродуктів України «УКРМ'ЯСО» за участі автора дослідження;
- напрацьовані пропозиції було направлено до Мінагрополітики України у складі аналітичної записки щодо перспектив запровадження галузевого співрегулювання;
- частину матеріалів включено до інформаційно-аналітичного бюлетеня Асоціації (випуск №2, 2025 р.).

Очікувані результати від впровадження:

- підвищення ефективності управління м'ясним підкомплексом продовольчої галузі України;
- зменшення адміністративного тиску на підприємства завдяки саморегулюванню;
- формування підстав для нормативного визнання галузевої саморегулювальної організації у сфері виробництва, переробки, транспортування та реалізації м'яса та м'ясної продукції на рівні законодавства.

Голова правління
національної асоціації «УКРМ'ЯСО»

Володимир Ілліч ПОПОВ

ДОВІДКА

Центр підвищення кваліфікації кадрів Національного університету «Одеська політехніка» засвідчує, що результати дисертаційного дослідження на тему: «Секторальне саморегулювання в інституційному механізмі публічного управління», підготовленого Бондаренком Михайлом Олександровичем на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування», були використані під час реалізації короткострокових програм підвищення кваліфікації публічних службовців, зокрема: при розробці змісту навчальних модулів, присвячених інституційним механізмам публічного управління та розвитку партнерства з недержавними структурами; у навчальних матеріалах щодо ролі саморегулювальних організацій у сучасному управлінні галузевими сферами; під час проведення занять для посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування.

Використання результатів дослідження сприяло посиленню практичної орієнтації навчального процесу, підвищенню обізнаності службовців щодо сучасних інституційних підходів у сфері державного управління та розширенню змісту професійної підготовки кадрів публічної служби.

Т. в. о. директора Центру

Л. Л. Л. Коменко

«18» квітня 2025 року